ARSEN WENZELIDES.

KNJIŽEVNE STUDIJE.

ARSEN WENZELIDES.

KNJIŽEVNE STUDIJE.

SARAJEVO.
ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA, 1918.
NAKLADOM AUTOROVOM.

Dubrovački pripovjedači.

Iz Dubrovačkoga je proizašlo lirika, epika, satirika, dramatika i slikara, ali u novelistici se odlikovaše samo četvorica: Mato Vodopić, Ivo Vojnović, Kristijana Solvejgs i M. Lisičar; četiri odlična radnika u našoj regijonalistički prožetoj novelistici. Sa lokalnoga stajališta, oni su četiri zanimljive umjetničke iznimke u nemalenom broju dubrovačkih spisatelja, megju kojima skoro ni nema umjetnika. Pravi Dubrovčani su više ljudi razuma, nego li srca. Oni su pobrali više uspjeha u trgovini, diplomaciji i nauci, nego li u umjetnosti. U književnosti razmjerno najbolje progjoše u satiri. Djela velike većine njihovih lirika i dramatika nekako su hladna i bez privlačivosti, zbog česa ih ni ne poznaju široki slojevi naroda. Mato Vodopić je, izgleda, Dubrovčanin od starine, ali da nije dosta vremena proživio u udaljenim Konavlima, u narodno najčišćem kraju dubrovačkom, daleko od pljesnivih biblioteka i od gospode konvencijonalne latinsko-talijanske naobrazbe, ne bi bio tako sjajna iznimka megju spisateljima svojega grada. Vojnovići, po ocu iz Herceg Novoga u Boci Kotorskoj, i Mato Lisičar, po ocu iz Vrlike, čistoga narodnoga kraja dalmatinske Hrvatske, rogjeni i odgojeni u Dubrovniku, upiše preko matera Dubrovkinja i preko svoje okoline sve vrline otmenih gragjana i skladnoga puka onoga grada, ali od otaca nedubrovčana dobiše drugačiji temperamenat, drugačije osjećanje i onu pjesničku ćud, prirogjenu srpsko-hrvatskom narodu, koja se u praktičnom i poslovnom Dubrovniku nekako ohladila i skoro izgubila. Mato Vodopić je tvorac dubrovačke novele, ali ne nagje dostojne nastavljače u rogjenim Dubrovčanima od starine, nego u trojici u kojima se stopilo dubrovčanstvo i nešto što Dubrovčani obično nemaju, nešto što od pisca stvara umjetnika. Vodopić

je čist produkat lokalnoga duha i talijanskoga utjecaja, a njegovi nastavljači počeše svoje literarne karijere u Zagrebu pod utjecajem ne samo zapadnjačkih uzora, osobito francuskih, nego više manje i pod utjecajem nastale hrvatske novelistike koje, može se reći, nije ni bilo za Vodopićeve mladosti. Vodopić i njegovi nastavljači potražiše gradivo za neke svoje novele i izvan dubrovačkoga života, ali te pripovijesti ne ulaze u ovaj pretres.

I. Mato Vodopić.

Mato Vodopić rodio se 13. prosinca 1816. u Dubrovniku, od oca, koji se doselio u grad sa dubrovačkoga Primorja. Godine 1833. (za prvih godina ilirstva) svršio je domaću šestrazrednu gimnaziju. Kao gimnazist pisao je talijanske pjesme. Imao je da pogje za pomorca, ali se predomisli i ode u Zadar u teologiju (1833.—40.). U teologiji je počeo učiti staroslavenski i hrvatski, te pisati hrvatske pjesme, sigurno pod utjecajem novoga pokreta u Zagrebu. Četiri godine je proboravio u svećeničkoj službi u dubrovačkom Primorju (1840.—45.) i dvanaest godina u Grudi, u Konavlima (1845.—57.). kao župnik i učitelj. »Onda su pučke škole bile pod upravom biskupskoga ordinarijata«, što se ne smije zaboraviti, da se shvati to Vodopićevo javno učiteljsko zvanje, koje je morao vršiti pored župničko svećeničkoga. Godine 1850. javio se pjesmom Jelačiću banu. Godine 1856. posta član dubrov. poljodjelskoga društva i izradi raspravicu o ondašnjim prijevodima. Od 1857. do 1879. proživi u Lapadu-Gružu dvadeset i dvije godine. Godine 1862. otvori ondje privatnu školu za hrvatski jezik. Godine 1863. objelodani u Pretnerovu »Nizu bisera Jugoslavenskoga« odlomak svoje pripovijesti »Marija Konavoka«. Godine 1867. postade kotarski nadzornik pučkih škola. Iste godine objelodani u »Dubrovniku, Zabavniku štionice dubrovačke«, drugi odlomak »Marije Konavoke«. Godine 1870. je nadzornik mjesnih škola i član bečkoga zooloških botaničkoga društva. U »Dubrovniku Zabavniku« (1871.) treći odlomak »Marije Konavoke«. Od iste godine je povjerenik zagrebačkoga muzeja (osnovanoga 1841.). Godine 1874. objelodanio talijanski članak »Fauna Dalmata«; 1875. epsku pjesmu »Robinjica«, a 1876./7. opis Gruža u nekom talijanskom Manualu. Imenovan za kanonika, preseli se 1879. iz Gruža (Lapada) u Dubrovnik. Godine 1880. sastavi popis ptičijih imena, te lazećijeh i plazećijeh životinja. Godine 1881. objelodani u »Slovincu« pripovijest »Na Doborskijem razvalinama«. Od 1882. do 1893. biskup dubrovački.

Od Vodopićevih pripovijesti prva je izašla u cjelini »Tužna Jele« (1868.), ali M a r i j a K o n a v o k a (objelodanjena u cjelini godinu dana poslije njegove smrti, nakladom Matice Hrvatske 1893.) zamišljena je i donekle napisana puno prije. Pripovijest je razdijeljena u osamnaest poglavlja, od kojih je petnaest objelodanjeno u tri navrata za autorova života (1863., 1867. i 1871.). Djelo je zamišljeno, kako se po naslovu pogagja, u Konavlima, gdje je autor proboravio dvanaest godina. U živom doticaju sa onim razboritim pukom, u onom čistom narodnom kraju, proučio je jezik, što ga je počeo učiti tek u zadarskoj teologiji; upoznao narodne običaje i dušu tamošnjega pučanstva. Gledao je da sve to predoči u »Mariji Konavoki«. Nije mu bilo jedino do fabule i lica, nego još više i do svega onoga što sačinjava pučki život.

M a r i j a K o n a v o k a je ispripovijedana »po istinskom dogogjaju iz vremena prije austrijske zapreme Bosne i Hercegovine«. (Zaprema! i ako imamo tu riječ, postojano govorimo i pišemo: okupacija.) Početak pripovijesti pada u oči Božića, što je autor valjda navlaš udesio, da uhvati sve one prastare ceremonije kojima Konavljani na praotački način slave svečane dane od Božića do Tri kralja. U doba, kada se pripovijest dešava, Konavli su bili razdijeljeni na kaznačine i samo ih je brdo dijelilo od turske granice. Njihov se glavni promet kretao izmegju Cavtata, Dubrovnika i Herceg Novoga. Njihovi sajmovi izgledahu više oružani sastanci nego li trgovina. Konavljani su išli naoružani džeferdarima, jataganima, malim puškama, noževima i nožićima. Takove ih je autor vidjevao, dok je boravio megju njima (1845.—57.). Oružanje pučanstva bijaše nužno ne samo zbog susjednih Turaka, nego i zbog domaćih siledžija. Antagonizama bješe ne samo izmegju čovjeka i čovjeka, nego i izmegju sela i sela. Na ovakvom antagonizmu dvaju sela temelji se i M a r i j a K o n a v o k a. Dvojica bi rado Mariju. Jedan, kojega ona i hoće, iz njezinoga je sela, a drugi je od nekud iz drugoga. Ovaj drugi, videći da lijepim riječima ne može postignuti ništa, odluči da dogje do djevojke otmicom, ili (kako autor, po pučkom jeziku, veli) grapšom. Cijela se pri-

povijest u glavnom vrti oko ove grapše, koja svrši nesretno. Svrši naime malom bitkom izmegju jednih i drugih seljana, u kojoj, u nastaloj zabuni, pogine od puške i protagonistica.

U Konavlima dandanas možda nema više grapše (koja se u nekim našim drugim krajevima dulje sačuvala, kao u Zagorskoj Dalmaciji, u kraju Ćipikovih »Pauka«). Konavljani još oblače svoju slikovitu nošnju, ali ne idu više oružani; njihov kraj odavna ne graniči s turskom carevinom. Mnoge pojedinosti, koje je M. Vodopić uhvatio kao nešto obično i svagdanje u njihovom životu i običajima, spadaju u historiju. Autor je htio da napiše savremeno djelo, koje je onda bilo i te kako savremeno, jer crtajući rgjave posljedice uobičajene grapše, hoće da pomogne trijebljenju toga običaja. Sada pak, to djelo već od nekoga vremena vrijedi kao historička pripovijest. U okviru dogagjaja, običnoga za ono vrijeme, autor je upleo finih podataka za razumijevanje psihe lukavoga konavoskoga seljaka. Ko bi na priliku, pogodio da obična crkvena bratstva nijesu bila udruženja pukih pobožnjaka, nego plašt za pokrivanje i vršenje neke zabranjene autonomije?

» . . . svaki novi gospodar pokratio bi općini malahno noge; ter malo danas, malo sutra, osakatiše je najposlije tako, da nje vlast zbije se samo u one seoske posle, za koje zemaljski gospodar ili ne htijaše ili ne mogaše mariti.

»Pod dubrovačkom vladom to općinstvo već malo se brojilo; ali Konavljanin ipak ga je brojio. Nikakva znatna posla ne bi opremio, a da se ne sakupi u dogovor; megju se stavljali bi zakon sela, koga nije se smjelo prestupit, pedepsali bi odmetnika, odgovarali bi na zahtijevanje gospodstva; otkuda i dogje poslovica: Kad sam u miru sa susjedom, odgovorit ću braći, a kad sam s braćom, odgovorit ću kralju. A kako je narav našega seljanina svegjer pritezati biljeg na se, lasno se moglo dogoditi, da po onoj staroj misli »skupština može što hoće«, oprla bi se ta općina kadgogj ondašnjoj vladi radi kakvih novih zakona, poreza ili globe, i zato bude sasvim zabranjena.

»Ali našemu puku skupština je život; neka se zabrani pod jedno ime, pod drugim uskrsnuti će; zabrani je u selu, činiti će je u gori; ne daj mu je javnu, sabrati će se skrovito. Tako naši Konavljani, kad već ne smjedoše činiti seoske skupštine, a oni prevrnuše na crkovne, nazvaše ih B r a ć a, i učiniše mudro; jer pod sjenom jedne skupštine, koje očiti posao bijaše samo uzdržanje seoske crkve, skrovno htjeli su jošte uzdržati stara svoja prava i običaj, nu s ovom razlikom, da se više nije kupio vas puk nego samo domaćini.« (Str. 129.—130.).

Crtajući Konavljane, autor ih je prikazao najviše s njihove prkosne buntovničko-herojske strane, čim ih nije prikazao potpuno. Konavljani su od vajkada većim dijelom poljodjelci, a da ih je autor uhvatio i s te strane, njegovo bi djelo puno više vrijedilo. Nego, kako pripovijest pada u zimsko doba, kad miruje rad u poljima, autor se možda nije dotakao i te strane konavoskoga života, da ne pane u dosadnu opširnost. Zbog vjernosti i vanredne tačnosti, kojom je iznio život konavoskoga seljaka, u koliko ga je opisao, njegova M a r i j a K o n a v o k a ima ne samo beletrističku zanimljivost, nego skoro i znanstvenu vrijednost.

U T u ž n o j J e l i (koju je autor prvi put objelodanio jedanaest godina po svom dolasku u Gruž, i upravo jedanaest godina prije svojega odlaska za kanonika u Dubrovnik) na dva tri mjesta napominje kako je došao do materijala za pripovijest o Jeli Jozovoj. Najprije je neke pismene podatke o karakteru i bolesti protagonistice našao u župnom uredu sv. Mihajla Arhangjela u Lapadu. Znanje, crpljeno iz tih hartija, nadopunio je s onim što su mu pripovijedali protagonističin muž, nekadašnji mornar Jozo Baldov i bivši radnik na gruškom škaru (brodogradilištu) meštar Miho rečeni Mazga.

Jozo Baldov, muž protagonističin, doživio je dva strašna brodoloma. Na jedrenjaku »Beti« vraćao se mimo Gjenove kući, jer mu bješe stigao glas, da su mu se oba sina na povratku iz Carigrada utopila, baš kada im se majka najviše nadala. I oni su bili mladi mornari na drugom dubrovačkom jedrenjaku, i vraćahu se da im majka, po muževu odlasku, ne bude sama. Pred ulazom u Malteški zaliv, »Bete« se sudari s nekim španjolskim trgovačkim brodom na tri jedra (trokatargom) i ode na dno. Od cijele družine spasi se jedini Jozo Baldov. Prisiljen zakleti se da će šutjeti o nesreći, bi primljen na španjolski brod kao meštar i ode s njim do Amerike. Na povratku taj se brod slomi o hridine Antila. Od svih se na njemu spasiše opet Jozo Baldov i dva druga mornara. Sutradan ih preuze neki portugiski brod. U Lisabonu se Jozo ukrca na neki dubrovački jedrenjak i vrati se, nakon tri godine, kući, gdje nagje ženu na umoru. Svijet je mislio da se Jozo utopio, jer se tri godine nije

znalo za nj. Njegovoj se Jeli, neutješenoj zbog pogibije dvaju joj sinova i shrvanoj od sušice, snijelo da će joj se muž vratiti. San joj se ispunio. Dok se nije znalo za Jozu, Jele je nekako zaragjivala šivanjem, ali otkako se proćukalo da je tuberkulozna, ponestade joj posla. Osiromaši i, kukajući za svojima, oblegne. Živjela je od milodara dobrih susjeda, a sedamdesetgodišnja Marija Gjurova, koja ju je vidjela roditi se, stajaše cijelo vrijeme uza nju. Često ju je posjećivao i tješio domaći parok, a, uz druge milosrdne susjede, koji su je darivali i posjećivali, bio je i meštar Miho rečeni Mazga, radnik na škaru.

Kada je M. Vodopić došao u Gruž (1857.), još su živjeli i Jozo Baldov i Marija Gjurova i Miho Mazga. Jozo je autoru potanko pričao o svojem trogodišnjem odisejskom lutanju po moru, pretrpljenom zbog onih dvaju brodoloma. Miho Mazga, koji je pod starost postao brodar, te prevažao često i Vodopića preko gruško-lapadskoga zaliva do dubrovačke Rijeke, pričao mu je o prilikama Jozove obitelji, o pogibiji dvaju mu sinova, o bolesti i siromaštvu njegove žene Jele, o posljedicama brodoloma »Bete« i o negdašnjem životu u Gružu, kada se dobar dio mješćana prehranjivao živom brodogradnjom. O Jelinom odgoju i karakteru autor je doznao po onim hartijama nagjenim u uredu gruško-lapadske parohije. Jele bijaše kći pomorca, ali kako joj otac često izbivaše, ostajaše sama s majkom. Megju njima se razvi neobična privrženost i pretjerana ljubav, koju Jele prenese kasnije na sinove. Kada joj preminuše roditelji, opet se u njoj probudi ona pretjerana ljubav prema majci. Muž ju je korio, ali od onda se ona poče pritajivati i potajno žalostiti. Iz te pritajivane žalosti razvi joj se bolest, koja joj se još više poveća na glas da su se oba njezina sina utopila. Jedan drugoga šćaše da spasi, pa obojica poginuše. Očekivanoga Jozu, kojega je svijet držao za mrtva, ne bi za tri godine, i tako slaba i siromašna ne odoli bolesti.

Glavna je misao novele prilično zastrta i napomenuta nekako usput valjda navlaš da pripovijest ne izgleda tendencijozna. Autor je htio da jasno ustanovi uzroke protagonističine malodušnosti, bolesti i siromaštva. Jele nije otišla iz kuće za muža dovoljno pripravljena, da podnosi eventualne udarce sudbine, na koje svak mora uvijek biti pripravan. U opisivanju njezinoga karaktera i pretjerane ljubavi prema svojima, posljedice materinoga mazenja, ispoljava se pedagog i psiholog, koji

osugjuje takovo pogrešno odgajanje. Ovim novela izlazi iz uskih lokalnih granica.

Jele je tragična kći i tragična mati, a ta dvojaka tragičnost, taj slom jedne egzistencije, odigrava se skoro potajice. Odigrava se oko jesenskoga ekvinocija, u doba kada zemlja priteže k sebi i uvelo žuto lišće i opala sušičava tjelesa. Imponira opisivanje stupnja po stupanj teške protagonističine bolesti, opisivanje njezinih muka, besanica i halucinacija. Sa postepenim pogoršavanjem protagonističine bolesti, diže se uporedo bijes ekvinocijalne oluje. Bijes mora, radnje oko spasavanja brodova i brodica, žurba majstora i radnika na škaru, razgovori i misli pomoraca, njihovi razgovori o podnesenim nepogodama na moru, sve je to uhvaćeno i opisano jednakim majstorstvom, kojim su uhvaćene žene radnika i mornara, njihova prijateljstva, zlobe, ogovaranja, megjusobna pripomaganja, njihov dvojaki život, život uz muževe i djecu, pa onaj život skriven muškim očima, večernji život na sijelu uz razgovor i kakav poslić, uz kavu ili rakiju, dok ne dogje san na oči. Sa koliko je realistične snage i humora opisano kako ženice na večer idu kriomice kupiti malo rakije (»konca bijeloga«, kaže se u dijalektu); kako im prisije crna kafa kada čuju da neko ide na vrata ili uza stube, jer one ne će da ih muški zateku u takom uživanju.

Zbog minucijoznih opisa ženskoga i uopće kućnoga života, zbog autorove velike samilosti kojom gleda na ljudske patnje, zbog opraštanja i dobrohotnosti prema svemu što je žensko, osobito prema ženskim slabostima, stekla je T u ž n a J e l e vanrednu popularnost u južnoj Dalmaciji, osobito u pučkim slojevima. Dok je novela čamila osamnaest godina u književnom listu »Dubrovnik«, broj njezinih znalaca ne bijaše velik; ali kada ju je preštampao dubrovački knjižar D. Pretner, njezina popularnost sve više raste, ali na žalost samo na južno primorskim stranama. U ovim »malim crticama iz gruškoga života« (kako sam autor zove svoju pripovijest) nema velikih pokreta, važnih dogogjaja, ni obilja lica. Život teče jednolično, od dana u dan jednak, bez promjena, ako ih ne donese bijes prirode ili kakva nesreća. U ovom je baš tačna reprodukcija života; u tom je baš glavna snaga i najveća odlika te strogo realistične novele. Kao slika života kojega više nema, ona je sa lokalnoga gledišta fragmenat društvene povijesti, zanimljiv

dokumenat o pomoračkom životu iz vremena jedrenjaka i o životu primorskoga mjestanca koje davaše obilato momčadi za trgovačke brodove na jedra i za brodogradnju. Vodopić je opisao Gruž kojega više nema. Gruž iz sredine XIX. stoljeća, kad još bijaše posla na škarima i mornarske zarade na jedrenjacima. Kada je parobrodarstvo počelo istiskivati jedrenjake, koji su brodili do Carigrada, Španije, Engleske i Amerike, nestala je u Gružu (i svagdje gdje je postojala) brodarska industrija. Teško su Gružani osjećali tu krizu, dok malo po malo nijesu našli nova područja rada, dok je njihovo mjesto došlo u današnje stanje. Današnji Gruž je Gruž željeznice, brzih parobroda, električnoga tramvaja, hotela, kočija, automobila, trgovačkih agenata i turista. Sadržaj i smjer života promijeniše se, ali okvir, što ga čine lapadska brda i podnožje Srgja, i tlo ostadoše isti. Ostadoše crkve sv. Nikole i Krsta; ostadoše one tijesne uličice kojima su prolazili Jozo Baldov, Jele, Marija Gjurova, Miho Mazga i njihove brbljave susjede; ostadoše Petka, Babin Kuk i drugi predjeli koje je pjesnik »Tužne Jele« opisao; ostalo je more prostranoga gruško-lapadskoga zaliva, čije je hire dum Mato tako dobro poznavao, i napokon način života u pučkim kućama ostao je u glavnom isti. Pripovijest osvaja toplinom, samilošću i ljubavlju prema malom puku, te preciznim opisima, zbog kojih je T u ž n a J e l e jedan od uzornih primjera naše realističke novelistike.

Rezultat je autorova boravka u Konavlima »Marija Konavoka«. Rezultat boravka u Gružu (Lapadu) »Tužna Jele«, a rezultat boravka u gradu G j e n e v r i j a, koja je na žalost samo započeta. Velika je šteta što autoru nije bilo sugjeno da svrši tu pripovijest iz života grada i zapadnoga mu predgragja Pilâ, jer bi to bila jedina pripovijest iz života samoga grada Dubrovnika, koji nekim nerazumljivim slučajem nikako ne može da dogje do svojega romancijera, i ako materijala ne manjka. Po nagjenim odlomcima »Gjenevrije« (objelodanjenim u »Srgju«) vidi se da je realistična umjetnost M. Vodopića nalazila nove putove do većega savršenstva.

Mato Vodopić spada u onu grupu dubrovačkih patriota koji su, poslije 1848./9., pregnuli da nastave prekinute kulturne tradicije svojega grada. Pored Matije Bana, popa Antuna Kazalija, popa Mata Vodopića, Ant. Kaznačića i drugih pučana, nagjoše se s njima i aristokrati Orsat knez Pucić i Nikša Gradi,

koji nijesu pristajali uz načelo apatije ostale vlastele. Pokret je počeo oko pedesetih godina, sa neredovito objelodanjivanim »Dubrovnikom« i za neko vrijeme prestao, dok ga ne nastaviše 1878. sa »Slovincem«. Prvi list »Dubrovnik« uživao je i potporu Matice ilirske u Zagrebu, što su njegovi pokretači i zavrijegjivali, jer se nije radilo o pukom beletrizmu nego o nečem puno važnijem, naime da bude pribavljena prevlast narodnom jeziku u javnom životu, u uredima i školama. Za to je trebalo stvoriti nužne preduvjete putem narodne knjige. Od svih ovih spisatelja iz Dubrovnika onoga vremena M. Vodopić je bio, bar kao pripovjedač, najjači književnik, najoriginalniji talenat, a možda i najčedniji. Pisao je pjesme i pripovijesti bez velikih pretenzija. Kao što se rado prihvaćao službe učitelja i školskoga nadzornika da bude na korist narodnoj misli i prosvjeti, tako je jednakom skromnošću pisao pripovijesti iz života svoje sredine, samo da njegovu puku bude ugodnoga jasnoga lakoga štiva, osobito onima koji nijesu u stanju da pomanjkanje štiva u svom jeziku nadoknade tugjim.

Prve podatke o M. Vodopiću naći je u putopisu barunice Ide Düringsfeld A u s D a l m a t i e n (Prag 1857.). U trećoj svesci, skoro svoj posvećenoj Dubrovniku, u poglavlju »Ein Thee auf einer Terasse«, opisala je sastanak sa svojtom kneza Orsata Pucića, na koji su sastanak, osim Orsata, bila zvana još tri dubrovačka lirika: Kaznačić, Vodopić i Kazali. O Vodopiću nema nego šest redaka na str. 215.: »Der Abbate Vodopich war Pfarrer zu Grudde in Canali, und wenngleich weniger originell (naime od prije opisanoga Kazalija), so doch nicht minder unterrichtet als sein College. Er gab uns viele Notizen über die Canalesen, und war eben damit beschäftigt die Sitten des Thales in einem kleinen Romane »Maria« zu schildern«. — Svršetak rečenoga poglavlja glasi: — »Und machen Sie uns vier Dichter berühmt, indem Sie etwas von uns übersetzen, — sagte Graf Orsat auch nach. Ich antwortete ihm lachend, zuerst wolle ich nur daran arbeiten mich berühmt zu machen, was ich indessen für sie thun könne, gern thun. Demnach findet man auf den nächsten Blättern einige Dichtungen von Orsat Pozza, Kaznačich, Vodopich und Casale«.

Od M. Vodopića je prevedena »Djevojčice znuzočice«. U opaskama je rečeno o Vodopiću da je napisao »mnogo lirskih pjesama, moralnih pripovijesti i propovijedi«. Teško je doznati

gdje su te moralne pripovijesti, jer još uvijek o Vodopiću nema dostojne estetske rasprave, ni dovoljne biografije. Najbolja je dosle njegova biografija iz pera M. Kušara (u Matičinom izdanju Marije K.), a recenzija o njegovim djelima slabo ima, osim u »Iskri« od Jakše Čedomila, Inhofove nevelike ocjene Marije K. i zgusnutoga nekrologa iz Šrepelova pera (oboje u »Viencu«). Za razumijevanje Vodopićevih vremena dobar je predgovor pjesmama Ant. P. Kazalija iz pera prof. M. Medinija.

Po knjizi barunice Düringsfeld vidi se da je M. Vodopić već na početku pedesetih godina spremao »Mariju K.« i da je u ono doba bio poznat najviše kao lirik. I sam Vodopić je držao do svojih pjesama. Svojem biografu M. Kušaru spominjao je nekakvi R a z g o v o r P a s t i r s k i, ali g. Kušar nije ga mogao naći. Nalazi se u izdanju »D u b r o v n i k c v č t narodnoga književtva. Za godinu MDCCCLI. Urednik Matija Ban III. svezak. Troškom narodne matice ilirske. U Zagrebu. Tiskom Franje Župana. 1852.« Neka su autoru bile drage njegove pjesme, ali ni njegove pjesme, ni njegov znanstveni rad, nemaju one vrijednosti što ga imaju njegove pripovijesti. Lirika nije ni za jednoga dubrovčanina, pa ni za Vodopića, a njegov znanstveni rad ograničivao se na sabiranje materijala kojim su se drugi kasnije služili.

U novelama se ispoljio njegov pravi talenat. Dok je boravio u osami dubrovačkoga istoka, u Konavlima, nije objelodanio nego nekoliko pjesama (moralne pripovijesti, koje napominje njemačka spisateljica, možda nije ni napisao) i sastavio članak o ondašnjim prijevodima, a u Gružu je dao u štampu petnaest poglavlja »Marije Konavoke«, napisao svoje najpopularnije djelo »Tužna Jele«, pisao pjesme, saragjivao u »Dubrovniku« i kasnije u »Slovincu«, radio kao župnik i privatni učitelj hrvatskoga jezika, kao kotarski i mjesni nadzornik, te kao član onih znanstvenih društava kojima je pripadao. Proučavao je jezik, ne samo za sebe nego još više da, u ono doba stvaranja književno znanstvenoga jezika, pomogne graditi hrvatsku prirodoslovnu terminologiju. Osim onoga što je poslao Jug. Akademiji, slao je materijala F. Kurelcu i B. Šuleku. Opisujući u »Tužnoj Jeli« život pomoraca, orugje na brodovima i na škaru, gledao je da zabilježi narodne riječi o pojedinim dijelovima broda i sve čim bi pomogao stvoriti hrvatsku nautičku terminologiju, te preporučio Jugosl. Akademiji da se ona prihvati toga teškoga posla. (Kad će?)

Tako se u Gružu, u bližem doticaju sa zapadom, u društvu s kim od učene dubrovačke gospode, u dopisivanju sa znanstvenim zavodima i sa učenim filozofima, botaničarima i drugim prirodoslovcima, ispoljila Vodopićeva literarna svestranost, koja se odrazuje i u opisima njegovih pripovijesti. Njegov boravak u Gružu znači dvadeset i dvije godine pedagoškoga, znanstvenoga i beletrističkoga rada. Kasnije, kao dubrovački kanonik, oglasio se samo još jedamput novelom »Na Doborskijem razvalinama«, koja je iz bosansko-hrvatske prošlosti, ali zaostaje za »Marijom« i »Jelom«. Tako je 1881. završio svoju literarnu karijeru. Godine 1886. izašla je preštampana njegova »Tužna Jele«, kao dvadeset i druga knjiga bivše Pretnerove Narodne Biblioteke. »Marija Konavoka«, koja je izašla nakladom Matice Hrvatske (1893.) poznata je više od »Tužne Jele«, ali »Tužna Jele« je više autentična, jer kazuje sve vrline i mane autorova pisanja, a nedovršena »Marija Konavoka« prije nego je izašla kao izdanje Matice Hrvatske prošla je trojaku redakciju. Dovršio ju je g. Juraj Carić, pisac pomorskih putopisa i pripovijesti »Obitelj kapetana Opovića«.

Čudno je samo da u Vodopićevim pripovijestima nigdje nema ni najmanje aluzije na vrijeme prije propasti dubrovačke republike, ni na vlastelu koja se nijesu mogla prilagoditi novom stanju. Autor rogjen god. 1816., godinu dana poslije bečkoga kongresa, koji je sankcijonirao Napoleonovo ukinuće dubrovačke republike, mogao je u mladačko doba lako doći u doticaj sa ljudima koji su poznavali republikanski Dubrovnik. Ako od nikoga, mogao je dosta doznati od svojega učitelja Appendinija, ali valjda se kao župnik i kanonik žacao dirati u nešto, o čemu je mislio da bi moglo biti neugodno novoj vlasti. Možda nije htio dirati u rane svojih prijatelja Nike i Orsata Pucića, njihove svojte i drugih gospara, a možda se i gubila uspomena na prijašnje vladanje.

II. Ivo Vojnović.

Punih sedamnaest godina stajao je M. Vodopić osamljen u oblasti dubrovačke novele, dok mu se 1880. nije našao prvi nastavljač, Ivo Vojnović.

Od pet novela (Geranium, U magli, Sirena, Rose Mery, Čemu?, Ksanta) i jedne pjesme u prozi (Fantazija) što ih je od

1880. do 1891. napisao Ivo Vojnović, samo se dvije tiču Dubrovnika. (Sirena i Ksanta). Usput je opisan dubrovački pejzaž i u »Geranijumu«, prvoj autorovoj noveli (1880.). U »Sireni« je uhvaćen siromašni brodar, udovac, kojemu je more ugrabilo sina, a kao kontrast ovoj nevolji postavljene su tri gospodske djevojke. Dok se one kupaju u sunčanoj uvali, dolazi stari brodar da lovi. U ovoj crtici o primorskom ljetu i dubrovačkoj prirodi nema mnogo sadržaja. U Viencu 1892., u biografiji onda mladoga autora, rečeno je da je I. Vojnović i kistom uhvatio onaj pejzaž što ga je opisao u Sireni.

Najveća je i najljepša Vojnovićeva pripovijest K s a n t a. (1886. izdanje Matice Hrvatske). Ksanta je kći Grkinje Tase, kolačarke u Lapadu. Tasa je udova Santa Mauri,Malteza, nekadašnjega škrivana na brodu lapadskoga gavana Iva Dubovića. Stari Ivo Dubović, nekadašnji pomorski kapetan, pa brodovlasnik i posjednik u Lapadu, omraženo je čeljade. Omražen je zbog nečistih poslova kojima je stekao golem imetak, te radi postupanja sa svojom pokojnom ženom i njezinim bogatim bratom, kojega je bio dao strpati u ludnicu. Stari Ivo Dubović ima sina Peru, koji je takogjer pomorski kapetan i spretan trgovac, ali boležljivi ga otac skloni neka dogje kući. Kasnije odluči da ga oženi s Klarom, kćerju svoje susjede Mare Lučić, udove brodograditelja, možda jedine svoje prijateljice.

Pripovijest se dogagja negdje oko polovice XIX. stoljeća, kada je u Gružu još postojala industrija brodova na škverima, kada su dubrovački jedrenjaci brodili po svim morima, prevažajući žito, duhan, pamuk, ugljen itd. za sve moguće evropske, azijske, afričke i amerikanske luke. Većina Gružana i Lapagjana, ako nijesu kod kuće bili zaposleni kao radnici na škveru, ili drugim kakvim domaćim poslom, tražili su zaradu najviše kao mornari na jedrenjacima. Dok su oni izbivali po svijetu, u njihovom je dvostrukom mjestancu tekao jednolik dosadan život. Ovu je monotonu dosadu najteže osjećao mladi Pero Dubović, koji se, za volju starom osamljenom ocu, morao odreći broda, mora, posala i teških ali ugodnih borba sa elementom. I baš je došao kući u rujnu, u doba kada lapadska priroda, uza sve svoje zelenilo i sjaj, ne može sakriti neku sjetu. U domaćoj dosadi, u neradu i lijenoj monotoniji malenoga zavičaja, mladić doživi dva romana.

Njegov dvostruki roman pada u jesensko i zimsko doba. U februaru, oko sv. Vlaha, imao se oženiti sa Klarom, ali odmah, malo poslije svoga dolaska, namjerio se na kćer Grkinje Tase i osjetio da mu je ova tugjinka draža. Slučajno prisutan umiranju siromašne kolačarice, razabra po njezinom bulažnjenju da je njegov otac kriv nesreći njezinoj i njezina muža. Devedesetgodišnji kapetan Pasko otkrije mu kako je Santo Mauri bio desna ruka u zločinačkim preduzećima Iva Dubovića, a neharnik ga dao vrgnuti u tamnicu i natjerao ga na samoubojstvo. Njegova žena Tasa lutala je po svijetu i slučajno zabludila u Gruž, gdje je s kćerju prokuburila petnaest godina. Nije znala ni ime onoga, koji joj je unesrećio muža. Tek na samrtnom času izbilo je to ime iz slabe joj pameti. Pero, namjeriv se na njezinu kćer, u zadnji je čas doznao za crnu prošlost svojega oca. Pošteni mladić, da okaje očev zločin, uzme Ksantu za ženu.

Opisa je u »Ksanti« toliko da je pripovijest (eliminirajući prošlo doba i ljude oko kojih se ispričani dogogjaj vrti) još aktualna. Mnoge stranice u njoj zvuče kao lirika u prozi dubrovačkoj prirodi. Još uvijek niko nije tako sjajno i sugestivno uhvatio sve čare lapadske naravi, sve krasote hirovitoga mora i sve strahote jesenskih oluja koje znaju bijesniti nad onim krajem. Osim izvanrednoga dogogjaja, koji se mogao desiti i drugdje, autor je uhvatio i ono što je na lapadskom poluotoku obično, vječno, svagdanje; ono svagdanje što obični ljudi ne znaju pravo ni vidjeti, a kamo li shvatiti i dati mu komenat pjesničke riječi. Krajem rujna, kad Lapad pušta sve svoje čare i mirise, prije nego bijesne jesenske oluje izbrišu svaki trag tom sjaju, pobožni svijet iz svih dubrovačkih mjesta skupi se oko lapadske crkve sv. Mihajla, da slavi domaćega sveca i da se oprosti s ljetom. I dandanas ko dne 30. rujna pogje tamo, naći će sve onako, kako je opisao autor »Ksante«, pričajući dogogjaj od šezdesetak godina natrag. »Izumiru porodice, mijenjaju se prijestolja, ginu narodi, ali Dubrovnik u svojoj nepomičnosti sačuvao sve običaje, sve mane i sve kreposti prošlosti. Moć je utrnula u vječnost, al puk opetuje u velikim i u sitnim stvarima iste pojave, dapače iste slike starih izminulih dana«... »Vjetar odnese lišće, a vrijeme ljude, ali u Dubrovniku sve je uvijek zeleno, a ljudi jednaki«. K s a n t a je sastavljena, na neki način, od dva dijela. Jedan se dio odnosi na nešto časovito i prolazno, na realni ili imaginarni dogogjaj koji se desio pred šezdesetak godina, a drugi se dio odnosi na ono što je u Dubrovniku »uvijek zeleno i jednako«.

Ivo Vojnović je odabrao za »Ksantu« po prilici isto vrijeme i mjesto kao i M. Vodopić za »Tužnu Jelu«. Vodopić je odabrao za mjesto radnje Gruž, a Vojnović Lapad na drugoj strani zaliva. Vojnoviću, rogjenom slikaru, vještom na kistu kao na riječima, bješe miliji vječno zeleni Lapad nego li goli Gruž, koji se siromaški stisnuo izmegju podnožja brda i obale. Vodopić je ocrtao čedni monotoni život gruških škarana i mornara, a Vojnović je smjelije zagrabio u život bogatih pomorskih kapetana i brodovlasnika, koji se bave velikom trgovinom i špekulacijom. Vodopić je ispričao tugaljivu, posve običnu povijest domaće ženice, a Vojnović je opisao izuzetnu tragediju tugjinke (Grkinje) koju je slučaj doveo u Lapad.

Što se tiče odabranoga vremena, vremena škvera i jedrenjaka, Vodopić ga je opisao kao očevidac i sudionik, a Vojnović više po čuvenju, a ako je i vidio gruško industriju brodova, vidio joj je posljednje tragove. Kao dokumenat gruškoga života oko polovice XIX. stoljeća, više je autentična »Tužna Jele«, ali po obliku je »Ksanta« savršenija. U »Tužnoj Jeli« nema prave simetrije; u njoj je do kraja izragjen samo jedan lik, lik protagonistice, a u »Ksanti« je svako lice potpuno izragjeno. Potpuno je prikazana zloća staroga Dubovića i plemenitost njegova sina, sebičnost Mare Lučić i naivnost njezine kćeri, otvorenost kapetana Paska i samaritanstvo dum Frana, zagonetna ćud Grkinje Ksante i cincarski lopovluk njezinog pok. oca. U »Tužnoj Jeli« portretirana je dobro samo protagonistica, nešto malo Miho Mazga i Marija Gjurova, a ostali ni malo. Nego, Vodopić je majstorski uhvatio duh cjeline, način života u njoj, govor i domaće običaje, što Vojnović nije ni mogao, jer su lica njegove pripovijesti osamljene osobe. Osim vještijega crtanja svih lica i bolje kompozicije, ima još nešto u čem je Vojnović bolji od autora »Tužne Jele«. U Vodopićevoj pripovijesti svi su dobri, pošteni i samilosni, što u tako malenom broju lica nije nevjerovatno ni nemoguće. Vojnović, kao finiji umjetnik i slikar meće pored svijetla i sjenu, pored dobrijana i zlikovca, pored poštenjaka i hulju. Nesretnike i siromahe pak obojica crtaju jednakom samilošću, jednako iz srca, na način koji govori srcu.

»Ksanta« je objelodanjena šesnaest godina poslije prvoga izdanja »Tužne Jele« (1868.), iste godine kada je Vodopićeva pripovijest izašla preštampana kao dvadeset druga knjiga Narodne Biblioteke (1886.). Poslije »Ksante« i »Fantazije«, što

ni nije novela, (1891.). I. Vojnović se okanio novelistike i dao se na dramu. Na više mjesta u »Ksanti« vidi se jaka autorova sklonost za dramu. Tri četiri dijela te pripovijesti izgledaju kao gotovi činovi dramata, i u slučaju dramatizacije moglo bi ih se naprosto prepisati. Na mnogo mjesta autor postupa metodom dramatika, koji pušta čitatelja u sve većoj napetosti, i ako bi mu mogao dati odmah razjašnjenje. E, ali onda ne bi bilo efekta, a efektu za ljubav autor će rado dodati koje poglavlje više. Na priliku, kad ono Pero Dubović u vražjoj olujnoj noći (dekoracija!) sretne nepoznatu djevojku, koja traži pomoć za majku na umoru, on ne dozna za njezino ime, niti ona za njegovo! I ako je pisac, posvetivši se kasnije drami, postigao sjajne, isprva neslućene uspjehe, ipak žaliti je što se iznevjerio novelistici.

III. Kristijana Solvejgs.

Pred dvadeset i pet i više godina, dok je u Zagrebu još boravio dr. Kosto Vojnović, sveučilišni profesor, narodni zastupnik, član i saradnik Akademije, navrati se u njegovu kuću francuski publicist g. Charles Loiseau. Došao je valjda u ime kakvih velikih pariskih novina, da izmami dobre informacije. Francuza se dojmi elegancija, duhovitost, gospodski način, široka naobrazba, poznavanje francuskoga i drugih stranih jezika u toj otmjenoj hrvatskoj porodici, a najviše mu se svigje mlagja domaćinova kći, Gjena. Do malo Gjena Vojnović posta gospogja Loiseau. Vjenčao ih je u Djakovu dne 14. aprila 1890. biskup Strossmayer. Veći dio je svojih crtica i novela Gjena Vojnović Loiseau napisala u Francuskoj i objelodanjivala ih pod pseudonimom Kristijana Solvejgs. Možda će kratak popis njezinih radova sklonuti koga da ih sabere:

1. Suza ljubavi. Vienac 1889., br. 16. i br. 17.
2. Vrijes. (Dubrovačke priče). Vienac 1891. br. 45.—48.
3. Što obaznava zvijezdin trak. Vienac 1893., br. 50. i 51.
4. Elegija. Preštampano iz »Obzora« god. 1893.
5. Račkome. Vienac 1894. br. 9.
6. Crveno ruho. Vienac 1894. br. 41. do 50.
7. Uspomena iz Provence. (Bilješke.) Vienac 1895. br. 32. i 33.
8. La Buillabaisse. (Bilješke.) Prizor po naravi iz francuskoga života. Vienac 1896., br. 1. do 8.

9. Listak iz crnogorske povijesti. Vienac 1896., br. 44.
10. Na Mihajlu. Svome ocu u spomen. Vienac 1903. br. 19.

Koliko se ovdje miješa imena raznih mjesta Hrvatske, Francuske i Crne gore! Isprepliću se zagrebačka okolica, Lapad, Dubrovnik, Djakovo, Zagreb, Cetinje i primorje sredozemne Francuske, a sve opisano jednakom ljubavlju i dovoljnim poznavanjem svakoga mjesta. Od ovih desetak radnja četiri ni nijesu pripovijesti (Elegija, Račkome, Listak iz crnogorske povijesti, Na Mihajlu), a od ostalih šest, što su pripovijesti, samo je Vrijes po sadržaju dubrovačka. Nad »Vrijesom« je obimni nadnaslov »Dubrovačke priče«, što znači da je autorica namjeravala (ali nije) napisati seriju novela iz dubrovačkoga života.

»Vrijes« je pripovijest o Konavoci kojoj se muž nije šest godina vraćao, ni javljao iz Amerike. Dolazeći iz Konavala u grad i vraćajući se kući, putem od Ploča (istočnoga predgrađa) pade u oko nekom čudakoviću samotnjaku, koji je, pošto se obogatio u Americi, živio u kućici nad morem podno Ploča. Navaljivao on na Konavoku neka mu bude ženom, uvjeravajući je da joj je muž sigurno poginuo. Jadna seljanka išla se s djetetom zavjetovati Gospi od Milosrđa, čak tamo na kraju Lapada, neka je oslobodi nametljivca i povrati joj muža. Neuslišani čudaković preuzme na sebe neki dug, koji je teretio njezinu zemlju i kućicu, prijeteći dražbom, ako se ne odazove njegovoj želji. U to bane veliki iseljenički parobrod. Ona pohiti u Gruž i polumrtva dočeka muža. Čudaković se pokaje; duhovniku od Gospe Milosrđa preda založnicu neka je vrati Konavoci, kada o Maloj Gospi opet dogje na zavjet, i razboli se. Već je bio mrtav, kada ga je posjetila ona, koja se s mužem vraćala od Gospe da se zahvali na preboljenoj bolesti.

Pripovijesti je naslov »Vrijes«, jer cvijet lapadskoga vrijesa prati cijelu historiju i pada u ruke skoro svih lica. Pripovijest počinje razgovorom između vrijesa, morske hridi i vjetra, baš kada Konavoka dolazi Gospi od Milosrđa da se moli za povratak muža. Njezino dijete ubere vrijes i ostavi ga u crkvi pred oltarom. Zvonar ga metne pred večer na jednu od mnogih zavjetnih slika. Sa slike ga zgrabi u jedu onaj čudaković, ali, umiren od duhovnika, pusti cvijet na klupi. Tu ga nagje duhovnik i nehote ga turi u pismo, što mu ga čudaković preda za Konavoku. Kada je Konavoka usput posjetila mrtvoga svoga progonitelja, ostavi nad njim vrijes nagjen u pismu. Pripovijest

je pisana sentimentalnošću, prirogjenom osjetljivoj spisateljici, i nekim andersenizmom koji se donekle opaža u uvodu »Čemu« i u »Ksanti« njezinoga brata.

»Na Mihajlu« nije pripovijest. U njoj su lokalne, obiteljske i lične uspomene, ne samo o sebi, o svojim roditeljima i braći, nego i o Lapadu i o nekadašnjem gruško lapadskom parohu Mati Vodopiću. Po smrti svojega oca (koji je od 1903. sahranjen na lapadskom groblju), udaljena se autorica sjetila kako je 1893. po običaju došla iz tugjine k svojima i kako je jednoga jutra pošla sa mlagjim bratom (Lujom) u lapadsku crkvu sv. Mihajla. Poslije mise pozove ih župnik na kavu i posudi im dnevnik Bratstva. Dnevnik je počeo pisati dum Mato Vodopić, a po svom odlasku za kanonika u Dubrovnik (1879.) ostavi ga svojim nasljednicima. Istoga dana na večer sastadoše se kod autorice u Gružu njezini roditelji i četvero braće. Od šestorice: dva historika, jedna novelistkinja, a četvrti u potaji slikar i kasnije čuven dramatik. — »On (Lujo) bijaše historik. Svaka gomila požutjele hartije bješe za njega zagonetna razvalina.« — »Pjesnik! (Ivo) mladić spora stvaranja, a neprestane duševne radnje. Pisaše jedan redak, a u glavi bijaše cijela strana spravna. On se uvijek smijaše, a uvijek trpljaše...« »Svaki sjen, koji se spuštaše prema času dana na ovim odsijevajućim svjedocima slave božje i rada ljudskoga, crtaše u njegovoj pameti stih bilo kistom bilo perom, bilo u prozi bilo poeziji, a taj stih ne mogaše se oživotvoriti bez muke.« — Otac im (dr. Kosto) »bijaše pravedan, ponizan, milosrdan, vjeran, jer opraštaše neprijateljima...« I o sebi govori autorica, ali vrlo skromno: »Ona neuka, ali je sve zanimaše; vanjske stvari probugjivahu u njoj filozofske osjećaje, a u srcu imaše melankoliju tako veliku kako bješe velik interes za posmatranje.«

U ovakom društvu, kojem pripadaše još naobražena majka i starija muzikalna sestra, poče historik (Lujo) čitati onaj posugjeni dnevnik Bratstva sv. Mihajla Arhangjela, što je obično ležao u ladici pisaćega stola lapadskoga župnoga ureda. Ono jutro, na vidiku toga »izvanrednoga« stola, autorica ne mogaše a da ne pomisli: To je stol, na kojem je dum Mato pisao »Tužnu Jelu«! Iz te sobe vidi se Gruž na drugoj strani uvale. »Onamo bit će Mato Vodopić gledao, bit će donašao sa sobom iz Gruža u Mihajlovu zabit zvuk škara, vonj katrana, sjen ženice gruške, čedne, mudre, tihe i slatke.« Na večer su slušali Vojnovići kako

historik čita važnija mjesta iz toga staroga dnevnika, započetoga Vodopićevom rukom, ali autorica »Vrijesa« nije ga samo slušala nego i prepisala. Ponijela ga je sobom u Francusku, kao uspomenu na domaći kraj, dok se nije nadala prigoda da o njemu obznani javnost.

Od 1893. do 1903. protekao je novi decenij. U to vrijeme »Pjesnik bijaše nešto stvorio. Svake godine po jedan sonet, pak po prizor života umrle slobode Dubrovnika.« Članovi te književničke porodice nalažahu se raštrkani po svijetu, dok ih opet ne sjedini smrt očeva. Samo ne bješe autorice »Vrijesa«. »Tugjina je bješe obuzela, jer je tako od bilblijskih vremena, kad se ljubi.« Pošto sahraniše čovjeka »pravednoga, milosrdnoga, vjernoga« ispod onih čempresa zasagjenih pred više od stotinu godina (1796), zametnu se razgovor izmegju slavuja i ruže. Slavuj se sjeti kako je svijet govorio da pravednik »umre u času kad onamo daleko u hrvatskom kraju padahu žrtve.«

U crtici o boravku u Djakovu, provedenom u Strossmayerovu dvoru, do crkve u kojoj se autorica pred prijateljskim vladikom zaklela monsieuru Charlesu Loiseau (Što obaznava zvijezdin trak), veli ona da »ima maniju suditi po malijem stvarima.« Na drugom mjestu kaže da ima »melankoliju tako veliku kako (joj je) velik interes za posmatranje«. »Hoće se mala stvar da probudi staru uspomenu. Jedan vjetrov dah, ili šapat lišća, zujenje jedne muhe, ili krilo ljepirice, jedan glas, koji uzječi u šumi, ili krijesnica koja zasvijetli u grmu« ... (Elegija). Boraveći u drugom narodu, kojem odavna pripada po mužu i sinovima, ne mogaše a da ne osjeti razliku izmegju stare i nove domovine. »Mnogovrsnost je slavenske duše velika. Sasvijem što se mi brojimo po vjeri i ponosnoj tradiciji zapadnoj prosvjeti, ne posjedovasmo potpuno taj naslov« ... »Na dnu Slavena opstoji reg' bi još neko djevičanstvo. Praktični pogled, razumnost, nijesu im općeniti. Uz ovo se pojavljuje za čudo pronicavost i dar opažanja, ona realističnost koja stvori velika psihološka djela ... Turgenjevljeva i Tolstojeva« Po ovome je nešto jasnija narav sentimentalne pjesnikinje koja bilježi glasove zvijezda, cvijeća, hridi, mora, ptica i svih »malih« stvari. Ipak ova ljubav za »male stvari« ne može da se prometne u mutni simbolizam, hvala onoj »pronicavosti i realističnosti« prirogjenoj Slavenima, a pogotovo najrealističnijim Slavenima, dubrovčanima.

Pojedina lica, osobito ženska, njihove zgode i osjećaje autorica hvata pravim realizmom i psihološkom tačnošću, kao i drugi dubrovački pripovjedači, ali ipak ona je megju njima najmekši realist. Svoj realizam ona miješa nekim pjesničkim komentiranjem i personificiranjem nijemih »malih« stvari. Gledajući u tugjini stvari vigjene u domovini, sjećala bi se dana što ih je prije i poslije udaje proboravila u zemlji svojih roditelja. Uspomene na Dubrovnik i druga mjesta Hrvatske izazvaše njezine crtice i novele, ali u njima nije dala osobitu prednost ni jednom kraju. Iz daleka joj se čine jednako lijepi i dragi; odatle njezina tuga i nostalgija. Ipak se svak s vremenom prilagodi novom svom položaju. U sve rijegjim vezama sa starom domovinom, bez doticaja sa narodom čija je spisateljica, pjesnička proza Kristijane Solvejgs prekinula se prije vremena. Zanimljiva je to pojava hrvatske spisateljice, koja je francuska supruga i majka (i svoje je sinove naučila hrvatski). Taj se dualizam odrazuje i u njezinim radovima, osobito onima u kojima opisuje primorje sredozemne Francuske, koje je, bar po načinu života, slično dubrovačkom i dalmatinskom, ali francuska proza je uništila njezinu hrvatsku poeziju. Ono malo, što je dosle izašlo ispod njezinoga pera, ne bi smjelo ostati razasuto, nepoznato i neuživano.

IV. Mato Lisičar.

I Mato Lisičar imao je da kao M. Vodopić postane pomorac. Vodopić se odmah predomislio i pošao u klerikat, a Lisičar je redovito svršio nautičku školu u Dubrovniku i služio na brodovima. Putovao je do Odese i Engleske, ali nakon godinu dana uvigje da to nije zvanje za njega. Polazak nautičke škole bijaše za karijeru promašen, ali ne bijaše bez koristi za njegovu naobrazbu, jer je u njoj stekao dobro znanje talijanskoga i engleskoga jezika. (U njegovo vrijeme nastavni jezik na nautikama bješe samo talijanski, a sada talijanski i hrvatski.) Nesugjeni pomorac, bez sredstava i benefaktora, ode na svoj rizik u Zagreb da prije položi ispit zrelosti, pa da uči pravo. Uzdržavao se vlastitim književnim i novinarskim radom, a donekle i kao privatni učitelj engleskoga. Osim engleskoga i njemačkoga, talijanskoga i hrvatskoga, znade francuski i ruski, što je sam naučio. Preveo je Fogazzarov roman »Malombra«,

Gorkoga »Trojicu« itd. Njegov originalni rad sastoji od lirskih pjesama, novela i kritika. Od mnogih mu novela sabran je samo mali dio u izdanju Matice Hrvatske. Boraveći kao koncipijenat u Hrvatskom Zagorju, počeo je objelodanjivati roman »Na rasjelinama«, ali nije ga nastavio. (Isto kao Vodopić!) Sada je odvjetnik u Sisku.

Od deset novela što ih sadrži Lisičareva knjiga, šest ih je po sadržaju dubrovačkih. U Lopudskoj sirotici prikazano je dokle sve može utjecaj pučke tradicije. Pučka tradicija hoće da je u staro vrijeme neka djevojka sa Lopuda plivala po noći svojem dragom na pusto ostrvo sv. Andrije, dok joj braća, dosjetivši se, ne postaviše varku da se utopi. U Lisičarevoj noveli je prikazan mladi studenat prava kojega je otac za kaznu pozvao kući, na Lopud, i poslao ga u pusti zaton da uči. U onoj osamljenoj, ali zanimljivoj prirodi mladić je našao dosta zabave šetnjama po moru i ribanjem. Po noći je vigjao kako se neko šulja oko njegova stana. To je bila djevojka koju je njegova mati uzela k sebi. Nekoliko je noći dolazila iz mjesta u udaljeni zaton, dok mladić nije shvatio zašto je dolazila i dok se nije dogodilo što se dogodilo.

Fini su autorovi opisi lopudskog kraja »gdje je sama pustoš, gdje je more nepregledno, gdje su veličanstveni zapadi sunca, gdje su obronci puni borovine i pinja«. (str. 33.). U novelama Lopudska sirotica i Jedan život, uhvaćen je pejzaž dubrovačkoga ostrvlja, a u noveli Uništeni talenat pejzaž dubrovačke Rijeke. Izgleda da je pisac najradije odabirao i obragjivao ono, što je u životu neobično, rijetko i čudno, a u isto vrijeme zanimljivo, opće ljudsko i moguće. Neobičnim bizarnim sujetima mećao je sebe na nemalu kušnju, ali im je odolio sigurnošću psihologa i superiornošću umjetnika.

Neobični su i čudni skoro svi karakteri i doživljaji u njegovim novelama. Bankovni činovnik, kojega je otac u djetinstvu opario užarenim objektom pokušane kragje, srebrnom forintom, pa za cijeloga života trpi od manije da ga proganjaju i svrši samoubojstvom (Bolesna savjest). Nesugjeni slikar i pomorski ložač kojemu je pomahnitali drug turio desnu ruku u vatru, te mu onemogućio i slikarsko i svako drugo zvanje (Uništeni talenat). Djevojka otočanka, koja više svijesno nego nesvijesno, ide u propast (Lopudska sirotica). Majorica, koja ne može trpjeti šablonske priprave plaćenoga pogrebnoga društva za ukop svojega jedinca (Ludi Stojan). Gimnazist koji na čudne načine kupi novac do dvije stotine forinata, da pogje u južnu Ameriku, pa da se vrati i da kod kuće sagradi vilu (Strah). Jezuit, koji ne trpi bigotizam i pada žrtvom klevete (Pater Brnja). Rimljanka koja hoće da svojem sinu ulije mržnju na žene (Pod Krstom).

Karakteri su obično izragjeni po živim modelima. Za modele roditeljima onoga bankovnoga činovnika u »Bolesnoj savjesti«, autor je uzeo možda svoje roditelje, ali to nije nikakva autobiografska pripovijest, kako je rečeno u jednom od dvaju mršavih referata koji su izašli o Lisičarevoj zbirci. Originalni su primjeri onaj dubrovački vlastelin, koji cio dan u svojoj villi na Lapadu puši čibuk i rješava »formule neke diferencijale« (Strah), pa pater Brnja, čobanica Kriva, poštar Tomo (Jedan život) i mali Ličanin (Ludi Stojan). Oni sačinjavaju posebnu skupinu ljudi, u kojoj je većinom sve ekstravagantno (Bolesna savjest), nesretno (Uništeni talenat), iznimno (Lopudska sirotica), pustolovno (Strah), progonjeno (Pater Brnja) i neshvaćeno (Jedan život), a ništa obično ni konvencionalno. Ovo pak ne znači da su Lisičareve novele mračne i pesimistične. Ima u njima i vedrine i tuge, sjete i ironije, humora i satire, a sve je to izraženo elegantnim jezikom i originalnm stilom.

Svoje je novele Mato Lisičar napisao u Zagrebu, kao i I. Vojnović, ali u posljednje vrijeme kao da je izgubio volju za nastavak. Nadati se je da je to samo privremeno, jer ako i Lisičar ne bude htio više pisati novele, Dubrovnik će ostati bez i jednoga svojega pripovjedača. M. Vodopić je od 1892. pokojnik; Ivo Vojnović se poslije »Ksante« nije više vratio na novelu (1886.); Kristijana Solvejgs nekako nas je u Francuskoj zaboravila. Kada bi i M. Lisičar tako uradio, odveć bi rano trebalo pisati povijest dubrovačke novele.

V. O svoj četvorici.

Zanimljivo bi bilo potražiti sve hrvatske i srpske novele u kojima je obragjeno štogod iz dubrovačkoga života, ili iz prošlosti republike sv. Vlaha. Onda bi se tek vidjelo koliko ih je promašenih. Dubrovački je svijet poseban svijet, kojega se život kreće u smjesi novoga življenja i starih neutrnulih tradicija. Taj život može opisivati samo onaj koji je iz njega nikao, ili koji mu se s vremenom prilagodio. Ima i rogjenh dubrovčana

koji su u novije vrijeme kušali da obrade koji momenat iz prošlosti i sadašnjosti svojega zavičaja, ali nijesu uspjeli. Žaliti je da nijesu uspjeli bar nekoji koji su se bili latili obrađivanja prošlih epoha, jer da su uspjeli, puno bi prostranije bilo područje dobre dubrovačke novelistike, koja je tako ostala skučena na vrijeme poslije polovice XIX. stoljeća, naime na vremena koja su opisali Mato Vodopić, Ivo Vojnović, Kristijana Solvejgs i Mato Lisičar. Pa i od pripovijesti što su ih objelodanili ovi tako izraziti dubrovački pisci, nije svaka po sadržaju dubrovačka. Iz dubrovačkoga života ih je najviše jedanaest: četiri veće (Marija Konavoka, Tužna Jele, Gjenevrija i Ksanta), a ostale su jedna manja od druge. Na žalost, i od ovih većih dvije su fragmenti. (Mariji Konavoci je dodano posljednje poglavlje od tuđe ruke, a ni Gjenevrija nije dovršena.)

U dosljednom i umjerenom crtanju istine života i ljudi ispoljava se trijeznost prirođena dubrovačkom duhu. Onaj drugačiji pjesničko umjetnički temperamenat, što su ga I. Vojnović, K. Solvejgs i M. Lisičar naslijedili od otaca nedubrovčana, ne može u ekstravagancije, jer se dubrovačkim odgojem i ambijentom disciplinirao. Mato Vodopić je veći realist od njih, jer je najviše dubrovčanin. Ivo Vojnović začinja svoj realizam slikanjem, punim živih jakih šara, a njegova sestra nekim andersenizmom, koji se bio malo uhvatio i njega. M. Lisičar pak voli neko poetiziranje, kojemu izvrsno pristaje njegov čisti rafinirani jezik, ali sve to poetiziranje, andersenizirane i raskošno slikanje ima za temelj realno gledanje na svijet. I dubrovački pripovjedači su imali svoje uzore, po kojima su se razvili, ali glavni je njihov učitelj život, vlastito iskustvo. M. Vodopić nije gonio sebe pošto poto na posao, nego ako bi se namjerio na istinski događaj vrijedan umjetničke obrade, obradio bi ga što više u skladu sa istinom. Njegov je realizam najviše gol, nema nikakvih surogata kao u njegovih sljedbenika, koji su gdjekada ipak išli za modom. Ipak njihov realizam ne prelazi nikada u naturalizam.

Ni jednoj stvari, ni jednoj strani života ne daju veću važnost nego li je zaslužuje. Ne eksploatiraju ni ono što bi se jeftino dalo eksploatirati. Obični je mamac u velike većine svjetskih pripovjedača da se odviše bave erotikom, ali trijezni dubrovčanin zna kako bi bio sam sebi smiješan i neiskren da isto tako čini. Kao lirik M. Vodopić je pisao i ljubavne pjesme, ali u objektivnim pripovijestima, u crtanju života i seoskih ljubavi,

pazio se da ne prevrši mjeru. U »Mariji Konavoci« i »Ksanti« ima ljubavnih razgovora između glavnih parova, ali bez lažnoga pretjeravanja, a u Tužnoj Jeli, Sireni i Vrijesu nema ih ni malo. Nešto pikanterije ima samo u Lisičarevoj »Lopudskoj sirotici«, ali drugdje je i Lisičar izbjegavao izlizane erotske motive.

Dubrovački pripovjedači ne bi bili pravi dubrovčani, ne bi bili pravi realisti, da su zanemarili lokalni kolorit. Vodopić je pisao »Mariju« onako kako se govori u Konavlima, a »Jelu« kako se govori u Gružu. I. Vojnović, K. Solvejgs i M. Lisičar, koji su pisali svoje dubrovačke novele u Zagrebu, imali su više obzira na publiku Matice Hrvatske i Vienca, pa su se zadovoljili da upletu koji lokalizam. Najdalje je otišao autor »Tužne Jele«. Vodopić je u ovom svojem, psihološki najvrijednijem djelu upotrebio toliko talijanizama da mu izvan primorskih strana nema čitatelja koji ga mogu potpuno razumjeti. Nastojao je da ograniči talijanizme na dijaloge, a izvan dijaloga da upotrebi čisti pučki izraz, ili da skuje primjeren prijevod, ali nije sve mogao. Ovdje nije autor sam toliko kriv, jer je dobar dio naše pomoračke terminologije odavna uzet iz talijanskoga, koji još uvijek gospoduje većim dijelom Sredozemnoga mora. Ovdje je Vodopić i nehote ostao veći realist no što je namjeravao.

Pravi dubrovački govor nije ona makaronska miješavina »domaćega narječja i talijanske pohrvaćene terminologije«, nego onaj čisti govor što su ga Dubrovčani uzeli od Hercegovaca. Otkada je u Dubrovniku po propasti republike sve više stranaca, osobito sa primorsko dalmatinskih strana, ovi, da se pokažu kako su se asimilirali, sipaju sve više talijanizama, u čem su pravi dubrovčani puno umjereniji. Pravi dubrovački govor nije baš onaj kojim su pisani dijalozi u »Tužnoj Jeli«, »Ekvinociju« i »Trilogiji«, nego onaj kojim su pisane Marija Konavoka i Lisičareve pripovijesti. I ako je Vodopić poznavao pravi dubrovačko-hercegovački govor, kako ga je naučio u Konavlima, ipak nije znao da svaku svoju izreku koretno stilizira. Krivo je vrijeme u kojem je živio i radio, vrijeme koje je za hrvatsku prozu bilo vrlo zlo. Raniji prozaički pokušaji Ljudevita Vukotinovića, Ivana Kukuljevića, Mirka Bogovića i Dragojle Jarnevićeve zaista nijesu bolji od njegovih. U ono vrijeme, pedesetih i šezdesetih godina, u trećem i četvrtom deceniju ilirstva, kada su njemština i talijanština još pritiskale naš javni život, nije još bilo pravih uzora za nove mlađe

prozaiste. Ako su bili iz čistih narodnih krajeva, kao J. Tombor i J. Jurković iz Slavonije, L. Botić iz Spljeta i M. Vodopić iz Dubrovnika, onda su bili najbolji megju boljima. Dandanas je lako zamjerati Vodopićevu načinu pisanja, ali kada je govor o djelima pisanim pedesetih i šezdesetih godina, a napomenuto je po svjedočanstvu barunice Düringsfeld da je »Marija Konavoka« nastajala već početkom pedesetih, ne smije se zaboraviti na ondašnje prilike. I ako M. Vodopić nije bio više mlad, kada je 1863. sa odlomkom »Marije Konavoke« počeo svoju novelističku karijeru; i ako je, kada je objelodanio »Tužnu Jelu«, bio prevalio pedeset i drugu godinu (1868.), ipak on ostaje jedan od najranijih stvaralaca dobre hrvatske proze i realističke novele u duhu narodnoga nepatvorenoga jezika.

Sa »Tužnom Jelom« dao je glavni pravac svojim (lokalnim) nastavljačima. Neka je Gruž glavna žila prometnoga Dubrovnika, ali koliko bi dubrovačka novela bila više zanimljiva da su se I. Vojnović, K. Solvejgs i M. Lisičar sjetili i drugih, osobito istočnih, krajeva dubrovačkih. Bez Vodopićeve »Marije« ne bi u našoj novelistici ni bilo govora o Konavlima, o kraju naših možda najinteligentnijih seljaka. K. Solvejgs je u »Vrijesu« opisala Konavoku, a ne Konavle. Zapadne je dubrovačke strane, osobito otoke, najviše opisao M. Lisičar. K. Solvejgs i M. Lisičar nijesu se odvažili na novelu većega opsega, košto su »Marija Konavoka« i »Ksanta«, koja kao skoro roman odnosi prvenstvo izmegju svih novela iz dubrovačkoga života ne samo po obimu nego još više po koretnoj formi. Od Vodopića je najviše poznata »Marija«, jer je izašla nakladom Matice hrvatske, a bilo bi pravo da se objelodane tako i »Tužna Jele« i Solvejgsine pripovijesti.

U pedeset godina (1863. do 1913.) dubrovački pripovjedači ne objelodaniše mnogo, ali i ono malo će dati materijala za odlično poglavlje u Povijesti hrvatske novelistike. Pored znanstvenih djela Bogišića, Budmanoga, Rešetara, Adamovića i drugih dubrovčana; pored historičkih radova Koste Vojnovića, Antuna Vučetića i Luje Vojnovića; pored slikarskih djela Bukovca, Medovića, Murata i Rašice; pored Lapadskih soneta i Dubrovačkih elegija; pored Ekvinocija i Trilogije; savremeni Dubrovnik ima da se ponosi i radovima svojih odličnih pripovjedača, stvorenim u duhu starih tradicija i u skladu sa novim vremenom.

Dr. Julije Rorauer.

I.

Julije Rorauer, glumac, dramatik, novinar, novelist i profesor narodne ekonomije na univerzi, ostavio je za sobom štampane samo tri tanke knjige: »Maja«. (Dramat u četiri čina. Prikazan prvi put u Zagrebu dne 28. ožujka 1883.) — »Naši ljudi«. (Dramat u četiri čina). — »Potreba«. (Kritičko-ekonomska študija. Zagreb 1903.). Kada je dandanašnji najbolji hrvatski dramatik Ivo Vojnović bio tek u trećoj godini svoje književne karijere; kada se još nije znalo da će i on od pripovjedača postati kazališni pisac; šest godina prije Vojnovićeva dramatskog prvijenca, J. Rorauer već je bio sa »Majom« iskusio probu dramatičara početnika. Pisac »Maje« nije uzeo gradivo iz domaćeg života. Njega zanimaše odgovoriti na općenito pitanje o uzrocima čestih, skoro redovitih nevjera i preljuba u t. zv. visokim krugovima. »Čin se sbiva u njekom većem primorskom gradu« (valjda u Senjskoj Rijeci), ali u onoj mješavini lica sa ruskim, talijanskim, njemačkim i hrvatskim imenima, skoro ništa nije hrvatsko ni primorsko. Maja je od onih književnih tvorevina bez nacijonalne ili lokalne podloge, koje se bez uštrba po sebe, mogu dogagjati u Hrvatskoj ili izvan nje, pače prije izvan Hrvatske nego li u njoj. Autor uzeo je nezdravu kozmopolitsku sredinu, pak mu nije bilo teško naći odgovor na pitanje koje je uzeo u pretres.

Budući da su aristokratsko-plutokratski brakovi sklopljeni obično iz interesa, obična je njihova posljedica da je žena vječna nezadovoljnica, ili još lakše preljubnica. Pisac se naravno nije mogao zadovoljiti pukim konstatiranjem tih odveć poznatih i starih činjenica. Autor je najviše svoj u prikazivanju

odnošaja izmegju dvaju glavnih lica, izmegju Maje i njezinoga muža. Sigurnim poznavanjem ženske ćudi, vještinom dobroga psihologa i izvjesnom originalnošću prikazao je razvoj njihove borbe. Majin je muž ugledan liječnik, nešto odmakao u godinama, ali bogat. On je liječio opasno bolesnu i vječno boležljivu Maju, pa se u nju i zaljubio. Ona je ostavila drugoga, da, po majčinom nagovoru, uzme bogatoga liječnika. Bez njegove liječničke pomoći ne bi bila na životu. Za to je on dvostruko voli. Ne samo kao lijepu ženu, koju mu zavigjaju, nego još više kao spasenicu svoje znanosti. Kada se njoj opet približi onaj što ga je pred dvije godine ostavila, u njoj popušta razbor. Muž, obaviješten od neizbježivoga doušnika, udesi da ih ulovi. Ljubavnik je pripravan da se povuće, da ne krade tugje, ali ona neće. Ona misli da je muž ne voli toliko zbog nje same, koliko radi svoje znanosti kojom je uzdržao na životu takvu ljepotu. Čim on odnemari liječenje, ona propada. On se tako sveti, uživajući u njezinim sve većim mukama. Sa njegovim se ljubomorom miješa bijes na neharnicu, koja nije pamtila da joj on nije samo muž nego i spasitelj, skoro tvorac. On je imao srčanosti da je gleda ginuti, ali nije imao snage da ostane iza nje i bez nje. Poludi i baci se kroz prozor.

Pisac kao da je uživao analizirati grubu zbilju života i rugati se naivnim sanjarima koji još misle da u prozi života imade poezije. Jedan siromašan mladić u »Maji« veli, da će »svršiti svoje nauke, raditi, zasluživati« i uzeti djevojku koju voli, na što mu iskusniji prijatelj odgovara: .... »doba Romea i Julije prestala su. Dandanas ne zaljubljuju se kćeri već majke. Danas nije ideal kćeri romantično sentimentalni junak već usklik majčin: »Dobra partija!« Onda se — nadovezuje treći Don Juan u razgovoru — »dogagja te se suprug, izabran hladnim razborom i kombinacijom, mora da se ukloni junakom srca«. Jakom dozom satire pisac udara na takove cinike i na one što putem ženidbe idu u lov na hiljade. I ako se ne smije pripisivati piscu svaka misao njegovih imaginarnih lica, kod Rorauera će se malo pogriješiti ako se pogje tražiti njegove nazore ondje gdje je dijalog najviše sarkastičan i pesimističan. Odatle i pesimističan ton u »Maji«. Što se tehnike tiče, pisac se služio sredstvima, koja su u ono vrijeme bila smatrana za dopuštena. Radnja se vuče nekoliko dana; lica često govore u monolozima, »za se« i »na stranu«, ali u upotrebljavanju tih neprirodnih

sredstava nije pisac pretjeravao. Što se tiče efekata, nastojao je da ih bude što većih i što boljih, u čemu mu je pomoglo njegovo glumačko iskustvo.

II.

Sada, nakon tri decenija, zanimljivo je zaviriti bar u jednu staru novinu da se vidi kako je piscu »Maje«sudilo vrijeme u koje se pojavio. U »Vijencu«, br. 14. (1883.) i br. 15. nahode se dvije bilješke i dvije ocjene. Prva bilješka glasi: — »Gosp. Jul. Rorauer, bivši član hrv. glumišta, napisao je dramu u 4 čina. Prvijenac mladoga pisca prikazivao se je u srijedu 28. ožujka, te je djelomice uspio. Maja odaje veliku darovitost pisca, što je svakako prvi uslov daljemu napredku. Radujmo se od srdca, što se je pojavio novi poslenik na polju dramatskom, koje se je u nas rek bi odnemarilo.«

Iz ove bilješke najuvaženijega tadanjega književnoga lista (kojem su onda bili urednici Vjek. Klaić i M. Maravić) razabire se da je autor na premieri svoje »Maje« postigao djelomičan uspjeh i da se pojavio u doba kada je hrvatska dramatika kuburila. Odatle dobrohotnost, kojom je njegov prvijenac ocijenio dr. Mil. Šrepel (»Vijenac«, br. 15. 1883.). U Šrepelovoj ocjeni nalaze se dva čudna otkrića o postanju Rorauerova djelca. — »U svom prvijencu »Maji«, što ga je naše općinstvo pozdravilo 28. pr. mj. živim pljeskom, obradio je naš dramatičar gragju, što ju je u podlistku ovdješnjih njemačkih novina obznanio Coopet«. — Ovo nije sasvim jasno. U prvi mah bi se moglo misliti da se možda radi o plagijatu. Jasnije se o tom izrazio J. M. (Josip Miškatović?), koji je u istom broju »Vijenca« ocijenio isti komad. Pošto je ispripovijedao u kratko sadržaj, J. Miškatović nastavlja: — »Ovakav od prilike kratki nacrt čitao je g. Rorauer u jednom zagrebačkom dnevniku, ter .... od ovo njekoliko niti iztka na stanu duševnoga dara dramu od četiri čina i rasprede toliko obilje dialoga, da su mogli provlačiti ona četiri čina.«

Ovo naime znači da je Rorauer dramatizirao kakvu novelicu, različitu vijest, podlistak, obznanu, što li, iz jednoga njemačkoga zagrebačkoga lista. Drugo je Šrepelovo otkriće teže naravi. M. Šrepel prekorio je mladoga novajliju, što je za drugi i četvrti čin svojega komada pokupio neke misli iz Sar-

douovih »Starih neženja«. Prikor je težak, ali tiče se samo jednoga lica, a i to ne sasvim. Prikor se, u koliko je temeljit, odnosi više na neke uzgredne izreke, a ne na cijeli dramat ni na njegovu kompoziciju. Što se kompozicije tiče, Šrepel osobito hvali prvi čin: »... prvi čin, sam po sebi, ... kao zasebična cjelina, uspio je prekrasno. U njem teče prava dramatska krv, kakva oživljuje Sardouove komade« ... »Kad smo slušali ovaj čin, nismo ni malo osjećali, da gledamo prvijenac. Toliko dramatske snage imade u njega! Nu ... piscu nije pošlo za rukom, da bi dojmove svoje drame kasnije povećavao postupice, kako raste strast, a po njoj konflikat značajeva.« — »III. čin, koji bi imao biti kulminacija, nije nego retorička naprava« ... »Lijepa retorika ovoga čina ne može nam nadomjestiti koncentracije pravoga, dramatskoga patosa, s kojim bi ovaj čin morao završiti. A to je sve radi piščeve koncepcije, po kojoj je dramatska kriza opravljena već koncem prvoga čina.«

Dr. Šrepel postupao je oprezno da reče cijelo svoje mišljenje, a da ne ozlovolji pisca do kojega je dosta držao: — »... s velikom radošću priznajemo, da je pisac prama svojoj koncepciji iza krasnoga prvoga čina stvorio što se je učiniti dalo, te ne mislimo da bi i izvježbani dramatičar mogao izvesti većih efekata, makar bili i vanjske naravi.« — »Ako odbijemo nekoliko sitnih pogrešaka ... pisac nas je iznenadio efektnom vanjskom tehnikom.« — »U mladoga našega dramatičara ima mnogo žara i dubljine, čuvstva, bujne mašte« ... »Nadamo se, da će g. pisac oskudnu hrvatsku dramatsku knjigu obogatiti do skora novom dramom iz hrvatskoga života.«

U istom broju »Vijenca« štampao je članak o »Maji« i Josip Miškatović, koji je tako nepovoljan i mrzovoljast da je slobodno sumnjati u njegovu nepristranost. Ono što je Šrepelu »majstorski motivovano«, Miškatoviću je smiješno. Miškatoviću je Rorauer nevješt i neiskusan dramatik, koji »mora pretjeravati«. Pored mirnoga Šrepelova razlaganja i prijateljskoga poticanja, Miškatovićeva oštrina ne imponira. Prigodom reprize »Maje«, dne 4. travnja 1883., »Vijenac« je, uz Šrepelovu ocjenu i Miškatovićev članak, donio i bilješku o igri glumaca. (Broj 15.). Bilješka završuje, kako »i prvi i drugi put nagrnu u glumište sila občinstva, da svojim priznanjem i obzirom osokoli g. pisca na ustrajan i ozbiljan rad.« Autor je kasnije, kada je štampao »Maju«, dodao u popisu lica i imena glumaca. Pored slavnih

imena Adama Mandrovića i Andrije Fijana, pored Marije R. Strozzi i Marije Freudenreich, reda se nekoliko imena koje je zaborav brzo i nepravedno progutala.

III.

Godine 1884. davao se u zagrebačkom kazalištu (na Markovu trgu) drugi Rorauerov dramat Olynta. (Rukopis mi je posugjen iz arhiva zagreb. kazališta.) Komad je iz polusvijeta velikoga svijeta, a sadržaj mu je, za volju efekta, odveć senzacijonalan. U nekom španjolskom gradu neki se naš grof vjenčao sa zloglasnom djevojkom iz zloglasne obitelji. Kada je od njezinoga brata doznao s kim se svezao, ostavi joj odregjen dohodak i ode kući. Kod kuće zavoli čestitu gospogjicu iz odlične aristokratske porodice. Jedan njegov prijatelj proturi u novine lažnu vijest da je ona Španjolka preminula. Dakle više nije bilo zapreke novoj ženidbi. Dramat se vrti oko kasnijih posljedica ove bigamije, za koju sam krivac nije znao. Autor je odviše zagrabio, ali falilo mu je snage da sve što je zagrabio, logički sredi i nosi do kraja. Dramat je u pojedinostima zanimljiv, osobito ondje gdje je prikazano kako demimontkinje igraju svoje varalačke sentimentalne uloge i kako bi gdjekoja htjela izaći iz te kužne sredine, ali kao cjelina komad nije dobar. Prave akcije nema, a vrvi iznimnim senzacijama koje nijesu baš nemoguće, ali su rijetke i bez veze sa običnim životom. Ultrasenzacijonalan sadržaj postizava, bar u štivu, vrlo malen dojam. Pisac je valjda i sam osjećao da je u »Olynti« odviše napeo žice, pa ju je zato i ostavio u rukopisu.

U drugoj polovici godine 1884. početkom nove sezone, Rorauer je postao stalnim kazališnim izvjestiteljem zagrebačkoga »Pozora« za dramu. U tom svojstvu on je preuzeo mjesto Ive Vojnovića, koji ga je u tom listu rešetao i kao glumca i kao dramatičara. O njemu kao glumcu veli Ignotus (I. Vojnović) da se kod njega ne opažaju »nego grčevita kretanja i prisiljena okretnost«. (Pozor, broj 76, 1882.). O »Maji« i solosceni »Jegjupka« ne kaže ni riječi sve do »Olynte«, o kojoj se izrazuje ovako: »U godini dana dva komada u opsegu Maje i Olynte, to nije do duše primjer koji se svagda vidi, a još najmanje kod nas. Daroviti mladi spisatelj pokazao je i u najnovijem plodu svoje dramatske vile neobičnu rutinu i mnogo više

diskrecije u izvagjanju samoga čina.« (Pozor od 18. januara 1884.).

Tek u »Pozoru« od 21. marta iste godine osvrnuo se Ignotus nešto opširnije na »darovitoga« spisatelja čiji su komadi onda djelovali kao prave senzacije: — »Rat konvencijonalizmu, to je smjela lozinka mladoga spisatelja. Dakle ne više granica mjesta, društva, naroda; ne više etnografičkih i jezikoslovnih spona: samo četiri zida jedne sobe, za koju ne znaš da li je zbilja u savezu sa kakvom zgradom, a u tom tijesnom prostoru lete po zraku kozmopolitska imena... To pomanjkanje realizma u samom realizmu potamnjuje svjetlost drame (Olynte), te joj otimlje najčvršću podlogu za logički i psihološki njezin razvitak... Osnova ne odlikuje se niti originalnošću, a niti se raspliće po strogih pravilih društvene i tehničke logike. On (autor) razvija i prekida nit svoje drame samo u prilog onog senzacijalnog prizora, koji je on htio stvoriti i sceničkom iluzijom zaodjenuti... U interesu hrvatske narodne književnosti pitamo se mi je li shodno i korisno dovagjati pred općinstvo onakvo društvo kakovo je t. zv. »salon« raskalašene Olynte? Naš zadatak jest upozoriti darovitog spisatelja da se kani oponašanja, a još više ilustriranja svijeta kog ne poznaje. Njegov dramatički talenat odlikuje se ponajviše oštrim i vrlo naravnim tonom dijaloga, a još više izvagjanjem dobrih dramatičkih efekata. Spisatelj, koj posjeduje takova rijetka svojstva, neka baci oko na svijet koj ga okružuje; na taj čudnovati Zagreb n. pr. u kom se, uz sva lijepa hrvatska svojstva, šire tolike mane tugjinstva i filistarstva, ili neka pročita strašne zgode hrvatske povijesti, ter, umočiv svoje mladenačko pero u suzah i krvi hrvatskoga naroda, neka dade domovini sliku njene boli, njenih tuga i njenih radosti.« (Pozor, 1884., broj 16.—17.). Krasni su ovi savjeti, samo što ih se Rorauer kasnije držao više nego li sam I. Vojnović, koji se onda ragje bavio tugjim svijetom nego li prošlošću i sadašnjošću svoje domovine.

IV.

Pišući svoj treći dramat »Naši ljudi«, Rorauer se okoristio stečenim iskustvom i poslušao Vojnovićev i Šrepelov savjet da »oskudnu hrvatsku dramatsku knjigu obogati novom dramom iz hrvatskoga života«. »Maja« se po svojem sadržaju može

dogagjati i u Hrvatskoj i izvan nje, ali »Naši ljudi« (1889.) samo kod nas. »Maja« je plod časovitoga štiva, a »Naši ljudi« plod promatranja domaće sredine. U »Maji« je pisac kritičar općenitih društvenih poroka, a u »Našim ljudima« oštar društveno politički kritičar vlastite domovine.

Radnja se dogagja na nekom aristokratskom imanju. Vlasnik toga imanja, barun i lukavi oportunist, koji javno igra ulogu rodoljuba, oporbenjaka i mecene, gleda kako će uknjiženjima svojih tražbina protiv seljačkih zadruga »arondirati svoja imanja«. Njegov brat je zagovornik aristokratskih tradicija i neprijatelj novih ljudi koji su došli u prve narodne redove. Njegov tvrdoglavi šurjak je »zapadnjak«, koji brblja o evropejstvu i o »struji svijeta«. Naprednu demokraciju zastupa barunov štićenik »genij«, koji je, i ako mlad, već objelodanio tri zbirke pjesama. Prepirke te vječno nesložne trojice, konzervativca, zapadnjaka i genija, prestavljaju nesregjenost pojmova i metež nazora hrvatskoga svijeta. Kada u tim prepirkama pane koja umjesna opaska, to je glas autorov, glas društveno političkoga kritičara: — »Sloboda, kad se sdruži s neznanjem, od ubitačnijih je posljedica no ropstvo samo«. (strana 16.). — »Prije je bio narod podijeljen u gospodu i kmetove, koji su se megju sobom razumjeli, dočim je sad narod razdijeljen u inteligenciju i neuke, koji se megju sobom ne shvaćaju«. (strana 18.). — ».... nije shodno tražiti od nas da ragjamo velikih muževa, kad nam i maleni izumiru«. (strana 26.). — »Mi pravilno o nepotrebnih nam stvari imamo čiste nazore, dočim o nužnih nam stvarih nemamo najprimitivnijih pojmova. Načela engleske politike u Egiptu i Indiji jasnija su nam od sunca, dočim riješenja pitanja domaćih držimo tričarijom, rad koje si ne razbijamo glave«. (strana 28.).

Ne bi se reklo da su ta bolna opažanja napisana 1889. i da su još savremena. Autor je iskreno rekao svoju o hrvatskim društvenim i političkim neprilikama, ali njegove riječi su ostale mrtvim slovima. Pisac ne taji svoju odurnost na prazne riječi i šuplja gesla, osobito ako padaju sa neodgovornih strana. U »Maji« je onaj gadni »J. Valenta, urednik časopisa Plebiscit«, a u »Našim ljudima« je prestavnik frazerstva smiješni postariji prosac, koji je neumjesno prikazan akademikom. Autor je ta dva tipa izradio osjećajem jake antipatije prema nekoj oporbenoj stranci, koju se sada ne da pogoditi, a možda i nije. Valjda zbog

prejake oštrine, kojom je prožet taj komad, »Naši ljudi« nijesu doprli do pozornice.

U »Našim ljudima« pisac se manje služio srestvima starinske tehnike i nije smjerao po što po to na uspjeh sa vanjskim efektima. Pravilno je proveo jedinstvo vremena i radnje. Taj mu se treći dramat odlikuje većom ekonomijom i simetrijom od ranijih, te tačnijim stilom, prirogjenom čovjeku od pedantne germanske pasmine, kojoj je po prezimenu pripadao, i temperamentom južnjaka, rogjenoga Senjanina. Kroz cijeli se komad provlače odlomci njemačke konverzacije, čim je radnji dana prava (za Hrvatsku slavna!) lokalna boja. Dijalog je živ, zanimljiv i isprepleten zajedljivom duhovitošću: — »Društvo traže samo glupani. Pametan je čovjek najsretniji«. (strana 9.). — »Kod nas je dosta da je ko osam dana prokisao u kojoj pariskoj bulevarskoj kavani trećega reda, da se ponosno uspraviti može, te da tobož svjetskim mjerilom mjeri čine domaćih radnika.« (strana 15.).

V.

Nekima se čini da o J. Roraueru nije vrijedno ovoliko pisati. Osobito oni koji nemaju pojma o teškim počecima hrvatske dramatske književnosti, misle da imaju pravo omalovaživati pisca »Maje« i »Sirene«. Neka izvole zaviriti u povijest zagrebačkoga kazališta, pa — poslije Kukuljevića, Freudenreicha, Nemčića, Sremoljubića i Vukotinovića, koji su se u doba društvene njemštine i kasnijega apsolutizma mučili da dadu originalnoga gradiva za neredovite hrvatske predstave, — koliko će imena naći? Koliko je bilo u nas pravih dramatičara od 1860. do 1883., kada se pojavio pisac »Maje«? Poslije 1860., od kada se zagrebačko kazalište posve pohrvatilo, pojavili su se — osim Kukuljevića, Freudenreicha i Sremoljubića — Subotić, Okrugić, Kamila Ostojić, Demeter, August Šenoa, F. Žigrović, J. Jurković, J. E. Tomić, J. Plemenčić, Rajković, Ljud. Klekovski, M. Bogović, F. Marković, I. Vončina ml., Julije Šenoa, Josip Kozarac, Nikola Milan, Gjuro Ester i Hermina Tomić. Od ove dvadeset i dvojice — čija su imena navedena hronološkim redom njihovih djela, po knjizi »Pedeset godina hrvatskoga kazališta« — nekoji su posve zaboravljeni; drugi su se pojavili samo jednim jedinim komadom, a treći su pobrali bolje uspjehe u drugim književnim područjima. Najviše se za

devetoricu tih Rorauerovih predšasnika — Kukuljević, Freudenreich, Subotić, Okrugić, Demeter, Jurković, Tomić, Bogović, Marković — može reći da su više manje pravi dramatičari. Većina tih do onda prvaka naše dramatske književnosti bavila se pisanjem historičkih komada, a kada se 1883. i 1884. javio J. Rorauer sa pokušajima iz društvenoga života po francuskim uzorima, unio je u domaću dramatiku nešto novo i neodvisno od do onda uvriježenih tradicija.

U »Pedeset godina hrvatskoga kazališta« veli se za pisca »Maje« i »Olinte« da je smioni Sardouov gjak. (strana 30.), a za njegovu »Sirenu« da je efektna. »Sirena« dočeka prvu predstavu 27. januara 1896. za Miletićeve uprave u novom zagrebačkom kazalištu. U tom, svojem trećem komadu pisac se pozabavio s dvjema, sebi možda najmilijim temama: posljedicama preljuba i kobnim neskladom izmegju javnih djela političarâ i privatnoga im života. Za ovaj komad nije odabrao aristokratsku sredinu, kako je običavao valjda po modi vremena. Radnja se razvija najviše u kući nekoga stranačkoga vogje, koji je uzeo bogatu ženu, da mu ne uzmanjka materijalnih srestava za njegove političko stranačke ciljeve i lične taštine. Njegova žena osjeća da je zapostavljena, da je mužu vrijedna jedino zbog imetka, pa traži utjehe i naslade u drugima. Posljednji je njezin ljubavnik neki slikar, kojem je njezin muž pomogao da se podigne i htio ga ženiti s nekom svojom rogjakinjom, svojom nesugjenicom. Onoga dana, kada su stranački prvaci imali svečano čestitati vogji imendan i pokloniti mu ženinu sliku, taj slikar, pun grižnje savjesti da je ljubavnik dobročiniteljeve žene, ne mogući podnijeti svu neiskrenost i društveno stranačke laži svoje okoline, odade glasno pred uzvanicima svoju tajnu, domaćinovu sramotu. Njegova vjerenica, protagonistova rogjakinja, ustrijeli se, a političar- protagonist hini lúdilo i ubije nevjernicu. Hinio je lugjaka, da ga vlast ne uzmogne pozvati na odgovornost, a kada je izveo svoju osvetu, baci se kroz prozor. Zašto? Kada je htio učiniti kraj i svojem životu, čemu je onda tako dobro glumio lugjaka? Valjda da mu se žena ne uklanja. To umorstvo i samoubojstvo nekako nije uvjerljivo. Njegov postupak je malo nejasan. Pače, kada mu ona, preljubnica, u posljednjem im razgovoru spočitava da je njegovim nehajem pala u kal, njezino razlaganje je nekako više uvjerljivo i jače od njegova. On ju je uzeo bez ljubavi, da

pomoću njezinoga imetka oživotvori svoje sitno častohleplje, pa nekako se čini da ni nema prava pozivati je na odgovornost.

Prema ranijim komadima, »Sirena« znači znatan napredak i približavanje savršenstvu. U njoj nema navlaš traženih kozmopolitizama kao u rusko-hrvatskoj »Maji« i španjolsko-hrvatskoj »Olinti«. Radnja se dogagja kod kuće, ali lica su, i ako su iz domaćega svijeta, najviše po imenima hrvatska. Društvene slabosti i poroci, što ih ta lica prestavljaju, nijesu specifične osebine hrvatskoga društva. Radnja bi se jednako mogla dogagjati i u nehrvatskoj sredini. Ta površnost potiče možda odatle što je pisac više pazio na teatralnu stranu, u čemu se pokazao pravim majstorom, osobito u drugoj polovici komada. U posljednjem razgovoru izmegju protagoniste i njegove žene, u petom činu, punom sve veće i veće napetosti, gdje je svaki preokret obrazložen i logičan, pisac nije nigdje izgubio ravnovjesje. Efekti nijesu namješteni, ni odveć naglašeni, nego prirodno proizlaze iz same radnje. Zbog vrsne obrade i drugih vrlina, nije čudo da je od svih autorovih komada najljepše prošla na pozornici »Sirena«, s kojom je konačno stekao glas samostalnoga dramatičara.

VI.

U predgovoru »Našim ljudima« pisac je javljao da »imade pod perom komediju »Velikani«. Onda je obećavao da će se »dati na izragjivanje komedije Dr. Mamuza, u kojoj će nacrtati hrvatskoga Rabagasa, i drame Stari i mladi, u kojoj će predočiti dvije generacije iz posljednjih pedeset godina našega života«. Sudeći po vremenu, kada je predgovor napisan (1889.), to su imali biti naraštaji od 1840. do 1890. Od svega toga čini se da nije izveo ništa, pače i od dogotovljenih radova, štampani su samo »Maja« i »Naši ljudi».

U napomenutom predgovoru razlaže zašto je namjeravao napisati tri nova komada: — »S fraze patio je mnogi narod; mnogomu je ona narodu naprtila na vrat veliku nevolju i gorak vaj, nu teško da imade naroda kojega je taj opojni otrov u svem njegovom biću razrovao, košto upravo naš.« — Hvale vrijedna je svačija borba protiv praznih riječi i proračunanih vikača, protiv praktičnih muktaša i neodgovornih mutikaša, ali fraze se ne suzbijaju frazama, makar štampanim, već vidljivim i sustavnim radom. I pisac »Sirene« bi bio nešto više prinio uspjehu te borbe protiv praznorječja i megalomanije, da nije prekinuo svoj književni rad. S vremenom bi se sam bio okanio svoje tendencijoznosti, koja je prilično strančarska, jer umjetnik ne smije biti tendencijozan ni u najplemenitijoj namjeri. Rorauer je najviše htio da bude kritik domaćih političko društvenih poroka i za to su njegovi »Naši ljudi« dočekali sudbinu Derenčinove »Ladanjske opozicije«, jer i opozicijonalac Derenčin i vladinovac Rorauer bijahu više pristrani strančari nego li nepristrani satirici. Raniji pak Rorauerovi komadi trpe od jednostranoga smjeranja na teatralne efekte, a nijesu ni stilistički uzorni. Njegov jezik i način sastavljanja izrekâ nijesu posve pravilni, ali svejedno nije pisao onako hrgjavo kako drugi neki naši pisci i novinari osamdesetih i devedesetih godina, a na sramotu i neki današnji. Rorauer je kao dramatik bio najprije glumac, pa političar, a nije dopro da postane umjetnik, tvorac trajnijih, bolje izragjenih djela. Pošao je u upravne činovnike i dotjerao do vladinoga tajnika. Potpuno zaboravljen kao glumac nekadašnjega zagrebačkoga kazališta na Markovu trgu i kao kazališni izvjestitelj »Pozora«; napola zaboravljen kao dramatik i novinar, dočekao je u odmaklim godinama da bude imenovan za profesora nacijonalne ekonomije na hrvatskoj univerzi. Habilitirao se (1903.) studijom »Potreba«. Svoj književnički rad, počet 1883., a prekinut 1896., nije više nastavio.

A. G. Matoš.

Umjetnost pečalbara A. G. Matoša, nikla uz tvrdu cestu bohemstva i odgojena u mučnoj školi autodidaktstva, nije nikada imala sreće da se stalno ukloni nepogodama slučaja i neimaštine. Samo se u Hrvatskoj, domovini Lisinskoga i Kovačića, moglo desiti da dragocjenosti, košto su njegovi pejzaži, portreti i eseji, nijesu mogle pribaviti najstoru barem malenu lagodnost i sigurnost. Za to je i svoje pojedine radove i svoje knjige morao prodavati u bescijenu. I kao što su mu pojedini radovi nastajali bez odregjenoga reda i sustava, kojega ni ne može biti bez izvjesne obezbijegjenosti, tako su i njegove knjige nastajale slučajem, te morale bez izbora sadržavati mnogošta što ne ide skupa. Ono osam njegovih knjiga što su do sada, svaka od drugoga nakladnika, izašle, ne prestavlja ga potpuno ni tačno, tim manje što nijesu još ni sabrane njegove pjesme i svi kritički mu radovi.

Iverje, Novo Iverje i Umorne priče sačinjavaju jedinstvenu skupinu koja, obzirom na sadržaj, nije bez sklada; ali ona druga, mnogo važnija skupina, koju sačinjavaju Ogledi (1905.), Vidici i putovi (1907.), Naši ljudi i krajevi (1910.), Pečalba (1913.) i Feljtoni i eseji (1917.), prestavlja mješavinu grdnih razrožnosti. Ako bi došlo do ponovnoga i potpunoga izdanja njegovih spisa, što bi ga trebala preduzeti Matica Hrvatska, raspored bi morao biti posve drukčiji. U prvoj skupini bi stajale pjesme i vrijedniji epigrami; u drugoj opisi hrvatskih gradova i predjela; a u trećoj autobiografski prilozi, općenita književna i umjetnička razmatranja, te kritički radovi o hrvatskim i slavenskim spisateljima i umjetnicima. Te bi tri skupine sačinjavale glavniji dio njegova rada. Drugi, kozmopolitski dio bi sačinjavale: četvrta skupina sa studijama i člancima o inostranskim književnicima

i umjetnicima, te peta sa opisima inostranskih predjela; a u šestoj bi stajala pisma i dojmovi iz tugjine koji u ostale skupine ne pristaju. Treći, najmanje važni, dio bi sačinjavale priče, satire i drugi beletristički pokušaji, do kojih je pisac čini se mnogo držao, prem su mu to najslabiji radovi.

1. Priče i satire.

U Umornim pričama i u Iverjima imade, kao i u pejzažima i esejima, neprijepornih stilističkih ljepota i samonikle duhovitosti, alj ipak su te priče i satire neuspjele, jer tom finom majstoru riječi ne uspijevaše u beletristici stvoriti nikakvu organsku cjelinu. Prem je rogjen i humorista i satirik, njegove satire su promašene, jer nije imao sposobnosti i zapta da sve dijelove svede u arhitektonski sklad. Nezadovoljan ulogom književnoga kritičara, opisivača prirode i portretiste, težio je da i u beletristici stvori nešto samostalno svoje, što nije odraz tugjega rada i izvanjske okoline; ali mu ne uspijevaše, jer mu manjkaše nužni osjećaj mjere i umjerenosti. Skoro nijedna od njegovih priča i satira ne ostavlja za sobom onaj mirni i zadovoljujući dojam što ga za sobom ostavlja svaka prava umjetnina. Obilježje prave i trajne umjetnine jest da osvaja i privlači, a Iverja i Umorne priče odbijaju i razočaravaju, jer su previše. bez ikakve simetrije, natrpane suvišnostima. Pisac kao da je u svojim pričama, koje su doista umorne, htio sabrati sve zlo i abnormalno što je vidio na svojim stradalničkim i pustolovnim lutanjima od Srbije do Švicarske i od Švicarske do Francuske. Megju ljudskim iznimkama tražio je što neobičnije modele za svoje »heroje«. Ono što po samoj prirodi nije dosta neobično, iznimno, čudno i nesretno, sam je gledao pretvoriti u što abnormalnije, izuzetnije i prokletije, prelazeći često iz satire u iznakaženo karikiranje bez ikakva ravnovjesja. Kao da ga je neko pervezno uživanje nagonilo da što žučljivije ismije i iznakazi svoje »junake«, od kojih je nekima dao i vlastite crte. Kako je u ono doba životario izvan domovine, u vrlo slabim prilikama i vječnom duševnom nezadovoljstvu, nije čudo da je u njegovim pričama i satirama većim dijelom sve crno, nesretno i nevoljno, bez radosti i nade, prem u pojedinostima imade izvrsnoga i nepatvorenoga humora. Pisac je u svojem životu previše stradao i patio; previše je bio ogorčen na sret-

nije od sebe, a da bi umjetničkom nepristranošću i mirom gledao na ljudske mane i poroke. Držao se, po svoj prilici krivoga, mišljenja, da je »pravi satirik mizantrop«. (Naši ljudi i krajevi, strana 94.). Njegova prejaka i zamućena subjektivnost nije mogla doprijeti do ravnovjesne objektivne forme. Njegove su satire slabo namješteni blufovi, u kojima, pored potrage za neodrživim efektima, imade i mnogo sitne zlobe (»On«) i pokušaja lične osvete. Za to je jedan kritičar punim pravom vidio u piscu »Umornih priča« rušitelja. U njemu ne bijaše blagoga duha Fjodora Dostojevskoga, koji je, što je više trpio, sve više opraštao. U njemu bijaše previše prkosa i buntovništva, koje se neuredno i nemoćno iskaljivalo bez ikakve nutarnje moralne veličine. U tom je on možda prost od svake lične krivnje, jer je naša pasmina još odveć sitna i nedozrela, da rodi kakvoga Gogolja.

Možda je od svih njegovih priča najuspjelija i najljepša »Jesenska idila« (Umorne priče.). U onim hirovitim razgovorima nijemih stvari, koji se miješaju sa buncanjem bolesne djevojke, imade mnogo topline i poezije. Ta stvar je možda za to uspjela i lijepa, jer u njoj nema nategnute satiričke tendencije, koja je autora navodila na zlo, i jer za nju nije trebao propisan red i oblik. To je fantastičan mozaik najsuprotnijih boja, glasova, osjećaja, pokreta i krikova, u kojem skoro svaki komadić imade svoju posebnu, nastranu ljepotu. Megju tim komadima najljepši je onaj koji sadrži duhovitu i pikantnu priču o lijepoj atenskoj heteri Laidi i gjaku mudracu, lažljivom Krećaninu. Iz nje izbija sav čar mudre i putene, Sokratove i Periklove, vedre i nasmijane Atene. Ta fina i plastična heladska slika nadmašuje stilom i koloritom sve helenske i pseudohelenske motive drugih naših pisaca, od kojih joj se približuju jedino helenski motivi Vladimira Vidrića.

U »Jesenskoj idili« autor se iznimno uklonio onom neskladu izmegju sadržaja i oblika, izmegju subjektivnosti i objektivnosti, koji ga u satirama i pričama redovito progoni, jer njegovom buntovnom duhu i abnormalnoj mu mašti nijesu prijali okovi sapetih i propisanih oblika. Njegov duh se osjećao slobodan i jak ondje gdje nema strogo propisane forme, odnosno gdje forma može biti svakojaka. Za to se njegova nedisciplinirana narav najjače i najslobodnije ispoljila u pejzažima, portretima i kritičkim esejima. To su tri nesputane i gipke književne vrsti,

koje se njegovu temperamentu i njegovom, gdjekada žonglerskom, stilu bez otpora prilagogjuju.

2. Kritički eseji.

Sve jedno je o čem je govora u njegovim pejzažima, portretima i esejima. Pisao on o domaćim ili stranim pjesnicima, glazbenicima, slikarima i glumcima; pisao on o Kranjčeviću ili Bôdlêru; o Parizu ili Zagrebu; o Loboru ili Firenci; o Falleru ili Paderewskom; o Ljerki Šram ili Izadori Duncan, sadržaj je u većini slučajeva sporedan. Glavno je kako je to izrečeno, jer se tu ne radi o sadržaju, koji nije uvijek ni nov, već o muzikalnosti njegove čiste proze, čije se ritmičke rečenice hvataju sladokusnih usana, da ih opetuju i ponavljaju, da ih srču i piju do omame, do pijanstva.

Pristaše materijalne pouke i pedanti, nepristupačni intelektualnim slastima, poriču Matoševim esejima svaku vrijednost, jer u njima imade pogrešaka i protuslovlja. Kako je autor prilično pretencijozno pisao o svemu i svačemu: o pjesmama i romanima, o glazbi i slikarstvu, o kiparstvu i kazalištu, o filozofiji i povijesti; o grčkoj i latinskoj, o talijanskoj i španjolskoj, o francuskoj i njemačkoj, o engleskoj i američkoj, o švedskoj i norveškoj, o hrvatskoj i srpskoj i ko zna o kojoj još književnosti; te o skoro svemu što je gledao i slušao, čitao i maštao; kako se više manje, izravno i neizravno, pačao u sva područja goleme evropske prosvjete i razne oblasti ljudskoga znanja; on je posve naravno morao griješiti. Griješio je kao pravi diletanat, jer se previše pouzdavao u svoje pamćenje, ili, što je vjerovatnije, jer nije imao dobre biblioteke. Uzalud je i nemoguće tajiti njegove pogreške i protuslovlja, jer se po sebi vide, ali im ne treba ni pridavati preveliku važnost, jer im se u slučaju kritičkoga izdanja dade lako doskočiti ispravcima ispod teksta i jer se obično ne radi o takvim omaškama, da bi sav sadržaj trpio.

Koliko god se A. G. Matoš neoprezno raspršavao preko svojih pravih sila, on je ipak bio stekao toliko književnoga znanja i nužnoga estetskoga iskustva, da mu se nikako ne može poreći sposobnost za kritičko prosugjivanje. On je bezobziran i oštar, subjektivan i impresijonističan kritičar, koji je poput Nedića rušio tradicijske iluzije i lažne veličine. Njegove ocjene

o Kranjčeviću, Sremcu, Žarku Iliću, Harambašiću, Veselinoviću, Vidriću, Panduroviću, Rakiću, Ćurčinu i o drugim hrvatskim i srpskim piscima, koje nijesu sve ni sabrane, dosta su tačne, prem u njima imade slučajeva velike nepravednosti i neshvatljivoga nerazumijevanja, košto je onaj glasoviti »brodolom crkvice«, što ga je podmetnuo Kranjčeviću. (Naši ljudi i krajevi, strana 280.). Njegovim jasnim teorijama o književnoj kritici (isto, strana 155.—159.) nema prigovora. Ni od jednoga hrvatskoga književnoga kritičara se ne da toliko naučiti i uživati koliko od A. G. Matoša, jer je on od svih najviše gibak i jasan, najviše duhovit i najmanje vezan; jer imade misli i izazivlje misli; jer imade izvježban ukus i privlačiv način razlaganja, koje čini da su i njegovi kritički eseji u prvom redu intelektualne poslastice, a ne puke teoretske pouke. Od njegovih jedrih i smjelih aforizama dao bi se sastaviti vrlo praktični estetski vademekum. Uza sve svoje prejako i često naivno rodoljublje, nije tajio slabosti naše nedorasle prosvjete. Njemu je »naša »kultura« kult nekompetencije i najobičnije običnosti«. (Pečalba, strana 53.). Za to je morao voliti tuđe književnosti i prave njihove veličine. Njegovi eseji o Cervantesu, Stendhalu, Byronu, Heineu, Becqeu, Bôdlêru, Emersonu i Tolstoju napisani su više na temelju strane literature nego li vlastitoga proučavanja, ali u njima imade toliko duha, zanosa i sretnih karakteristika, da se ne smiju nipošto smatrati kompilacijama, već draguljima naše književne kritike i cijele naše umjetne proze.

Uostalom ni A. G. Matoš, kao nijedan književni kritičar, nije nepogrešivi apostol estetike, u čije riječi se mora po što po to vjerovati. Kritičar je nuždan učitelj i vođ, ali ne mora biti zakonodavac. Prigodom neozbiljnih pokušaja da se A. G. Matoš kao kritičar svede na ništicu, povukla se i pristrana poredba između njega i dra Jovana Skerlića, kojega se htjelo uzvisiti na Matoševu štetu. Skerlić i Matoš imaju jedino to zajedničko da su bili i književni kritičari, ali obojica imaju i druga nejednaka područja rada, koja se jako razilaze. Skerlić je više pazio na ono što je iznosio, ne mareći mnogo za oblik; a Matošu nije nikada bilo stalo do određenih tema. Matoš je improvizirao pod dojmom događaja, štiva i gledanja, i, osim studija o Stendhalu i Bôdlêru, nije izradio ništa sustavnije; a Skerlić je bio čovjek sustavnoga rada, koji je ustrajnom žilavošću sipao knjigu za knjigom, što ih Matoš, nesposoban za takve energije,

zove kupusarama. Skerlić je bio neumorni organizator književnoga rada, a Matoš je, uza svu oskudicu, volio slatku dokolicu i neprisilni rad. Skerlić je bliže nauci, a Matoš bliže poeziji. Skerlić je književni historik-strukovnjak, a Matoš pjesnik-samouk, te po tom na većem umjetničkom stepenu od strukovnjaka. I netačni Matošev esej može biti stilistički bolji i od najtačnijega Skerličeva. Skerlić je kao kritičar i kulturni historik radnik-posrednik, a Matoš je više neposredan baš izvan književne kritike, naime u pjesmama, pejzažima i portretima javnih ličnosti.

3. Portreti.

Pored satira i kritičkih eseja, ostalu Matoševu prozu sačinjavaju društvena i politička razmatranja, opisi tipova i običaja, kronike, uspomene, pejzaži, portreti i t. d. Njegova književna i novinarska proza je po sadržaju i po tonu tako raznovrsna, da ju je teško razrediti u određene vrsti i podvrsti. Glavne su njezine vrsti tri: kritički eseji, pejzaži i portreti javnih ličnosti. Po satirama se vidi da autoru nije manjkala sposobnost za crtanje tipova i karaktera, koje je najčešće crtao po živim modelima, po prijateljima i znancima. Pustolovni Orlović u »Umornim pričama« je Fran Mažuranić, pisac »Lišća«, a Šeširdžić je Skerlić. Takvih modela ima više.

U portretima Strossmayera i Tolstoja, pa Veselinovića, Sremca, Jovana Ilića, Fijana, Ljerke Šram, Žarka Ilića, Fallera, Paderewskoga, Izadore Duncan, Barnuma i t. d., posao je autoru lakši, jer mu takve ličnosti same po sebi pružaju zahvalno gradivo. Ti su portreti spretne rekonstrukcije njihova javnoga djelovanja i privatnoga im života. Autor nije uvijek portretirao onakve ličnosti, koje žive u svojim pisanim djelima, već najviše onakve koje, kao političari, virtuozi, glumci i t. d., ako na vrijeme ne nađu svoje dostojne povjesničare i slikare, gubitkom sebe gube veći dio svoje znamenitosti. Portretirati te više manje prolazne znamenitosti, za koje su život i slava često sinonimi, znači oteti zaboravi komad njihove duše i njihova čara na savremenike. Za to autorovi portreti osoba, s kojima se poznavao, djeluju kao poglavlja finih memoara.

»Žarko Ilić bijaše pripovjedač u onoj primitivnoj najelegantnijoj formi, kada se priča i pripovijeda odabranom, najužem krugu«.

»Lady Šram nije samo slika, već i muzika. Njen organ, organ vijole i mjesečinaste oboe, njen glas je od baršuna, pa nas podsjeća na neodoljiva grla bijelih Sirena i na dubljine, u kojima stanuje plava vila Loreley«.

»U desnici mu neodoljivost muzike, u ljevici neodoljivost karikature.« (N. Faller.) — »Katon sa srcem Anakreona i Hafisa«. (Jovan Ilić.). — »Proslavio se (Barnum) i obogatio, i ako nije imao ništa, osim poznavanja ljudskih slabosti i neodoljive energije«. — »Bijaše (Tolstoj) plemić, silan kao Mirabeau, pobunjen kao Byron, rastužen kao Leopardi.... Sve je bilo na njemu silno i željezno«. — »Humanista i mecenat (Strossmayer), dičan sjesti pored Silvija Piccolominija, kardinala Medicija i du Bellaya«.

Što je ličnost znamenitija i svjetskija, Matošev portret izlazi plastičniji, jasniji i sugestivniji. Za to su mu najbolje slike Strossmayera i Tolstoja. O Strossmayeru su pisale valjda stotine naših novinara, kulturnih historičara, povjesničara, pjesnika i drugih manjih i većih, zvanih i nezvanih pera, ali sve do sada Strossmayer nije još dobio hrvatskoga Macaulaya. Kako je od naših liričara najljepše opjevao Strossmayera Vladimir Nazor u »Pjesmi naroda hrvatskoga«, tako ga je od naših esejista najljepše karakterizirao A. G. Matoš. Kao dragocjeni i rijetki dokumenti naše prosvjetne i društvene povijesti, s vremenom će Matoševi portreti o našim javnim ličnostima dobijati sve veću važnost.

4. Pejzaži.

Vrhunac autorove proze sačinjavaju opisi domaćih i stranih krajina. Pisac nije nikada mogao ostati hladan putopisac, jer je u svakom, dragom mu, kraju tražio i osjećao prije svega tajanstvenu dušu koja progovara iz njegovih voda i gora, iz njegove prošlosti i sadašnjosti, iz njegovih polja i zgrada, iz njegova pučanstva i došljaka što su u njem našli zaklon svojoj nezadovoljnoj duši. Sigurno pod utjecajem Stendhala, Francuza zaljubljenoga u milanski kraj, koji veli da je pejzaž »gudalo koje nam dušom svira«, autor je osobito njegovao tu u nas slabo gojenu vrst, kombinaciju objektivne slike i subjektivne lirike. Kako je opisao švicarske i francuske krajine, još je bolje i čuvstvenije opisao nekoje hrvatske predjele. Njemu je pejzaž

»harmonija dojmova što ih pruža polje, drvo, selo, rijeka i ladanje, ono sveto i najviše osjećanje jedinstva sa zemljom i narodom što se zove Domovina«. (Naši ljudi i krajevi, strana 250.). Za to on ne opisuje rodne krajeve samo lirsko estetski, kako je opisao one s kojima ga ne veže domovinska veza, već i estetsko patriotski.

»Mi smo hrvatski, u dodiru sa raznim kulturama, oboljeli seljaci i možemo ozdraviti jedino na izvoru naše energije: u dodiru sa hrvatskom prirodom, sa hrvatskim ladanjem, sa zemljom kojoj daje obilježje što snažniji i hrvatskiji život hrvatske prošlosti«. (Naši ljudi i krajevi, strana 37.). — »Krajevi su ljudi, a ljudi su krajevi.« (isto, strana 29.). — »Priroda nije samo kompleks sila, nego je i slika, simbol, duša; u našem slučaju duša hrvatska. Dojam okolice nije samo naučan, nego estetičan i moralan, stvarajući našu volju i djelujući na našu aktivnost«. (isto, strana 34.). — »Hrvatska je okolica najbolja škola patriotizma. Pejzaž nije samo vidljiva naša veza sa misterijem skladnog svemira, nego i vidljiv oblik stalnog djelovanja primitivne, prvobitne hrvatske duše na našu«. (isto, strana 30.).

Svojim opisima Turopolja, Lobora, Gorskoga kotara, zagrebačke i samoborske okolice i drugih hrvatskih predjela autor je u prozi sustavnije i odregjenije nastavio ono što je Vraz u svojim Gjulabijama tek načeo. Prem se u svim krajevima, koje je opisao, nije jednako dugo zadržavao; čudno je kako je dobro shvatio i pogodio narav i onih predjela koje je tek vidio. Od tih radova, u kojima se njegova prelirska, patriotsko sentimentalna i s ljudima nezadovoljna ćud najbolje snašla, najljepše je »Kod kuće« (Vidici i putovi), što ga je napisao prije povratka u domovinu, ali bez teorisanja u stilu Mauricea Barrèsa.

U »Kod kuće« je ljepše nego iko prije i poslije njega, opjevao stari Zagreb, tihi grad svetoga Marka i ilirstva, grad preporodnoga teatra i Augusta Šenoe, i njegov divni položaj od Save do ispod Sljemena. To je pravo remekdjelce svoje vrsti, u kojem se ljubav za prirodu miješa sa tugom nad stanjem domovine, povijesne uspomene sa savremenim razmatranjima i naivno strahopočitanje prema domovinskim tradicijama sa drzovitim izrugavanjem sadašnjosti. Tu progovara satirik i sentimentalni patriot, kritičar i zanešenjak, kršćanin i poganin. Na tom putu je njegov Virgil Petrica, hrvatski Petrica Kerempuh, koji ga dovodi pred Dijoniza Bakhosa, boga vedroga smi-

jeha. »Kroz našu trsku još uvijek svira Pan, a djevojački Dijoniz, božanski Bakhos, rumeni se već i crni kao entuzijazam krvi u jesenjim hrvatskim vinjagama«. (Naši ljudi i krajevi, strana 42.). Ritam Petričina ditiramba i pjesnikove molitve, kojom na Dijonizov poziv »stupa u ritam njegova kruga«, ozvanja snagom i ljepotom starogrčkih himana u slavu srodne helenske i hrvatske zemlje.

A. G. Matoš ne voli poput Domjanića prirodu preumjetnu, ni poput Nazora divlju i nesvladanu, već onu po sebi upitomljenu u doticaju sa kulturom, sa gradom. Čar je Zagreba i Samobora što su kulturni, a nijesu izvan prirode. — »Naš Zagreb ne bi nam bio toliko mio, da nema perivoja za koje bi mu mogao zavidjeti svaki velegrad«. (Ogledi, strana 36.). — »Krasan je Samobor. Blizina sa glavnim gradom daje mu čar blizog ladanja kao Tiburu, Tivoliju, Versaillesu, Saint Cloudu, Schönbrunnu, Windsoru. Okolica je sretna kombinacija od gore i ravnice, polja i šume, vrta i prirode, rijeke i planine, sela i zaseoka, grada i ladanja«. (Naši ljudi i krajevi, strana 27.).

Autorova izreka da su »ljudi krajevi, a krajevi ljudi«, odnosi se više na prošli nego li na savremeni svijet. U industrijskoj sadašnjosti pisac ne vigja ljepote Helade i Renesanse (Feljtoni i eseji, strana 125.) i za to bježi od nje u neeksploatiranu prirodu i u sjetne, stare gradove, kojima se, kao Firenci, još uvijek čuvaju tragovi nekadašnje im visoke prosvjete. Megju našim gradovima nešto malo od toga imaju samo Dubrovnik i gornji Zagreb. — »Za tobom čeznem, zelena Dubravo, za samoćom tvojih elegijskih čempresa, za tvojim surim gosparskim domovima i bijelim golubovima, što kao nebesko cvijeće padaju na kostur svetoga Vlaha. Jer ti si nepoznati grad moje duše, razmetni hrvatski sine, skladni i čestiti Dubrovniče!« — Vanrednom intuicijom i pravim umjetničkim nagonom pogagja narav grada, što ga ne zna po vigjenju, već samo po opisima i slikama: — »U Dubrovniku se miješa suhi, elegantni, crvotočni ponos Toleda sa dubokom mudrošću Salamanke, naravno bez apsolutističkog spleena Escurijala, s andaluzijskim suncem, oleandrima i barcelonskom modernom slobodoumnošću«. (Savremenik, 1911.). — Ispuste li se četiri posljednje riječi, napisane pod dojmom Ferreirove afere, opis je tačan i lijep. — »Nije Zagreb ljepši od Beograda, jer ima više reda, čistoće, taraca, lijepih kuća, više drveća, lijepu okolicu, nego najviše radi starinskih gorica sa tišinom drevnih ulica, sa fizijonomijama kuća i palača, u vjekovnom pepelu Dubrovnika, Toleda, Amiensa i inih elegijskih gradova«. (Vidici i putovi, strana 48.).

5. Pjesme.

Dva su glavna osjećaja na kojima se temelji Matošev rad: osjećaj simpatije i osjećaj antipatije. Na jakim antipatijama se temelje neke njegove kritičke ocjene i satire, s kojima se nije baš prodičio, a na simpatijama se temelji skoro sve ostalo. Na svojim putovanjima i proučavanjima knjiga i naroda, gradova i umjetnosti, stoljeća i prosvjeta našao je mnogo simpatija i mnogo užitaka. Njegova proza je odraz tih ličnih, bilo časovitih bilo trajnih, simpatija i užitaka. Ta, možda i jednostrana, subjektivnost, čini da se pisac i ondje, gdje ne želi biti personalan, doimlje lirski. Jak lirizam prožimlje njegove pejzaže, kao i njegove portrete i eseje.

Taj ga je dosljedni, često i nehotični lirizam priječio da uspije u objektivnoj formi novele i komedije, ali mu je upravo otvorio put da uspije u pjesmi. On nije, poput skoro svakoga početnika, počeo književnikovati sa pjesmama, već se poput Ive Vojnovića tek pri kraju, poslije gotovih i sigurnih uspjeha u prozi, prihvatio i nevezanoga govora.

U njegovim pjesmama nema velikih zamisli kao u Kranjčevića i Nazora, ali ima više gracije i delikatnosti, izrečene u nevjerovatno finim i sugestivnim kiticama. Takve sugestivnosti imade još u Vojnovićevim dubrovačkim sonetima, ali u njima nema Matoševe formalne savršenosti, jasnoće i novotarske smjelosti. U prvim pjesmama je subjektivan i sentimentalan, dok i tu s vremenom nije pretegnula njegova rugalačka narav.

U pjesmama je napokon, u zadnji čas i skoro iznenada, nesvijesno postigao ono za čim je uzalud težio u pričama i novelama, u satirama i komedijama. U njima se njegova stvaralačka težnja bezobzirno kidala i lomila, ne mogavši naći vlastitu zaokruženost i ravnovjesje. U pejzažima se ta težnja donekle oživotvorila u čudnoj dvojakosti subjektivnosti i objektivnosti, dok u pjesmama nije postigla toliko traženu i nužnu savršenost, istina minijaturnu, opsegom manju od molitve Dijo-

nizu i od priče o lijepoj Atenki Laidi, ali potpunu, potpuniju nego li u pejzažima i portretima. Tvrda crta se napokon svinula u krug, koji je sam sebi početak i završetak.

6. O stilu.

Autorovi pejzaži, portreti i eseji nemaju onu skrajnu jednostavnost, koju sama umjetnost proizvodi odbacivanjem svih suvišnosti i prekomjernosti. Do te jednostavnosti stila dopro je najviše u pjesmama, koje za to mogu i računati na relativnu popularnost, jer u njima nema i ne može biti one literatorske ekskluzivnosti, koja računa samo sa učenim i sebi srodnim čitateljstvom. Poluobrazovani čitatelj može iznimno shvatiti i uživati tek po koju čest njegovih spisa, osobito one, koje su pune smijeha i podrugivanja, ako se ne radi o dosjetkama kojima nije lako u prvi mah pogoditi smisao. Ali sav njegov rad ne može svak razumjeti, jer se njegove knjige, izuzam priče i satire, više odnose na biblioteke i muzeje, glazbene dvorane i kazališta, nego li na gruboće života i mišljenja gomile. Zalazio je i u gomilu da joj se naruga, ali taj rug je često omotan u odveć birane fraze, koje nijesu svakom dokučljive. Prem taj obožavatelj helenizma, humanizma, renesanse i svake prave savremene kulture nije imao sreće položiti ni ispit zrelosti, dopro je kao samouk dotle, da je i sam postao mali humanista. Helenska prosvjeta spada u njegove glavne simpatije. Često se i opetovano, prem samo fragmentarno, dotiče nje i njezine mitologije, ali ti fragmenti spadaju u najklasičnije blago hrvatske proze, što je niklo u znaku simpatija i velikoga razumijevanja za narod koji je živio pod blagim okriljem olimpskih bogova. Od svih klasičnih bogova najmilije je njegovo božanstvo Dijoniz »bog smijeha«, koji mu se »rumenio na vedrom licu kao rujna vinska radost«. (Naši ljudi i krajevi, strana 78.).

A. G. Matoš nije samo kabinetski radnik i estet, čije knjige svojim gomilama imena iz svih mogućih područja ljudskoga znanja zadavaju enciklopedijski strah, već i nepopravljiv svećenik Dijonizov, koji često baca oko na komične strane pojedinaca i društava. Njegov stil bi bio ukočen, jednostran, nadriučen i skoro gongoristićan, da ga vječno ne oživljuje nepatvorena i samonikla duhovitost, koja čini da je enciklopedijska težina njegovih eseja i portreta mnogo manje teška. Prem njegovo baratanje sa imenima i reminiscencijama iz knjiga nije praktično, ipak imade i tu dobru stranu da daje njegovom žestokom, naglom i mnogorijekom stilu veću ožetost, tačnost, boju i originalnost. Možda nije pogreška, već ragje odlika i dokaz lijepe naobrazbe u tom upotrebljavanju imena, od kojih mu svako vrijedi kao potpun i jasan pojam, izražen jednom jedinom riječi. U karakteristikama Stendhala i Heinea na primjer, pa Strossmayera i Tolstoja, nema ništa nejasno i suvišno. Da su ti portreti izragjeni golim riječima, bez poredaba, sva bi se njihova plastičnost i sugestivnost mahom rasplinula. Ta česta i donekle nastrana uporegjivanja ličnosti i ličnosti, grada i grada, kulture i kulture nijesu, kako se na oko čini, plod mučnih i dugih naprezanja, već lagan rezultat velike duševne gipkosti, svestrane naobrazbe i vanredne umjetničke pronicavosti.

Od Matoševih zbiraka eseja, pejzaža, portreta i kronika, stilistički su najljepši »Vidici i putovi« (1907.) i »Pečalba« (1913.), ali su po temama odveć internacijonalne. Za to su najpoučniji i sa narodno književnoga gledišta najvažniji »Naši ljudi i krajevi« (1910.), jer je to, kako joj i naslov kaže, jedina knjiga u kojoj se pisac potpuno ispoljuje kao hrvatskosrpski književni kritičar i hrvatski pejzažist. »Ogledi« (1898.—1904.), »stanice na njegovu putu k slobodi i obrazovanju«, potiču iz doba dozrijevanja i bave se zapadom, a postumni »Feljtoni i eseji« (1907.) sadrže nešto studija i putopisa iz vremena, kada su godine, slabo zdravlje i jednolični život kod kuće počimali bilježiti na piscu svoje razorne tragove. Boravak u malenoj domovini nije mu mogao davati ono zanimljivo, obilato, raznolično i uvijek svježe gradivo što mu ga je pružalo prosvjećenije, prostranije i slobodarskije inostranstvo. Dok je morao lutati i stradati u tugjini, vječna čežnja za domovinom i nada u bolji život megju svojima, za koju se nije znalo hoće li se ikada ispuniti, davaše njegovu stilu često i posebnu, turobno rodoljubnu notu, koje je nestalo, kada se želja bohêma bjegunca napokon ispunila. Ali se brzo morao uvjeriti da svijet u njegovoj domovini nije tako lijep kako je lijep njezin pejzaž.

Onaj isti zanešenjak koji je iz tugjine slavio Zagreb skoro većim zanosom nego li I. Vojnović Dubrovnik, kasnije ga grdi kao da je hrvatofob: — »Zdravo, dosadni i dragi Grade, u kojem se i ne umire kao u velikom, lijepom, slobodnom svijetu,

i u kojem smo više tugjinci no u tugjini«. (Feljtoni i eseji, strana 147.). — »Hrvatsku misao ne reprezentira Zagreb, već selo i provincija. Dodir s hrvatskim ladanjem povećava, a život u Zagrebu umanjuje naše individualne nacijonalne energije«. (Pečalba, strana 51.). — Razočaranje je raslo, oduševljenje padalo, a snaga malaksala. Ipak je ustrajao dokle je mogao, u čem ga je mnogo pomagala njegova uvijek vedra i poluaristofanska ćud, kojom nije ni sama sebe štedio. »Smijeh je moja renta, smijeh je moj bankir, smijeh je moj kruh«, kaže u jednoj od svojih najjačih autosatira, pisanoj u vrijeme najgorih svojih pariskih stradanja. (Ogledi, strana 68—72.).

7. Zaglavak.

Govori se i bez velikoga promišljanja se ponavlja da je A. G. Matoš prosta francuska imitacija, a ne navodi se koji su to francuski pisci od kojih je naprosto isposudio originalnost stila, blistavu duhovitost i eleganciju forme. Njegov rad nosi bez dvojbe jake i neoporecive tragove francuske izobraženosti, ali je vrlo netačno držati da je nastao pod jedinim njezinim utjecajem. Kao što se A. G. Matoš zanimao za sve pojave francuskoga kulturnoga i društvenoga života, zanimao se, pored skoro svih evropskih kultura, nemanje i za njemačku književnost i filozofiju. On je, protivno od skoro svih sjeverohrvatskih književnika i novinara, sretno izbjegnuo njemačkom utjecaju, jer je postao književnikom tek izvan Hrvatske, krajem devedesetih godina u Beogradu, ali je i Beogradu spočitavao pretjeranu i jednostranu galomaniju. Prem izmegju francusko romanskoga i hrvatsko-slavenskoga duha imade mnogo srodnosti i jednake težnje za jasnoćom, ipak ima nešto što ih jako dijeli. Francuski duh je, kako kaže talijanski socijolog Guglielmo Ferrero, bistar i jasan, ali hladan. I sam Matoš iz vlastitoga iskustva veli da je »oprezni, glatki i nasmiješljivi« Pariz raj racijonalista i ubilac originalnosti (Ogledi, strana 58.), prem visoko cijeni znamenitost velike francuske prosvjete: »U francuskom se duhu i danas nepomirljivo bore struje: galska i romanska, katolička i poganska, revolucijonarna i reakcijonarna. Zbog toga i jeste francuska literatura tako velika i od svjetskog značaja kao engleska politika.« (Ogledi, strana 8.). To ga ne priječi da jasno vidi i njezine nedostatke: »U nas se drži da je Pariz

nepogrešiv, idealan estetički gourmand, a svaki veliki francuski pisac slavan čovjek i najmanje milijunar. Naša publika ne poznaje moći (pariske) nesavjesne reklame i koterija; ne zna da je francuski ukus i danas vrlo konzervativan, uzan, da ne reknem šovinistički«. (Ogledi, strana 83.). »Apstrahirajući, razumije se od politike, ne budući vičan da od kape gajde pravim, ne uvigjam zašto mi, kao čovjeku, ne bi bili n. pr. Nijemci isto tako simpatični kao Francuzi.« (Ogledi, strana 7.).

A. G. Matoš je bio odveć kritičan, a da ne razabere u čemu jedna književnost zaostaje za drugima. Bio je odveć Hrvat i Slaven, a da bi se u vremenu, kada su sve slavenske književnosti i umjetnosti doprle do samostalnosti, podvrgao jednostranom utjecaju samo jedne, bilo koje, zapadne prosvjete. Najbolji dokaz da on nije i ne može biti prosta francuska imitacija ili čak kopija, jest u tom što u njega nema ni francuske hladnoće, ni francuske konzervativnosti ili šovenstva, već mnogo slavenske osjećajnosti i slobodoumnosti prema svim naprednim narodima. Prem mnogo duguje Parizu, ipak on kao hrvatski pisac nije morao da se odgaja baš u njemu, kako su to skoro morali Heine i Nordau, da se oslobode teške germanske maglovitosti. Ako mu se baš hoće tražiti uzore u Francuza, košto je na priliku Barrès, može mu ih se lako naći i u Nijemaca, košto je na primjer Heine, kojega je toliko volio, a nemali dio zasluge imade i grad u kojem je počeo svoju literarnu karijeru. A. G. Matoš se nije ugledao samo u dvije ili tri tugje književnosti, već se izbirački, i ako nejednako, okoristio sa svima glavnijim, starim i mladim kulturama, od helenske do skandinavske.

Za našu književnost A. G. Matoš imade velike zasluge kao posrednik izmegju zapada i nedorasle hrvatske prosvjete i kao radikalan kritičar, koji je u nju unio nove vidike, a nadasve kao velik inokosan stilist, koji se visoko diže nad sve većom mizerijom naše književne i novinarske pseudoproze. Odviše je čedan, kada u pogovoru »Pečalbe« ovako veli: »Književničko prikazivanje dnevnih dogagjaja ušlo je i u naše novinstvo, pa se iz ovih članaka, pisanih bez ikakvih književnih pretenzija trajnosti, može suditi stanje savremene hrvatske novinarske proze«. Kamo sreće da se Matoševi radovi ne moraju brojiti u vrlo rijetke iznimke hrvatske novinarske i književničke nepismenosti, za koju je uzalud postojao takav majstor i učitelj. Na nj se, kao stilistu i prozaika, vrlo dobro protežu njegove vlastite

riječi o Heineu: — »To je čist lapidaran lirik i liričan prozaik, koji elegantnim ćeretanjem pomladi njemačku apstraktnu i nespretnu prozu«. (Ogledi, strana 57.). — U A. G. Matoša je »savjest uha«, kako kaže veliki stilist Nietzsche, tako osjetljiva, da se i njega mora nazvati »najboljim kovačem materinske riječi«, kako je učeni humanista, papa Leon Pecci nazvao d' Annunzija. Ali Matoševo epikurejstvo za ljepotu i sugestivnost pisane riječi nije jalovo aleksandrinstvo, ni isprazni artizam. Njemu nije forma glavnim ciljem kao Jovanu Dučiću ili Xeresu de la Maraji, jer je od Bôdlêra dobro naučio da »prekomjerna strast za formu nagoni u silne i nepoznate nerede« i da je »prekomjerna strast za umjetnošću jednaka harčenju duhovitosti.« A. G. Matoš nije pristaša umjetnosti koja hoće da je izvan narodnoga života. On je izrazit zagovornik nacijonalizma u književnosti. On nije pisao samo umom, već i umom i srcem. Na oko se čini da je taj rafinirani intelektualac rob lijepe fraze, a zapravo joj je gospodar. Poštivanjem oblika i gajenjem pravilne proze, on je provodio dio svojega literarno-nacijonalističkoga programa. Pored F. Kurelca, M. Pavlinovića, N. Nodila, braće Vojnovića, gospogje Brlić Mažuranić i Ilije Bošnjaka, pisca »Sunčanoga mlijeka«, i autor »Pečalbe« se broji u prve i najotmenije hrvatske stiliste, u rijetke klasike naše književne proze.

Vladimir Nazor.

Kada je Vladimir Nazor pred dvadesetak godina, mlad, bujan, snažan i smjel, osjetio prve znakove samostalnosti, žurilo mu se da što prije i što brže izgradi svoje djelo, djelo velikih razmjera i jakih zamisli, ne mareći za sve potankosti njegove vanjštine i ne primijećujući da se na gragjevini velikih razmjera lako opažaju i maleni propusti, osobito ako nijesu rijetki. Kao čovjek od nauke, u želji da naglasi sve zanimljive pojedinosti, opažene prigodom proučavanja povijesnoga ili prirodopisnoga gradiva, više je hajao za misao ili sliku nego li za pravilnost oblika. Rijetko je postizavao umjetnički sklad izmegju sadržaja i izraza. Sa strane jednoga od onih koji mu se u svemu dive, rečeno je još nedavno da u Vladimira Nazora nema ni jedne slabe pjesme, prem imade ne samo slabih pjesama, već i slabih knjiga, košto je »Živana«, koja je zbog nejedinstvene forme promašena, i neoriginalni »Krvavi dani«. S vremenom, kada su se mladenački zanos i žurba staložili, kada je autor sam došao u izvjesnu udaljenost od svojih prvih djela, sam im je opazio nedostatke, osobito u pogledu jezika, što ga je više znao iz knjiga, nego li iz izravnoga saobraćaja sa pučanstvom kojega čistoga štokavskoga kraja. Kako bi drugačije stajao sav njegov rad, koliko bi naknadnoga rabotanja bilo prištegjeno, da je imao prigode boraviti negdje u Bosni ili Slavoniji, a ne u tugjinskim sredinama Zadra i Trsta. U želji da nadoknadi što je u početku pogriješio i propustio, latio se proučavanja jezika i dotjeravanja prvih knjiga, od kojih su nekoje već izašle u savršenijim izdanjima. Postigavši veće znanje jezika, teškoga jezika Ivana Mažuranića i Luke Botića, prešao je i na prozu, koja u početku takogjer nije bila odlična. U prozi je po drugi put obradio neke motive koje je prije obradio u stihovima i obratno, boreći se neprestano izmegju sadržaja i izraza, izmegju

vezanoga i nevezanoga govora. Ta se njegova borba, praćena čestim eksperimentima i traganjima za novim oblicima, nije još smirila, jer se upravo u najnovije vrijeme dao na preragljivanje svih svojih knjiga. To je jedinstveno izdanje tek započeto. Uz takve okolnosti bi bio odveć preuzetan i nametljiv potpuni pregled i sud svega pjesnikova rada, kada ga sam autor podvrgava novoj reviziji. Ovaj fragmentarni osvrt ne sadrži taj pregled, već samo nekoje ranije ocjene, koje su slučajno nastale prigodom prvoga izdanja Lirike (1911.), Istarskih priča (1913.), Stoimene (1918.) i drugoga izdanja Hrvatskih kraljeva (1912.), da posluže kao prilozi obilatoj već, ali razasutoj literaturi o pjesniku Slavenskih legenada, Medvjeda Brunda i Velega Jože.

1. Lirika.

Od 1894. do 1911. pisao je i objavljivao lirske pjesme, koje mu je Društvo Hrvatskih Književnika u Zagrebu objelodanilo, među svojim redovitim izdanjima, pod naslovom Lirika. Iz triju prvih ciklusa (Erotika, Febre, Pred hramom) razabire se povijest autorova razvoja. U prvom je vedar i optimističan, a kada mu se ljubav pretvori u himeru, spopada ga skepsa i gorčina. (»U Kavezu«). Vraća se u rodno selo, k majci (»Povratak«), sjeća se mladih dana (»U ognjici«), djetinjskih igara i malih prijatelja. U pjesmama »U ognjici« nije opisana toliko tjelesna nemoć koliko, valjda, duševna kriza. Sanja o porodu koji će »pitat krvcom iz svojih rana«. Prevalio je krizu i našao svrhu života kojoj se sav posvetio, naime poeziju:

> Pjesnici, sni su vaši vjesnici i preteče
> vremena očekana, milinja obećanih,
> vaše su tužbe jauk ljudskijeh pokoljenja,
> vaše su srdžbe kao gromovi u oluji,
> a misli kô lavići te s pećine srtaju.
>
> (»Pjesnicima«).

Nekoji kritičari proglasili su Nazora modernim »Helenom«. On važi, skupa sa Vladimirom Vidrićem i Milanom Begovićem, kao pjesnik radosti i vedrine. Riječ »Helen« prijeti da se u hrvatskoj književnoj kritici izrodi u šuplju frazu. Dosad je nekoliko nejednakih pjesnika proglašeno «Helenima«, a da se tačno ne zna što neki misle s tom riječi. Nazorova Lirika ne potvrgjuje

ni ono drugo mišljenje, po kom bi on bio pjesnik same radosti i vedrine. Baš u pjesmama u kojima govori izravno o sebi ima dosta sjete, sumnjâ i nezadovoljstva. Najviše je pesimističan u drugom, trećem i osmom ciklusu. Treći (Pred hramom), koji bi imao biti neki tumač Nazorove poezije, nije potpuno jasan. Osmi ciklus je pun patriotskoga pesimizma i bolne satire. Pjesnik zove svoje zemljake neka se povrate onamo gdje se njiše »prastari slavenski dub«, u onu zemlju visoku »s koje se u bezbroj rijeka raspršì velji nam rod«.

U ostalim ciklusima (IV.—IX.) sve više se gubi personalna nota. Pjesnik, nezadovoljan današnjicom, ide maštom u pradavna vremena, u svijetove indijske, jevrejske, egipatske, helenske i slavenske mitologije, u zemane biblije i povijesti, gdje njegova smiona mašta nalazi željene proporcije za grandiozne slike. U takovu imaginarnom svijetu gubi se pjesnikova sjeta i prelazi u veselje, u slavljenje prirode, snage, junaštva i ljepote. Preko prirode, vječno mlade i lijepe, nalazi veze između pradavne prošlosti i današnjice. U svom zavičaju nalazi pejzaž stare Helade. Kao D' Annunzio u »Laus Vitae« — il gran Pan non è morto! — i Nazor vjeruje da još živi veliki Pan, grčki bog šuma i pastira. Slavi i voli prirodu i onda kada pusti sve svoje bijese, kada se od dobre majke i hraniteljice pretvori u strahovitu i opasnu rušilicu. U prirodi »veseloj i živoj«, u doticaju s majkom zemljom, nalazi mir i duševni sklad za sebe i za druge, i utjehu za boli što mu ih zadaje ljubav i svijet. Ta bol ne tjera ga u posvemašnji očaj, jer osjeća da je bol izvor radosti i odatle crpi novu snagu. S erotskim pjesmama, s kojima su mnogi vrlo dosadni i neoriginalni, Nazor je vrlo štedljiv. Najveći dio svojih ljubavnih pjesama sabrao je pod značajni naslov: Himera. Neke imaju širok smisao i mogu se protegnuti na ženu u opće:

> Usna je tvoja cjelivana,
> kosa je tvoja poglagjena,
> ruka je tvoja poljubljena,
> a duša sanjom začarana.
>
> Tebi su dosad pod'jelili
> bezbroj najljepših blagoslova,
> u zboru glazbe i stihova
> čare su tvoje proslavili.

I istesaše tvoje lice
od alabastra i mramora
i gledaše te kraj lovora
i padoše pred tobom nice.

Laganom ti si nogom prošla
nad krunam', guslam' i mačima;
s proždornom vatrom u očima,
s posm'jehom ti si med nas došla.

Mirise sve si pokupila,
tepanja, pjesme i uzdahe,
plam genija, trzaj duše plahe,
doznala sve si, iskusila.

I prošla si kroz bezbroj ruku,
pred bezbroj očiju, usana,
sred plača, himna i peana,
kroz tihi muk, kroz vaj i buku.

U biću tvome sto tragova
gr'jeha, boli i miline;
kad posmjeh na tvom licu sine
gledamo vječni draž bogova.

(»Himera«, VI.).

»Lijepa plava zvjerka« (u ciklusu Ditirambi) simbolizira grčku Helenu, garavu Sulamit, Kleopatru, Izoldu, Rolandovu Angjeliku, ženu i ljubovcu uopće. Nekoje Biblijske Legende (»Rahela«, »Ruta Moapka«, »Avizaga Sunamka«, »Usortesâna«), epsko-lirske pjesme: »Loza«, »Ruža«, »Šipak« (u ciklusu Sinopsis) i Ladi Godiva imaju takogjer općenit i simbolski smisao o ženi, ljubavi, materinstvu i ljepoti. U najljepšoj Nazorovoj biblijskoj legendi Žene Galilejke, pet jevrejskih žena, penjući se na kalvarijsko brdo, oplakuju u mrtvom Isusu svoga prijatelja i zaštitnika. Ima nešto Renanova shvaćanja u toj jednostavnoj, finoj slici:

Je l' zbilja ukočen, mrtav onaj, koj' prorekô sretno
kraljestvo, u kojem žena biće kô rodna
lozica sred vrta, porod njezin kô masline grane
bogatih oko stolova, u kojem tko plačem sije
uz pjesmu ljetinu žanje...

Velika je šteta da vanjski oblik Nazorovih pjesama ne odgovara uvijek njihovoj nutarnjoj vrijednosti. Nazor ne zna ili

neće da se podvrgne nužnoj disciplini, ne drži se svegj onoga što pjesmu čini pjesmom, a s druge strane svakojako eksperimentira. Kuša najraznovrsnije oblike i metre, kojih je u Lirici do četrnaest: od šesterca do šestnaesterca. Najdraži su mu stihovi, izgleda, četrnaesterac, šestnaesterac i heksametar. Ti dugi stihovi, koji se svečano slijevaju u plastične slike jakih šara, i odgovaraju razmjerima njegovih zamisli.

Vladimir Nazor je jedan od prerijetkih hrvatskih pjesnika koji umiju da stave erudiciju na službu poeziji. U kratkoj biografiji, na kraju knjige, napomenuto je da je na univerzi učio prirodne nauke »posvetivši se osobito učenju fiziološke anatomije bilina«. To je lako pogoditi, navlastito po uporedbama i opisima. U raznim mitologijama, narodnim pjesmama i povijesti traži ono što može da prilagodi sistemu i osnovnoj ideji svoje poezije. Najviše voli primitivne epohe, kada život bijaše jednostavan, priprost, bez umjetnih uresa, kada čovjek stajaše u znaku borbe i osvajanja. Takvo je ljudstvo, radino, složno i slobodno, odano svojim narodnim bogovima i zemlji hraniteljici, našao u baltičkim Praslavenima. (Slavenske Legende, Živana).

Osnovna misao Nazorove poezije jeste: što uži dodir čovjeka s prirodom. Toj ideji vraća se i u Lirici, koju valja uzeti kao cjelinu. Mnoga pjesma štampana napose izgledaše nejasna i hrgjava, a u zbirci pored drugijeh, njezin smisao je jasan. U lirici prostrane koncepcije, široke humanosti i dalekih vidika, sve se više gubi autorova ličnost da se slije sa cjelinom svoje idealne utopije. U legendama ditirambima i dionizijskim pjesmama autor izriče vlastite misli, osjećaje, simpatije i čežnje.

V. Nazor nije pjesnik ekskluzivne radosti i vedrine, kao Vidrić i Begović, ni ekskluzivne tuge kao Silvije Kranjčević. U njegovoj poeziji odrazuje se onaj jednostavni i zapleteni dualizam, na kojem se temelji sklad velike prirode i svih do najmanjih bića u njoj, cijeloga čovječanstva i svakoga pojedinca. Kao Silvije Kranjčević, on naginje refleksivnoj poeziji, te kadikad pada u dvoličnost. Njegov simbolizam je više puta taman. Često se u njega javlja duboka melanholija, ona teška tuga života i stvari koja je najbolje izražena u slavenskim i istočnjačkim narodnim motivima. Vladimir Nazor je najslabiji ondje gdje navlaš hoće da bude ironičan i satiričan. Nije revolucionarni novotar; sve njegove misli nijesu najnovije ni najsmionije; neke motive nije on prvi upotrebio, pače, nakon nekih stranih

pjesnika, ni njegov sistem nije sasvim originalan, ali za hrvatsku književnost njegova poezija je nešto novo što je u nju unijelo bogatstvo novih motiva i svježih misli. Vladimir Nazor je hrvatskoj lirici jako proširio granice.

2. Hrvatski kraljevi.

Vladimir Nazor je obradio doba hrvatske povijesti koje se u narodnom sjećanju skoro izgubilo. Ružno je da Hrvati nijesu upućeni u povijest Hrvatske prije ugovora sa kraljem Kolomanom, ali možda ima razloga tom neznanju i pomanjkanju tradicija. Prije svega, hrvatska historiografija je vrlo mlada, i baš za proučavanje povijesti pod narodnim vladarima nema dovoljno vjerodostojnih vrela. Drugi će, najvažniji, razlog biti što Hrvatska Tomislava, Krijesimira i Zvonimira ne bijaše ustaljena jedinstvena cjelina, niti imaše nužnih uvjeta da provodi kakvu važnu zadaću u kolu ondašnjih država. Hrvati se ne sjećaju svojih narodnih kraljeva, jer prastari Hrvati nijesu svojim nasljednicima ostavili nikakvu veliku misao da je nastave i ostvare. Krivica ne pada toliko na same Hrvate koliko na prilike vremena u kojem im je uspjelo stvoriti, razmjerno dosta veliku, državu. Ondašnje feudalno doba bijaše više prikladno za male političke organizme nego li za velike državne tvorevine. Hrvatska je pod narodnim vladarima postala razmjerno velika, ali ne imaše u sebi dovoljno trajne snage da drži na okupu sav svoj teritorij, ni da se opre centrifugalnim težnjama svojih velikaša, ni da dovede u sklad svoje državno jedinstvo sa autonomijama primorskih, više latino-talijanskih nego li hrvatskih općina.

Primorske općine, kojima su kraljevi svečanim ugovorima morali obećati da će im čuvati autonomiju, gledale su kako se često mijenjaju političke granice hrvatskoga kraljevstva. Kada bi osjetile da je kraljevstvu snaga i moć popustila, ne zaziralu staviti se pod zaštitu jačih Bizantinaca ili Mlečana. Primorske općine mijenjale su samo zaštitnike, a unutar zidina ostajahu vjerne svojemu ustavu i mjesnim tradicijama. Tako su lako mogle da se dugo održe, puno dulje nego njihova česta zaštitnica Hrvatska. Dubrovnik, na priliku, doživio je sedam stoljeća više samostalnoga života. Povijest općine dubrovačke više je jedinstvena i dosljedna od povijesti Hrvatske Tomislava, Krijesimira i Zvonimira, jer u republikanskom Dubrovniku pojedinac se morao pokoriti cjelini. Oligarhijski Dubrovnik nije poznavao feudalizam, koji je možda najviše kriv da su stari Hrvati bili grobari svojem narodnom kraljevstvu.

Vladimir Nazor je uzeo da obradi nešto što mnogima izgleda suho, nepjesničko, pače ružno. Autor nije zašutio ružne strane narodnih banova i kraljeva, njihova megjusobna umorstva, izdajstva i dodvaranja tugjincima, ali, na utjehu narodu, nijesu uvijek samo »krv i suze tekle« nego »i sunce sjalo«. Narod je ostao i sačuvao svoju zemlju, ali je još ne zna dignuti na dostojnu visinu.

> Što davno bješe i sad je u nama,
> još snaga stara tjera čvrstu šaku
> da digne zide porušenog hrama.

Vogjen ovom idejom, pjesnik evocira dolazak Hrvata, vjernika Svantovidovih, na more; gradnju prvih dvora u Bihaću i prve lagje; osvojenje prekomorskoga Seponta; borbe za slobodu u Istri; ustanak Ljutovida Posavskoga protiv Franaka i izdaju dalmatinskoga bana Borne; Ratimirovu konačnu pobjedu nad Francima; prvu pobjedu Ladislava nad Mlečanima; pobjede Mojslava nad duždem Tradonikom; pobjedu bana Branimira nad duždem Kandianom. Zaludu sve te pobjede kada će se banovi, da se domognu vlasti, megjusobno klati, ne videći nove opasnosti što izvana prijetijahu. Za bana Braslava Magjari su blizu. Prvi sukob sa Magjarima za Tomislava. Osim unutarnje nesloge i opasnosti od spoljnih osvajača, nagje se nova smutnja sa borbom za glagoljicu protiv latinaških presizanja. Poslije Krijesimira opet stare nevolje. Kralja Krijesimira II., sina Držislavljeva, izdade stariji brat Svetoslav Surinja, koji se pokloni duždu Orseolu i primi od njega ponizujući naslov vojvode primorskih strana. Orseolo uza Zadar, Biograd na moru, Trogir i Spljet, a Svetoslav Surinja dade sina Stjepana za taoca u Veneciju. Jedini se Neretvani opriješe Orseolu. Stjepan, sin Svetoslava Surinje, ne šćaše da slijedi nedostojnoga oca i skitaše se po domovini. Smilova mu se Krijesimir II., stric rogjeni, i odredi ga za nasljednika. Opet sjajno doba, doba Krijesimira Velikoga. Petar Krijesimir dade svoju kćer Nedu za ženu Slaviću, ali Slavića izda kraljević Radovan Normanima koji ga smaknuše. Zvonimir ne umje oprijeti se zatiračima glagoljice i sve

većoj papinskoj prevlasti, a preko svoje žene Lepe utre put njezinom bratu Ladislavu. Mala pomoć bi od vladavine Stjepana II. i od junačkoga otpora Petra Svačića na Gvozdu.

I ako se bez nekoga predznanja ne dade pogoditi značenje svakoga stiha, autoru je ipak uspjelo da većini ovih pjesama dade posvemašnju jasnoću. Drugim dijelom Dolaska (na more) kao da je nadovezao riječi slici Celestina Medovića »Dolazak Hrvata«:

Nebeska vrata zora otvorila
sinuli dôci, planule su gore,
žasja kô srebro ono sinje more,
u lugu ptica prhnu, letnu vila.

Mirišu alge, smilje i kupine.
Oblak, u liku mlada bojovnika,
crven se diže iz morske pučine;
na humu suklja dim sa žrtvenika.

Vjenčano slavom granu mlado sunce;
prosiplje zlato na kršne vrhunce,
zvijezde truni na smreke i bore.

Očiju plamnih, užarena lica,
niz goru mnoštvo srće kô bujica,
i ruke diže, kliče: More! More!

Prevladavši na moru, Hrvati su lako osvojili prekomorski Sepont i prisilili Veneciju na danak, ali zabadava sve junaštvo kad nije bilo jedinstva, ni osjećanja zajednice, izmegju primorskih i gornjih strana. Zaludu sve pobjede kada je Hrvatska, poslije Tomislava, Krijesimira I. i Držislava, morala izgubiti Zadar, Biograd, Trogir i Spljet. Osim Biograda, sve to su bile više latino-talijanske nego li slavenske općine, koje su, kako ističe historik T. Smičiklas, sapinjale lijet kraljevstva. Jedini Neretvani ne uzmakoše pred Orseolom:

Nećemo! — grmnu Neretva junačka.
Dužd zub'ma škrinu. Na kršnu obalu
brodovlje šalje da pl'jeni i pljačka.
Već vuku k njemu crnu lagju malu:

— »Gusari divlji, okan'te se svagje!
Surinju bana priznajte glavarom«. —
A sužanj reče: — Poginuti ragje
neg izdajicu prozvati vladarom. —

— »Što ću ja s vama?« — Dužde, mir sklopimo. —
— »Mir. Ja te držim. Pobjeći mi nećeš«. —
— Mlečiću, mi se smrti ne bojimo.

Stoglav je zmajić Neretva: vidjećeš
na ovoj hridi skršit' zube sve ćeš! — —
Mir dužde sklapa. Veli: — Odjedrimo.

Pjesniku je najmilije doba Petra Krijesimira Velikoga, koji je davao prednost plugu nad silovitom sabljom, a i sam je, da podanicima dade dobar primjer, ravnao plugom.

Sijedi kralj kô Boz je patrijarka
lut'o po njivi što mu Gospod dade.
Bješe kô onaj koji vatru tarka
da ljepše gori, raj da ne propade.

Sijedi kralj kô Isus Nazarenac
lut'o bi dugo poljem klasorodnim,
klasjem bi sebi pleo zelen v'jenac:
Mir vječni — klic'o — poljanama rodnim!

U veče ljetno sam je tumarao
usjevom zlatnim; sred njive bi stao.
Gledali kmeti: sve jače i življe,

brada se duga lepršа i sija;
suton se ruji, klasje se lelija,
kralj ruke širi kô da blagosivlje.
[Po njivama].

Orao kralj je. U brazdama svima
Klijalo sjeme i pupao stručak;
zrijalo zrnje na zlatnim klasima.

Sunčani kolut na vrh neba sjao,
ćarlij'o vjetar, a kô more sinje
kraljev se usjev šumeć' talasao.

I orač stane. Otre znoj i stupi
u jato žena, boraca, težaka.
Selo se c'jelo oko njega skupi.

»Zapis nam kazuj tom djelu čudesnu,
kamen il' travu od boštva ti danu!« —
A sijedi kralju pruži ruku desnu

I žulj im kaza na bijelom dlanu.
[Kraljevo oranje].

U »Smrti Petra Krijesimira«, u govoru vladara na umoru, pjesnik je skupio kasnije nevolje i nesreće koje su čekale Hrvatsku:

Zvonimir bane — glas se kraljev ori —:
Znam neman što je nosiš u grudima,
znam želju velju što te davno mori.

Lukav kô zmija i jak lavić kao,
ti k nama dogje, al' i oči zvjerke
što sobom dove, ne pogleda jao!

Ja vigjeh davno u onim zjenama
gdje jašu divlje konjaničke čete
s barjakom mrskim, gvožgjem i zubljama,

a ti još ljubiš one kobne zjene...
Plemiću holi, ovu krunu slavnu
daću ti, ali oči svoje žene

baci mi sutra u grobnicu tavnu«. —
— — — — — — — — —

»Svačiću, ljepšu dočekaćeš slavu.
Kad svane danak jada i rasula,
ti na nj se popni i okruni glavu

i mač svoj teški trgni iz korica;
stoj smjel i ohol, s požarom u duši
i klikni roju naših izdajica:

Ne! tron se ovaj bez krvi ne ruši!« —

Opisujući Zvonimirovo krunisanje na Solinskom Polju, autor ne zaboravlja istaknuti kako je papin poslanik, opat Gebizon »blagoslov papin i plašt udijelio« Zvonimiru, »vjernom crkve sinu«. U sonetu Kod nadbiskupa rečeno je kakvo je stanje bilo u Hrvatskoj za Zvonimira i kraljice Lepe:

U b'jelom dvoru biskupa Lovrinca
kraljica Lepa za trpezom sjedi;
čaše su pune kaštelanskog vinca.
Živo je. Biskup diže se, besjedi:

— »Prvi je pehar u čast Svetom Ocu,
drugi u zdravlje vedre vladarice.
Hrvatske cure zvonko u gr'ocu
nek pjesma brenča: kraljice-majčice!«

sestara tih prosjaka, buntovnika«. —
Lepa se smrknu. Zbori: — »Čast i dika
za pehar prvi, al' ja nisam mati

Kralj usne grize. Ban što kralja prati
od gnjeva nokte u prsa zarije,
a biskup škilji i zlobno se smije.

Taj je nadbiskup Lovro bio i primas crkve hrvatske, i u svom ljutom latinaštvu zatirao glagolicu gdjegod je i kakogod je mogao. Borba za glagoljicu i borba da se ne izgubi karakter kraljevine Petra Krijesimira dvije su najviše dodirne tačke izmegju stare Hrvatske i današnje Hrvatske. Za to Nazorove pjesme, u kojima je govor o narodnom jeziku u crkvi i o hrvatsko-magjarskim odnosima, imaju i savremeno značenje. Mnogo je pretrpjela Hrvatska poslije pogibije Petra Svačića, ali Zvonimirovoj lagji se nije izgubio trag:

Još je tu. Na tvrdoj siki
jošte leži nasukana.
Osamstoto minu ljeto
što je mlate sa svih strana,

što je lome i drmaju
burni vali i oluje:
Slomila se, prignula se,
na p'jesku je, al' još tu je.
— — — — — — —
Na njojzi je sto tragova
udaraca i uvreda,
na njojzi je sto znakova
velih slavlja i pobjeda.
— — — — — — — —
Snažno o nju udaraju
vjetar, talas i oluje.
Slomila se, prignula se:
na p'jesku je, al' još tu je.

Kada povijest Hrvata od dolaska na more do Petra Svačića bude, novim istraživanjima i dobrim povijesnim djelima, bolje poznata; kada Hrvati ne budu više nehajni neznalice vlastite prošlosti, Nazorovoj knjizi će poskočiti vrijednost. U današnji dan, kada je hrvatska lirika nekako zapela, kada se i neki odlični hrvatski pjesnici gube u besmislicama. Nazor je dao jako nacijonalno djelo, koje, pored literarne vrijednosti, ima

i visoko političko značenje. Ako se još bude govorilo, kao obično, da hrvatska povijest nije zanimljiva, ni vrijedna književne obrade, Nazorova knjiga će oprovrgavati takvo mišljenje. U hrvatskoj povijesti ima još puno zahvalnoga materijala za pjesme, romane i dramate, ali za to se hoće dugoga truda i marljivosti, ljubavi i osjećaja. Nazor nije se dao zavesti krivim rodoljubnim osjećajima, niti jednostranim mislima. U evociranju zgoda iz vremena narodnih vladara nije sentimentalac, nego slavi baš ono što je na oko ružno i surovo, samo ako je kadro probuditi zaspalu energiju Hrvata. Lažno je mišljenje da su Hrvati golubinje ćudi.

Slaga ko reče da smo lovor grana,
melem na rani, duga u oblaku,
mi porod jesmo vuka i arslana.

Nijesu Hrvati golubi. Oni su potomci gusara, hajduka i junaka, bistre glave, sposobne da vade blago iz zemlje i mora. Pjesnik želi da se njegov narod što više na svoju korist posluži svojim sposobnostima i da od raskomadane domovine učini jedno tijelo. Pjesnik želi da narod ostvari molitvu Grgura Ninskoga, borca za narodni jezik u crkvi, i misao Petra Svačića. Pjesnik je izrazio svoje vjerovanje u pjesmama o kralju oraču, Petru Krijesimiru Velikom, koji je uvigjao i propovijedao da je spas, blagostanje, sreća i veličina u ljubavi za zemlju i u radu. Vladimir Nazor je pjesnik heroizma kako ga Hrvatska i treba; nacijonalistički pjesnik, kojega nije zahvatio općeniti hrvatski nehaj prema vlastitoj prošlosti.

3. Istarske priče.

Možda nijedan od današnjih hrvatskih pjesnika nije prošao tako zanimljive i raznolike putove razvijanja kao Vladimir Nazor. Pogotovo odkada se nalazi u Istri. Nije jasno, imaju li se baš Istri zahvaliti sve njegove sretne evolucije, ali i Istra bez sumnje duguje njemu dosta. Kada je, već onda poznati autor Slavenskih Legenada (nakon nekoliko godina službovanja po srednjim školama dalmatinske Hrvatske) došao u zavičaj biskupa Dobrile, tamošnji su rodoljubi i političari očekivali, da će im V. Nazor biti žilav pomagač u političkim borbama. Ti političari (koji, kao svi političari, imaju na pameti najprešnije potrebe najnovije sadašnjosti) brzo se razočaraše, kada opaziše, da je taj razglašeni, pače i patriotski, pjesnik skoro indiferentan i povučen čovjek. Ali oni ne mogahu ni slutiti što sve njihov zavičaj ima da očekuje od toga tobožnjega nehajnika. V. Nazora najviše zanima proučavanje prošlosti svojega naroda u vezi sa sadašnjošću i još revnije proučavanje prirode. Na oko nema većega kontrasta nego li izmegju vječne univerzalne prirode i ekskluzivne povijesti malenoga naroda: ali, što je narod, dok postoji, ako nije dio svjetske univerzalnosti? Pa i priroda nije svugdje jednaka, jer ni ona nije slobodna od utjecaja tla. Tako i priroda, kao i narodi, ima na sebi znakove nekih ekskluzivnosti, koje tek u zajednici sa osebinama pojedinoga naroda, daju posebne značajke zemlji ili njezinom dijelu.

V. Nazor se toliko prilagodio svojem novom zavičaju, da je pisao stihove čak u istarsko čakavskom narječju. U povijesti istarskoga puka našao je dosta pomena o titanskim borbama i junačkim otporima, te ih u stihu i prozi dostojno obradio. Tako je nadopunio rad domaćih istarskih pisaca, rad E. Kumičića, K. Jeretova, Cara Emina, A. Tentora i t. d. Njihov je temperamenat miran i posmatralački, a Nazorov je neobuzdan i borben. Oni se pozabaviše sadašnjošću, a V. Nazor je pjesnik i sadašnjosti i prošlosti, pjesnik krajnjega prkosa i otpora, koji je zanosom proroka i oduševljenjem patriotskoga optimiste glorificirao Istru, kao niko do njega. Tako je i on dao svoj umjetnički (trajni!) prilog za narodno politički preporod Istre, a hrvatskoj književnosti novih neočekivanih djela.

Poslije nekoliko knjiga pjesama, poslije Slavenskih legenada i Živane, poslije knjige o kraljevima hrvatskijem i Lirike i t. d., poslije toliko godina stihovanja (prekinutoga »Krvavim danima«, romanom u prozi iz istarske prošlosti, ali od slabe vrijednosti), autor se iza »Velega Jože« javio zbirkom neobične proze, sa »Istarskim pričama«. Ovaj prelaz od vezanoga govora na nevezani, od stihova na prozu, nije mu prošao lako ni brzo. Prvim mu je pokušajima u nevezanom govoru manjkao onaj topli zamos, kojega je puna njegova obilata lirika, a falila im je i nužna svježina stila. Činilo se da se autor neće razviti u dobra prozaika, ali Istarske priče oprovrgoše to krivo mišljenje. Ovim četverim pričama udaren je naslov istarske, jer je autor motive (o kćeri vile pomorkinje, o zamiranju šume

bez slavuljeva pjevanja, o svladanom divljaštvu praslavenskoga kralja Albusa i o preobraćenju toga predkršćanskoga okrutnika) našao u tradiciji istarskoga puka.

Prva je priča Facol rakamani (vezena marama) dvojaka sadržaja: Osamljeni se ribar u kasnoj starosti zaželio rodnih šumovitih planina, kada mu more donese nepoznato dijete, valjda griješnu kćerku nepoznate vile i kakvoga čovjeka. Ribaru se ispuni želja, da se bar za neko vrijeme vrati svojoj, odavno nevigjenoj planini. Sa koliko su poezije (i stručnjačkoga znanja!) izneseni svi kontrasti izmegju življenja uz more i u šumovitoj planini. Ta priča o ribaru i o kćeri morske vile, koja se na koncu vraća u svoj podmorski elemenat, počinje neprikladnim stilom. Bajoslovne maštanije ispripovijedane su stilom realistične novele, ali što dalje, stil je sve bolji, sve više adekvatan i u skladu sa sadržajem.

Od svih priča u knjizi je najviše pjesnička Šuma bez slavulja. Zapanjuje ono minucijozno analiziranje svega što sačinjava život u šumi, svega što je glasno i nijemo u njoj. Zadivljuje opisivanje veličanstvenih harmonija i strahovitoga nesklada, što naizmjence vladaju u prirodi. U Kralju Albusu (treća priča) uhvaćene su sve disharmonije okrutne neprosvjećene duše, iz koje padaju samo opačine i strahote. I u ovoj se priči vidi kako pjesnik umije evocirati stanje početnih vremena, o čijem se kaosu može samo slutiti. Jesu li u kralju Albusu možda opjevane prve borbe čovječanstva sa neprijateljskom prirodom i njezinom divljom zvjeradi? »Pred Albusom je u nezgrapnim udovima grdne dlakave životinje (medvjeda) ležao dio snage majke planine, sila mirna i troma, ali koju čovjek ne može da skrši«. — »Pričini se kralju da vidi u zjenama posljednjega špiljskoga medvjeda mrku sliku jednoga svoga praoca, koji, čupave kose i brade i ogrnut kožom, diže u žilavoj ruci tešku kamenu sjekiru i lupa njome po lubanji goleme dlakave životinje. Lubanja krvari, ali ne puca. Ipak je čovjek pobijedio, jer je zvijer spopao strah. Gore nego teška sjekira smutiše medvjeda one dvije munje, što sijevaju iz očiju čovječjih i hladne kao led prodiru kroz oči u krv«. — Ovakova će mjesta mnogoga sjetiti, da je V. Nazor pjesnik »Brundijade«, eposa o divljem medu.

Crveni lišaji (posljednja priča) jest neki nastavak treće. To je priča o kršćanskoj djevici iz latinske Ogleje, koja svojim

patnjama uspije da preobrati okrutnoga slavenskoga vladara, vjernika crnih bogova i gromovnika Peruna. Ko pročita te dvije priče po redu, naći će se pripravan na ovo preobraćenje kralja, koji je prije uživao samo ubijati i uništavati. Kada je htio poći lijepoj supruzi svojega kraljevskoga susjeda, ta mu kraljica dogje u susret sa dojenčetom i preda mu ga. On šćaše da ga zadavi, ali za prvi put srce mu se smekša. Kada glas o tom stigne i do oglejske patricijke, ona se odluči putovati k njemu, da ga predobije za vjeru Isusa Nazarenjanina. Vanredno je njezino propovijedanje o Isusovu sastanku sa do ondašnjim helenskim, feničkim, slavenskim i drugim božanstvima nad ruševinama drevne Troje. Ona prikazuje te poganske bogove, kojima su se do onda klanjali narodi, kao preteče novoga Naučitelja, kao dijelove općenitoga mu božanstva. — »I Dabog, bog Slavena progovori: Bože Veliki i Strašni, mnogi od nas bijahu iskre, što su davno vrnule iz tvoga plamena panja, te sjale nad zemljom bliještući i praskajući. One se malo prije vratiše u izvor svoj. Zeus, Svetovit i Moloh nijesu sada nego jezičci tvoga vječnoga ognja. A mi, bogovi mladosti, veselja i plodnosti, zar smo i mi iskre tvoje, ili je nama sugjeno da ohladimo i da se stvorimo u pepeo pod nogama tvojim?«

Ko se ovdje ne će sjetiti autorovih Slavenskih Legenada, u kojima kao da žali za propalom praslavenskom religijom, za vjerom u blagu Vesnu i dobroga Peruna, a u »Crvenim lišajima« kao da slavi pobjedu kršćanstva nad južno slavenskim Perunovim vjernicima. Nije li to protuslovlje? Čini se da nije, jer u jednoj od tih Slavenskih Legenada sam Perun sazivlje svoj narod da mu objavi kršćanstvo, da mu objavi ime Novo (Isusovo), tješeći se da slavenski narodi ipak neće nikada zaboraviti njega, Peruna gromovnika. Ima li se baš žaliti što se praslavenskoj religiji zameo svaki trag? Dok se zna da je praslavenska vjera imala civilizaciju nižu od kršćanske, nema se žaliti. Jedino što se ima žaliti jest, da su Germani, šireći kršćanstvo u baltičkim pokrajinama, posve istrijebili tamošnje Slavene. Nešto se slično, i ako ne u tako katastrofalnoj mjeri, desilo i na našem primorju. Možda na to i smjera autor »Crvena lišaja«, odabravši za prvu misijonarku kod divljega slavenskoga kralja pobožnu djevicu iz latinske Ogleje.

U zadnje vrijeme izagjoše u nas djela košto je Tucićeva »Golgota«, Livadićev »Amis i Amil«, Nazorove »Istarske priče«

i t. d. Nije li to valjda znak da smo siti realizma, da nam je dodijalo pusto konstatiranje života oko sebe, te da se i autorima i publici hoće intelektualne promjene i posve čiste, primitivne poezije? Nazor nije (kao S. Tucić i B. Livadić) potražio indiferentno ili tugjinsko gradivo. Obradivši poslije »Divić grada« (narodnoga predanja o amfiteatru u Puli) četiri nova motiva iz istarske pučke tradicije, postupao je kao narodni umjetnik.

I ako u našem narodu kola bezbroj fantastičnih priča, upravo stvorenih za ponovnu umjetničku obradu, uvriježilo se kod nas nepatriotsko pravilo, da bez ograde prihvaćamo i prevagjamo (najviše pukim pohrvaćenjem imena) fantastičnu literaturu iz tugjine. Tom tugjom duševnom hranom u ilustriranim i divot izdanjima počinje odgoj bolje hrvatske djece. Jadni su uspjesi te slabo svarene pedagogije. Ne uvažuje se da sva ta unešena roba nije našem shvaćanju jasna onako košto bi bile (osobito djeci!) one priče, koje su nepatvoren proizvod hrvatske pučke poezije. Odatle onaj lijep doček i vanredan uspjeh Hrvatskih Narodnih Pripovijedaka (ilustrovanih od slikara Lj. Babića) u izdanjima Matice Hrvatske. I Nazorove Istarske priče su vrlo zgodno štivo za našu odrasliju mladež. I u njima će naša djeca naći obične rekvizite takve literature: tragove vila, duhova, vještica, medvjeda, oslova, šumskoga Palčića, ukletih stabala, ptica pjevica, razgovore ptica, bilja i kukaca, personifikacije neživih stvari, pa kraljeve i knezove, pastire i čobane i t. d. To je za djecu, a za odrasle umjetnički i umni užitak što im ga pruža duboki smisao tih maštanija. U te priče izvrsno pristaju odlomci istarskih pučkih pjesama u čakavskom dijalektu i originalne autorove pjesme (osobito su čuvstvene one metnute u usta slavulju) koje izvrsno pristaju sred mnogih sugestivnih opisa.

V. Nazor je i kao prozaik ostao onaj isti lirik kao u svojim pjesmama, u kojima je negdje rečeno da »još živi veliki Pan«, bog šuma i pastira. Ova na oko poganska izreka znači da još živi priroda kao u drevnim zemanima boga Zeusa i veseloga Pana. — »Donio si mi u bradi svojoj duhu kadulje i trandovilja, a u gustome pramu svome vonj kupine i smrekove kore.« U ovakovim se izrekama razaznaju poznati tonovi iz autorove stihovane lirike. Takova se mjesta doimaju kao uspjele varijacije u prozi nekojih stihova, ali ova mu proza ima više slobode

i zamaha. V. Nazor je vrlo produktivan lirik, ali ta njegova plodnost ne pozna nužnu mjeru i disciplinu G. Flauberta i Ive Vojnovića. I od novih i od ranijih Nazorovih pjesama mnoge nijesu jasne. Ovdje je ugodno konstatirati da je proza njegovih »Istarskih priča« vrlo jasna (u koliko narav priče dopušta) i da je ne sapinje ona stega vezane forme, koja guši smisao mnoge njegove pjesme. Pa i jezik mu je ovdje bolji, svježiji i čišći, više bogat, gibak i prilagodljiv tančinama misli i opisa. U tim pričama o našem moru i o našim šumama, izvagjenim iz bogate duševne riznice istarskoga puka, Vladimir Nazor je neke vrsti Andersen naših planina, našega primorskoga pejzaža i svega što je u njima. Kroz bizarnu imaginarnost ovih fantastičnih priča bolje shvaćamo i više zavoljevamo realnost, koja se zove domovina, koja se za nas zove Hrvatska.

4. Stoimena.

Pored drugih književnih jubileja u nas, što su se godine 1917. slučili, slavio je i dalmatinsko-hrvatski pjesnik Vladimir Nazor, sada ravnatelj u Kastvu i glorifikator Istre, svoju dvadesetpetgodišnjicu. Za tih je 25 godina objelodanio jedanaest knjiga. Pored tolikoga originalnoga rada, bavi se i prevodima iz Danteove Božanske komedije i Šekspira (Macbeth) u dokaz, da još imamo književnika sa onom skoro nevjerovatnom plodnošću, svestranošću i energijom, kojom su izazivali udivljenje Šenoa, Trnski, Tomić, Gjalski i Novak, prem ta »svestranost« nije uvijek znak valjanosti i trajnosti. U naše vrijeme, kada se uslijed prevelikoga broja književnika mogu poslovi razdijeliti i dodijeliti, odnosno dopustiti samo onima za koje se znade da imaju sposobnosti za njih, nije nužno ni korisno da dobar spisatelj raspršava svoje sile u previše poslova. Nakladom Matice Hrvatske izašla je zbirka od četiri Nazorove priče pod naslovom »Stoimena«, za koju se može reći da spada u prve radove te vrsti u našoj književnosti, ukoliko takvih umjetnih priča u njoj imade. Jedino se za priču »Otac« može reći da joj je moral i za imaginarnu sredinu prenapet, jer teško da ima onakav otac, koji voli dijete što mu ga preljubna žena rodi s drugim. Može da bude, ali samo kao izvanredna iznimka, a pjesnik možda navlaš slavi takvu rijetku iznimku, veleći valjda kako je svaki ljudski stvor vrijedan, bez obzira na grješnost ili zako-

nitost svoje majke, te da se toj vrijednosti moraju podvrći povrede osjećaja i časti.

»Snježana« je nešto jasnija. Ta priča o hladnoj, bijeloj djevojčici, porodu snijega, koja svuda gdje dogje donosi mir, ali i mrzlost, znamenuje očišćenje od strasti i nečistih želja. Najljepše su i možda najjasnije »Mrtvo ostrvo« i »Stoimena«, koje se svojim oprečnim sadržajem kao nadopunjuju. »Mrtvo ostrvo« nekako veli da i život najgorega obješenjaka može donijeti sreću i blagostanje mnoštvu, a u »Stoimenoj« kao da je rečeno da masa, nepopravljiva gomila sastavljena više od hrgjavih nego dobrih elemenata, uvijek zlo upotrebljava i najidealnije namisli plemenitoga pojedinca oslobo ditelja.

U »Mrtvom ostrvu« utamničeni gusar, osamljeni gubavac, povraća život mrtvom ostrvu tako da mu se opet vraća osiromašeno i iseljeno pučanstvo, koje je nekoć tu živjelo u blagostanju, ali slavljeni, prije prezreni gubavac neće da se primi kraljevske časti, da ne pokvari iluzije drugima, a sebi zadovoljstvo nad izvršenim velikim djelom. Četiri priče u »Stoimenoj« i nekoje srodne »Istarske priče« treba uzeti kao cjelinu, ispitati njihov smisao i etički osnov, pa izmegju njih i autorovih epskih i lirskih pjesama potražiti i ustanoviti sve srodnosti, kojih imade dosta. Nazoru kao da je još u prvim počecima bila preuska poezija koja se kreće u granicama ljudske mogućnosti i vidljivosti, odnosno u reprodukcijama istinske prošlosti i dogogjajne logičnosti, pa je rado tražio i obragjivao motive iz raznih mitologija, tražeći i slaveći njihove divove i borce, heroje grandijoznih podviga, kao žaleći što je svijet tako oslabio, ostario i opametio se, da ne može više ragjati te potencirane prestavnike ljudske prasnage i primitivnosti, koja ne imadijaše našu kulturu i lagodnost ali imadijaše možda sreću i užitak u svladavanju najčudesnijih zapreka.

I kako je to sanjarsko raspoloženje sve više raslo, Nazor je nakon petnaestgodišnjega pjesnikovanja u stihovima, potražio veće opsege za svoje fantastične gragjevine i prešao na prozu, koja je sadržana u trima knjigama. Ta je proza najmanje iz realnosti (Krvavi dani), više simbolsko patriotska (Veli Jože, Boškarina), a najviše neodregjena, nevezana na odregjeno vrijeme, narod i kraj (tri priče u Istarskim pričama i četiri u Stoimenoj). Ove, nekad sjajne i mile, nekad izredne i nejasne, priče u prozi tvore sa autorovim eposima i epsko lirskim evokacijama i vizijama njegov posebni svijet. Tek kada se pomnjivim proukama i odmakom vremena rekonstruira, shvati i zavoli taj svijet, sazdan ne samo na mašti već i na znanju, moći će se bez »možda« i »valjda« izreći sigurniji, razgovjetniji sud i o Nazorovoj prozi, u kojoj odjekuju njegovi lirski krikovi, ali za to je još prerano, jer autor sigurno nije još ni dogradio dvor svojih sanja i misli, za koje ne upotrebljava samo hrvatsku i slavensku, već i tugju gragju raznih naroda i raznih vremena.

V. Nazor ne priča samo za ljubav čudnih pojava, izvanrednih stvorova, blistavih slika i tačnih opisa prirode, u kojima se ispoljuje stručnjak prirodoslovac, prijatelj svega što je malo i veliko, slabo i snažno u prirodi, već se čini da se te maštanije temelje i na izvjesnim mislima, u kojima imade i dosta pesimizma. Autor, kojega se toliko slavilo kao pjesnika vedre energije i životne radosti, u pričama odaje mnogo nezadovoljstva sa ljudima i prilikama u ljudskom društvu.

Prem priče po svojoj općenitoj naravi spadaju u neku megjunarodnu umjetnost, kao glazba, ples, slikarstvo i kiparstvo, ne mogu se ni one sasvim oteti sredini iz koje su nikle. Nacijonalni se karakter njihovih autora dade najlakše razabrati po mislima što ih obragjuju. Sa toga gledišta, ne može se za stalno reći da je Nazor pišući priče imao na pameti baš odgojno zabavnu tendenciju, tim manje što nekoje od njih, kao na priliku »Otac«, ne bi ni mogle odgovarati toj svrsi. Čudno je kako smo sa umjetnom lirikom i novelistikom prilično bogati, a sa pričama tek u početku. Tek je sa »Pričama iz davnine« od gospogje Brlić-Mažuranić, te Nazorovom Utvom zlatokrilom, Stoimenom i Istarskim pričama hrvatska književnost dobila barem toliko neka se ne reče da nemamo ništa. To je tek početak, ali izvanredni početak, za koji se ne bi reklo da je nastao bez tradicija, bez priprava, isključivom zaslugom napomenute dvojice, čije su četiri knjige djelovale kao ugodna, iznenadna senzacija.

5. Novija izdanja.

Jedan od naših vigjenijih kritičara ustvrdio je 1917. da je V. Nazoru »pukla slava«, kada je društvo hrvatskih književnika objelodanilo njegovu Liriku (1910.), prem od 1894. do 1910. nije bilo književnoga lista u Zagrebu, Sarajevu, Zadru i gdje

bilo, u kojem nije V. Nazor saragjivao, i prem je dotle bio objelodanio novotarske Slavenske legende, sjajnu Pjesmu naroda hrvatskoga, Hrvatske kraljeve i istarsku Krvavu košulju. U Maticu Hrvatsku je prodro tek 1912. Pravoga svojega nakladnika našao je 1916. u dru B. Vodniku, čijom su nakladom izašle tri lirske zbirke (Intima, Nove pjesme i Pabirci) eposi Medvjed Brundo i Utva Zlatokrila, Veli Jože u preragjenim Istarskim pričama i prevod Šekspirova Macbetha.

»Macbeth« je preveden sa engleskoga, što treba naročito istaknuti, jer nije kao obično kod nas prevod prevoda; ali formalno nije baš privlačiv, jer je prevodilac, u svojem vječnom eksperimentiranju sa formom, dao stihovima čudnu tvrdoću i hrapavost.

Od istarskih priča najvažniji je »Veli Jože«, u kojem je pjesnik na nov način prikazao stoljetne patnje istarskoga kmeta, mletačkoga roba i galijota. Nevjerovatnoga li napretka od »Krvavih dana«, slabe imitacije Šenoinih povijesnih romana, do zaisto originalnoga »Velega Jože«! Naivni Jože je prestavnik svega istarskoga puka, prestavnik velike prirodne sile i moći, koja leži u svakoj ljudskoj gomili, ali koja je propala, ako se ne zna za sebe upotrebiti. Orijaš Jože, koji čupa visoka stabla kao cvijetove i baca magarce kao kamenčiće, simbol je narodne snage koja je same sebe nesvijesna i pokorno služi prekomorskoj gospodarici. Taj se gorostas djetinjske duše diže kao Gulliver Samsonove jakosti, ali sa bolnom razlikom da on ne vlada nad patuljcima, već oni nad njim, jer je u tih fizičkih patuljaka, mlečana, gospodarâ nevelikih laguna, bilo kulture, političke veličine i izvrsne državne organizacije, dok je na našoj istarsko dalmatinskoj strani vladala nesloga, separatizam, kampanilizam i strašna neukost puka, koju je kulturna Venecija namjerice podržavala kao jaku silu svoje vlasti.

Davno je što na hrvatskom primorju, od Istre do Boke Kotorske, nema više vlasti mletačke skupnovlade, ni surovih feudalaca sa sjevera, ali ipak je istarski seljak još uvijek i nacijonalno i kulturno zaostao. Njegov položaj prema talijanaškoj gospodi, koja nad njim vlada preko pokrajinskoga sabora, zemaljskoga odbora, škola, autonomnih i drugih ureda, pjesnik je prikazao u takogjer simbolskoj priči-noveli »Boškarini«. To je bolna priča o mršavoj kravi zapostavljenoga i crpljenoga istarskoga težaka, koja je ipak nevjerovatno puna mlijeka.

»Boškarina« je slika sadašnjosti, kao »Veli Jože« prošlosti, a obe su jednako jadne. To su dva najljepša i najstvarnija komada Nazorove proze, jer su, uza sav preneseni smisao, žive i potpuno jasne slike prošloga i novoga vremena. One ne bi bile ni nastale da pjesnik nije došao u Istru i da nije imao prigode osjetiti svu političku bijedu, te kulturnu i gospodarsku nevolju najzaostalije hrvatske pokrajine, koja bi bez nastojanja ćirilo metodske družbe i pomoći ostaloga naroda bila još više jadna. Snaga, koju tim toplim i krepkim slikama daje iskreno pjesnikovo osjećanje, povećana je sretno nagjenim umjetničkim oblikom. Prem nijesu realističke novele u običnom smislu, one su dva uzorna patriotsko literarna djela, puna istinitoga i bolnoga realizma, kojem čakavsko narječje razgovorâ i turobnih galijotovih i kmetovih šestnaesteraca daje pravi ton i kolorit.

Druge »Istarske priče« nemaju onu stvarnu i konkretnu podlogu na kojoj počivaju Veli Jože i Boškarina, jer se polurealizam Jože i Boškarine ne slaže sa neomegjenom neodregjenošću i maštovitošću ostalih priča. »Veli Jože« je djelo koje mora da stoji o sebi, ili najviše u jednoj knjizi sa »Boškarinom«, ako autor ne bi napisao još koju takvu sliku iz istarske sadašnjosti.

Životinjski epos »Medvjed Brundo« zamišljen je prije Rostandova Chantêclera i započet još u vremenu, kada pjesnik još nije bio prešao iz Zadra u Istru. U propasti velebitske šume i porazu nesložne zvjeradi prikazana je mletačka vlast nad dalmatinskom Hrvatskom. I Brundo je pasivno stvorenje, pasivnije od Velega Jože. Šuma je simbol domovine. Tu misao pjesnik rado ponavlja i u »Šikari« (Pabirci), misleći na najnovije vrijeme:

Mrê naša šuma. Od bradve već padoše
bor i hrast davno prvi;
a ono malo, što je od nje ostalo,
rastočili su crvi.
Još, amo tamo neka stabla samotna
sva gnjila u vis strše;
kad vjetar duhne, ziblju se kô aveti
i grane im se krše.
Zvjer i ptić bježe. Pritisle su koprive
sve putove i staze...
Dâ, šuma naša sad je pusto grobište,
po kome zmije plaze.

Tek sada se, po izdanju Brundijade, Velega Jože i Utve Zlatokrile, razumije prava narav pjesnikova, koja se u »Lirici« nejasno naslućuje, jer je V. Nazor više epik nego li lirik, više sposoban za objektivno slikanje nego li subjektivno čuvstvovanje. Brundo, Jože i Utva su tri jake i samostalne organske cjeline, u kojima su sa manje patosa i više umjetnosti uhvaćena dva svijeta, svijet realni i imaginarni, domaći i fantastični. Od tih triju eposa, jer se i »Veli Jože« može uzeti za epos u prozi, miliji su nam Brundo i Jože nego li Utva, ali Utva je čini se umjetnički uspjelija od Brundijade.

»Utva Zlatokrila« je možda najtipičnije Nazorovo djelo, jer su u njoj na okupu skoro svi motivi s kojima se njegova poezija najviše bavi: Borba dobrih i zlih duhova, borba nadčovjeka sa zemaljskim zlima i njihovim nadzemaljskim zaštitnicima, nesklad izmegju odlučnoga pojedinca i mlitave gomile, oprečnost izmegju dobra i zla na svijetu, te izmegju zemlje proklete i zemlje blagoslovljene. Taj ep u slavu nadčovjekove pobjede i prevlasti dobrih duhova počinje nekako tromo i mlitavo, ali se postepeno diže do prave dramatske snage, osobito u veličanstvenim prizorima vršitbe, koja je prikazana kao tajanstven, sakramentalni čin. Moba, gomila robova, slavi dvostruko slavlje. Slavi redovito slavlje svoje, jer im je dobra zemlja izručila svoj plod, i slavi pobjedu smjeloga Jarila, koji je pod zaštitom Perunovim svladao zle duhove-utvare, dok je gomila sumnjala u svojega junaka i osloboditeljа. Duh slavenskoga Peruna, koji nad njim lebdi, čini da nam je taj epos, koji se dogagja u dalekoj prokletoj Indiji, nekako manje stran i tugj.

U »Utvi« je obragjeno od prilike isto gradivo koje je u »Stoimenoj« obragjeno u prozi, ali sa posve oprečnom tendencijom. »Utva« je optimistična, a »Stoimena« pesimistična. U Utvi Jarilo svojom pobjedom bijesova-utvara usrećuje i opake zličine, a u Stoimenoj nezakoniti kraljević pribavlja svijetu slobodu i pravdu, da razočaran pogine od svojega velikoga djela. Stoimena, koju ljudi zovu i slobodom i pravdom i silom, čini se iz daleka divnom i lijepom, a zapravo je grdna i okrutna gorska neman, kojoj nije nikada dosta ljudskih žrtava. Mračna je misao te priče, da su i najljepši ljudski ideali utvare, te da ni najveća sloboda, ni najdivnija pravda nijesu kadre iskorjeniti sve rugobe ljudske ćudi. Prije je nezakoniti kraljević, zapostavljeno dijete hrgjavoga kralja, žalio robove, gubavce, ustaše i prosjake proklete zemlje, a kada ih je izveo na slobodu, oni su mu zbog svojega drskoga držanja upravo mrski. — »Prestrašeni i gladni, bili su mu manje odurni nego li sada, slobodni i siti. Osjećaše da je upravo onda, kada je pokidao na njima sve spone, skočila iz njih zvijer još gadnija«. (Stoimena, strana 165.). — Najstariji mu mudrac kraljestva dokazuje da je ljudska ravnopravnost i potpuna sreća nemogućnost i ludost: — »Čemu da silom budemo kao roj pčela, kao kup mravi, svi jednaki i slični? Nema ljudskih košnica i mravinjaka ... Pusti svakomu dušu njegovu, jer mi nismo svi tkani na isto brdo!« (Isto, strana 167.).

»Stoimena« i »Utva« su izraz posve oprečnih duševnih raspoloženja, dvaju megjusobno nespojivih shvaćanja o smislu ljudskoga života. Ko zna koje je u pjesnikovoj duši posljednje i jače prevagnulo? Krije li se u jednom od njih pjesnikovo duševno raspoloženje, ili je to samo dokaz njegove umjetničke snage da prodre i u megjusobno suprotne nazore?

»Gospa od snijega« ne izazivlje takva pitanja. U njoj je u obliku dramskoga eposa obragjeno gradivo koje je u prozi obragjeno u »Sniježani«. U objema je sa jednakom pretegom pesimizma obragjen isti motiv hladne ćudorednosti u opreci sa razuzdanom putenošću. Zar je pjesniku dozlogrdilo južnjačko i istočnjačko sunce, otac strasti, pa privolio sjevernjačkom snijegu i magli, gdje su duše hladne, ali čišće i slobodnije od strasti?

»Gospa od snijega« i »Utva Zlatokrila« spram »Stoimene« i »Sniježane« vidljivo predočuju svu silnu razliku izmegju autorove proze i nevezanoga mu govora. U vezanom govoru je bez dvojbe veći majstor, jer mu propisani i teški oblici eposa namiču izvjesni zapt i umjerenost, koju u prozi ne zna sam sebi nametnuti. I njegova proza, obzirom na veliku zanemarenost hrvatske umjetne proze, imade svoje neprijeporne ljepote i nemalu vrijednost, samo što nije za svaki motiv i za svaku vrst jednako podesna. U maštanijama se ta proza nekako rasplinjuje, dočim, kada joj je podloga stvarnija, i ona je jedrija i jača. Za to su »Jože« i »Boškarina« najbolji primjeri autorove proze, košto su »Utva« i »Brundo« dva njegova najbolja eposa, dva najljepša primjera cijele njegove poezije. Njegove fantastične priče nemaju onaj neartificijelni čar što ga imaju »Priče iz davnine« od gospogje Brlić Mažuranić, jer je V. Nazor pre-

više refleksivan i nemiran, a da bi mogao doseći svu naivnost jednostavne priče, priče za priču.

»Pabirci« su knjiga, koju ne bi trebalo ni napominjati, da ne sadrži neku čudnu ratobornost. Pjesnik viče protiv onih koji ga danas biju kamenjem (?) i poput D' Annunzija govori »o malim lupežima što mu kradu voće«. Do sada se držao ravnodušno i na hvale i na kudnje, a u »Ars poetika« spopao ga iznenadni bijes, te porugljivo govori o rimama i riječima, valjda na adresu onih koji su mu spočitavali formalne nedostatke. Te bojovne pjesme »pro domo sua« nijesu ni lijepe, ni simpatične, jer su formalno strašno slabe, i jer je sam pjesnik svojim čestim preradama potvrdio opravdanost tih prigovora. Od tih polemičnih pjesama je, barem po argumentima, vrlo umjesna samo ona gdje pjesnik Brunda i Utve opravdanom samosviješću kaže da ep nije mrtav. Prošla su vremena golemih eposa u stilu Ariosta i Gundulića, pače je prošlo vrijeme i eposa u stilu Gorskoga Vijenca i Smail Age Čengića, ali Nazorov Brundo i Rostandov Chantecler dokazi su da su jake pjesničke ličnosti sposobne obnoviti mnogu literarnu vrst klasičnih vremena i srednjega vijeka. I V. Nazor je izveo jedno od takvih čudesa, jer nije uzalud toliko volio Homera, Allighijerija, Šekspira i Ariosta. Idući njihovim tragom, ali ne podražavajući im, stvorio je u Brundijadi trajni narodni epos, djelo dvovrsno, koje je i životinjski epos i patriotska pjesma.

U »Pabircima« su najvrijednije pjesme nastale povodom ovoga rata, u kojem se hrvatskom i slovenskom narodu spremalo sa strane prekomorskoga osvajača osakaćenje (U Šikari.). U »Na Soči«, gdje spominje bosanskoga vojnika, ocrtano je raspoloženje u šančevima. Izvanredan je prevod Gregorčićeve »Soče«, u kojoj je taj slovenski pjesnik upravo proročanski predvigjao dane što će doći. Uza sve nevolje i strahote, V. Nazor ipak ne očajava, već vjeruje u narodnu nam budućnost:

> Bez stupa i sidra, gnani amo tamo,
> zgnječeni, smrvljeni, oh, mi jošte znamo
> poput šume opet niknuti iz praha.

Poslije ovih izdanja dr. Vodnik je preduzeo i cjelokupno izdanje Nazorovih djela, koje je već započeto »Gospom od snijega« (zašto ne Sniježna gospa, ili naprosto Sniježana?) i sa

dva sveska nadopunjene »Lirike«. I Liriku je autor na više mjesta preragjivao, ali nije uvijek bio u tom sretne ruke. »Pagodu siri«, na primjer, preragjena se doimlje slabije nego prije. Što se tiče preragjivanja sitne lirike, koja često duguje svoju ljepotu jednom detalju, o tom je Bogdan Popović na primjeru jedne Dučićeve pjesme u prozi razložio kako su prerade često na štetu prvoga umjetničkoga dojma.

Novo izdanje Nazorove »Lirike« udešeno je po hronološkom redu, ali ni to ne pomaže baš mnogo da se do kraja shvati svaki ciklus, svaka pjesma, svaka kitica, svaka misao i svaka slika. Izdavačeva kritičko biografska studija u predgovoru »Medvjedu Brundu« mnogo pomaže da se razumiju nekoje subjektivne nejasnoće. Tek kada se znade u kakvoj se sredini i pejzažu pjesnik odgojio, biva jasan mnogi detalj koji je do sada bio nedokučljiv.

6. Napomena.

O Vladimiru Nazoru još ne može biti studije koja bi, uz sigurnu analizu svake njegove knjige, sadržavala i tačnu sintezu čitavoga mu rada. Pjesnik je upravo u naponu svojega groznićavoga i mnogostranoga stvaranja, koje možda nije ni potpuno svijesno svojega konačnoga cilja. Dosadašnje shvaćanje, koje se o pjesniku stvorilo i donekle ustalilo na temelju ranijih mu djela, kao da ne nalazi potvrde u najnovijim mu pričama. Do sada se u njemu najviše vigjao i cijenio pjesnik optimizma i nacijonalizma, ali čini se da tom mišljenju treba revizije, ili barem nadopunjka. Je li slučaj, ili ima da nešto znači što je cjelokupno izdanje počelo baš sa »Sniježnom gospom«? Ima li to smisao naročitoga uvoda?

Vladimir Nazor je neprijeporno prvak savremenoga hrvatskoga pjesništva, koji je poslije Preradovića i Kranjčevića najjači i najpozvaniji tumač naših narodnih radosti i boli, naših slava i neslava, naših želja i nada. On je budilac narodne energije, koji je u Slavenskim legendama, Hrvatskim kraljevima, Medvjedu Brundu, Velem Joži i Pjesmi naroda hrvatskoga dao pet snažnih fragmenata orijaške nam i žive narodne epopeje, nejasno započete izmegju Baltika i Karpata, a nastavljene i nastavljane izmegju Drave i Jadrana; ali to je sve samo čest

njegove opsežne poezije, koja slavi Hrvatsku tek kao dio velikoga ljudstva i vječne prirode. Pojedinac i narod, otačbina i čovječanstvo, prošlost i sadašnjost, povijest i mitologija, realnost i fantazija, sve se to miješa kao u još nesregjenom i golemom kaosu, zbog čega se Nazorov rad dade za sada više osjećati nego li tumačiti.

Dragutin Domjanić.

Svu književničku imovinu D. Domjanića sačinjavaju dvije tanke knjige: štokavske »Pjesme« (1909.) i kajkavski »Kipci i popevke«. 1917.).

1. Pjesme.

Originalnu i dobru stranu Domjanićeve lirike ne valja tražiti u erotičnim, ni u patriotskim, ni u refleksivnim pjesmama. Njegova erotika gubi se u nejasnoj nemoći, punoj protuslovlja, nepraktičnoga ponosa i suvišnih opetovanja. »Bila je posve obična priča: nije vam ljubav on glumio vješto«. Čemu onda trošiti puno običnih riječi o »običnoj priči«?

Domjanić je pesimist. Svoju skepsu i nezadovoljstvo postojećim uregjenjem svijeta i ljudskom sudbinom izrazio je u mnogim varijacijama, a najpotpunije u »On kraj groba«, napisanoj »kad su S. S. Kranjčevića pokopali«. U Domjanića ima opravdanoga nezadovoljstva i razumljive mržnje na grubu prozu života, ali ima i naopakih shvatanja i dosta starih ponavljanih prenemaganja, koja dokazuju da nije uvijek sretan u izboru materijala, ni vješt u obradi. Njegova pesimistična »filozofija« premalo je individualna, a da bi se, pogotovo poslije Kranjčevića, doimala.

Pjesnici pesimiste nijesu, kako sami misle, najnesrećniji stvorovi. Pjesnik, nezadovoljan sadašnjošću, može da fantazijom i erudicijom nagje novi stan, podesan svome duševnome životu, a što je pak najslagje, može da svojim sanjarijama dade konkretan oblik. Za to je Dragutin Domjanić nemoderan i kadikad jednoličan svojim jeftinim pesimizmom i navaljivanjem na svijet, u kojem ljudi nemoćne naravi vide svoga vječitoga nepri-

jatelja. Ali on ne bi bio pjesnik, o kome se u književnosti vodi ozbiljan račun, da mu treba tek prišapnuti tu staru istinu. On je zaista našao novi stan, podesan svome duševnome životu, svijet, u kojem ljudi:

idu u dvoje u pastirskom ruhu
bl'jeda kroz jutra niz šumu snenu.

Usne im šute, al pogledi zbore,
pričaju tiho, starinsku priču
punu i sreće i beskrajne tuge,
i kuda idu svud cjelovi niču.

[L'oiseau bleu].

Gledaj. U parku su parovi,
nije ni korak im čuti,
bl'jede su ruže u rukama,
idu kud gube se puti.

[Spinet].

Nosiljka zlatna. Iz modre svile
vlasulju b'jelu i velike zjene
vigjeh kroz prozor, i bl'jegjana ruka
kô da na rastanku pozdravlja mene.

[Adieu].

Rokoko je onaj drugi svijet, koji je Domjaniću miliji od današnjega. Evocira ga sa puno ljubavi, ukusa, prirogjene otmenosti i slikarskoga majstorstva. Fini su i meki njegovi opisi staroga aristokratskoga dvorca one galantne epohe:

Stare gitare sa malo još strůna,
mrki portreti na ruševnom zidu,
satovi drevni što jedva još idu,
sumračna soba sva šaptanja puna.

[Starinska pjesma].

Hladne parkete. Svud umjetni sumrak
šuti po sobah, i bogati stori
brane od sunca, što nekako sneno
vani nad vrtom u jablanih gori.

[Kontrasti].

U tim kiticama je uhvaćen dio nutrnjosti starinskoga gospodskoga zaselka, a jednakom vještinom je opisana i njegova vanjština i okolina:

Gredice ruža i hladne fontane,
krug oleandra pred stubištem pustim,
strmoglav spušta suhonjave grane
za onim grmom jasminovim gustim.

Turobni ribnjak sa zelenom mrenom,
iglice jelâ se spuštaju tiho,
padaju vodi po površju snenom,
daleki brezik je lahor zanjiho.

[Otmena dosada].

Pagoda od porculana
sred bokora sitnih rezeda
i nebo bez oblaka jednog
i sve se u jezeru gleda.

[Smijeh].

Ne manjka ni opis širokoga pejzaža, s kojim se slijevaju ti aristokratski dvorci sa sumračnim sobama punim uspomena, sa vrtovima punim cvijeća oko poganskih kipova, sa ribnjacima i umjetnim jezerima:

Ima ti pitomi kraj, brežuljci ga sjenasti skriše,
i potok se vije u doli u srebrene arabeske,
Sunca je sjaj tamo blag i sjene su mekše i tiše,
gdje cvatu ciklame žarke pod zaklonom duba i l'jeske.

[Romantika].

Devetnaest takovih pjesama sačinjava Kanconier, najljepši ciklus knjige, u kome je autor najsimpatičniji i najviše samostalan. Moderna lirika naginje objektivnoj impersonalnoj poeziji, u kojoj, bez suvišnih razlaganja i refleksija, prevlagjuje slika. Takova pjesma nema da bude hladna gola slika u običnom smislu, niti mali epos, već neizravna ilustracija pjesnikovih osjećaja, simpatija i raspoloženja. To, da se reče, lirsko slikarstvo traži gradivo u prirodi, dajući prednost egzotičnim krajevima, i u mrtvim epohama, tražeći u njima ono čega nema u realnom svijetu.

Mržnja na današnji svijet dala je povoda i Domjanićevu »Kanconieru«. Taj ciklus nije djelo skorojevića i pozera, već djelo čovjeka po rodu otmena i odgojena u ambijentu nestalih starih domova, što ih čuvstveno evocira i iskreno žali. Melan-

holični ton u »Kanconieru« ne odgovara toliko opisanom zemanu koliko je odraz autorove dispozicije.

Simpatijama za mrtve epohe i profinjenim osjećajem za pitomu prirodu Domjanić je prestavnik moderne neoromantike koja sve više prevlagjuje. Neoromanticizam je počeo u srpsko-hrvatskoj književnosti nekim pjesmama Vojislava Ilića. Jasnije su nastavili taj smjer poezije Jovan Dučić, V. Vidrić, V. Nazor, M. Rakić i D. Domjanić, kojem puno škodi što nije i formom korektan kao Vojislav Ilić i Jovan Dučić. Ipak, ni na srpskoj ni na hrvatskoj strani nema potpunoga neoromantičara. U svakoga se od napomenute šestorice miješaju stari i novi pravac. Najmanje u V. Vidrića, koji je, može se reći, razmjerno najpotpuniji naš neoromantik. Za njim je na hrvatskoj strani V. Nazor, a tek treći po redu Dragutin Domjanić, koji se shvatanjem i temperamentom jako razlikuje od te dvojice. Vidrić je optimist i prijatelj života. Nazor voli herojske zemane. U jednoga i u drugoga je melanholija iznimka, a u Domjanića pravilo.

Dragutin Domjanić traži i u prirodi melanholične stimmung-e, da ih primijeni na svoja raspoloženja. U »Scherzu« upotrebio je i vedru helensku sliku, da postavi jači kontrast svojoj sjeti. U trima drugim helenskim slikama: Drijade, Ruže i Jugovina iznimno je zaboravio da je pjesnik tuge, mrtve prošlosti i melanholičnoga pejzaža.

Pejzaži su njegovi: pejzaži nekoga dalekoga neodregjenoga kraja »pod najžarčim suncem«, pejzaži njegova zavičaja, Hrvatskoga Prigorja, i našega Primorja. U jednoj ocjeni o Jovanu Dučiću (Savremenik, 1910., br. 1) opaža da »nigdje nije čovjek tako blizu prirodi kao uz more«. Od njegovih pejzaža i opisa umjetnički su najviše vrijedni oni koji ne završuju aluzijama na sebe, ni plitkim refleksijama (Otmjena dosada, Kap, Noć na jezeru, Mrtvo jezero, Šutnja, U predvečerje.). Autor je u ovim opisima pjesnik malih, jedva vidljivih pojava u prirodi, koje običnom oku izmiču, i tankih nijansa koje ne zna svako pero uhvatiti. U oštrom opažanju, u davanju odregjena oblika neodregjenom, Domjanić je možda najfiniji umjetnik u savremenoj hrvatskoj lirici.

Jezik je u ovim pjesmama jedini znak autorove narodnosti. Patriotskih pjesama ima u njega samo tri: U rudniku, Vizija (J. J. Strossmayeru) i Iseljenikova molitva.

Pri kraju, kada je preći na formu Domjanićevih pjesama, treba ponavljati dosadne prigovore, kojima daje povoda skoro svaki zagrebački književnik. Dragutin Domjanić, kao rogjen kajkavac, ne pozna sve tančine štokavštine i sve delikatnosti njezinoga naglaska. To ga može nekako ispričati, ali ne potpuno opravdati. Kao u Stanka Vraza, kao u skoro svih hrvatskih pjesnika koji su živjeli i radili u susjedstvu Kranjske, treba i u Domjanića birati. Od osamdeset i devet pjesama njegove knjige nema ih više od osamnaestak baš dobrih, lijepih i u cjelini uspjelih. (Confiteor, Moja ljubav, Miris akacija, Modri sanci, Uz kamin, Erotika, Starinska pjesma, Otmjena dosada, Glicinije, Ljeto, U prozorje, Smijeh, Spinet, Noć, Capriccio, Mrtvo jezero, Šutnja, U predvečerje.)

Kanconier je najbolji ciklus i kao cjelina i po najvećem broju uspjelih stvari, po sadržaju i po obliku, a najslabiji su ciklusi IV. (erotične Sanjarije) i VI. (Razni stihovi), iz kojih nije navesti ni jedan dobar primjer. Ako od cijele knjige nije umjetnički uspjela nego samo petina nje, i ako ni u toj petini nije sve bez prigovora, kriva je hrgjava forma, slaba obrada i loš jezik. Jezik je mnogo puta pogrešan, kadkad prožet tugjim duhom i bez potrebe natrunjen tugjim riječima, a stil je često bez svježine. Ako stil u umjetnosti znači izlučiti sve suvišno, Domjanić nije uvijek dobar stilist. Neke kitice nijesu spojene ni vezom stroge logike, a gdjekojima nije jasan ni smisao.

Dragutin Domjanić, mada nije dopro do nekoga savršenstva forme kao Milan Begović i Mihovil Nikolić, barem ne griješi onako krupno kao V. Vidrić. Manje je nekorektan od Vidrića, ali Vidrić je jači, pače ostavio je vidiljivih tragova i na Domjaniću, koji je možda nehote posudio neke njegove izraze. Vidrić veli za vjetrove »nestašna djeca neba« (Perun), a Domjanić za talase »nestašna mora čeda« (S mora). U Vidrića: »do nje se židov sagnuo« (Scherzo), a u Domjanića »i vjetar se do njih sagnuo«. (S mora). U Vidrića: »a oni lete i biju krili« (Perun), a u Domjanića »sjeo na pijesak i krilima bije«. (Jugovina).

Ni metrika nije u Domjanića bogata ni raznolična, i ako mu se mora priznati da mu je uspjelo naći koji originalan ritam. U njega nema metara, ni pjesama, za koje se hoće napora i snage. Uzalud je u njega tražiti na primjer sonet. Najdraži mu je metar neki kombinovani jedanaesterac.

Domjanić je ipak u svojoj velikoj nestašici našao načina da ispolji svoju individualnost. Njegova lirika je posve svoja u delikatnim opisima i finim prispodobama. Njegova knjiga je više knjiga uspjelih fragmenata nego li uspjelih cjelina.

2. Kipci i popevke.

Sa štokavskim pjesmama što ih je D. Domjanić objavljivao poslije 1909. i što mu ih je Savremenik objelodanjivao iz puke udvornosti, samo je kvario renomè što ga je bio stekao sa prvom knjigom, koja je izašla i u drugom izdanju. Taj se opali renomè opet digao sa zbirkom »Kipci i popevke« u kajkavskom narječju. Pojava i mogućnost te knjige dokazuje da se još ni sada, poslije više od osamdeset godina, nije moglo potpuno postići ono za čim je težio Ljudevit Gaj.

Gajev pokret je imao veću važnost za same kajkavce, nego li za ostali naš narod, jer je i prije Gaja postojalo u hrvatskom narodu jedinstvo književnoga jezika, kojem je samo manjkalo jedinstvo zajedničke političke svijesti i jedinstvo duha. Kačić i Reljković, Bruerović i Jukić pisali su jednim te istim narječjem, kojim su se služile sve hrvatske pokrajine, osim kajkavskoga područja. Samo ono je razbijalo, odnosno umanjivalo jezično jedinstvo. Jedino zbog njega je Gajevo nastojanje moralo biti i književno i političko. Za štokavce je Gajev pokret bio u glavnom politički, jer su oni već imali za sobom jedinstvene jezične tradicije Dalmacije, Dubrovnika i mlagje Slavonije; a za kajkavce je bio u glavnom književni, jer je za njih značio prelaz na skoro drugi jezik. Žrtva nije bila laka, ali su je prinijeli i prinose rado, prem slučaj Gjalskoga, Vidrića i Domjanića dokazuje da su još uvijek jake posebne tradicije onoga plemićkoga kraja, koji je od vajkada važio kao jezgra kraljevine i glavni prestavnik narodne misli. Pučani, kao Janko Leskovar i F. Horvat Kiš, mogli su se lakše primaknuti pravilnoj štokavštini, ali im je za to bio vrlo nuždan boravak u štokavskim krajevima. Domjanić se nikada nije odstranio iz svojega kraja i za to njegove prve »Pjesme« ne mogu imati one formalne ljepote i lakoću koju u punoj mjeri imaju »Kipci i popevke«.

U »Kipcima i popevkama« se opetuju isti tonovi i sjetno sanjarska raspoloženja, što su izrečeni u prvoj knjizi, ali većom

umjetnošću i većom sigurnošću. Opet se čuju poznati glasovi pjesnika-plemića, koji žali za izgubljenim domom na selu, za »mrtvom domaćom grudom«,

gde sunce, kak nigde, je zlato,
gde sve mi je drago, poznato.

Aristokratski dom i njegova okolina sa sjenokošama, šljivicima, šumama, klasjem, pticama, pastirima i seljačkim životom oko sebe sačinjava polaznu tačku te poezije, pune stimmungâ i opisa prirode; opisa sviju godišnjih doba i svih doba dana; proljeća, ljeta, jeseni i zime; jutra, podneva, večeri i noći; sunca, snijega, magle i mjesečine.

Pjesnik ide i preko toga realnoga svijeta, kao u prvoj knjizi, maštom u daleke krajeve (Noćni lotos) i u doba rokoka (Pauni, Kaprica, Figurice, Pozabljeni Amor, Starinska, Interieur), u doba markiza i markizica koje još živu u uspomenama i porculanskim figuricama.

Pored tih aristokratskih simpatija, »Kipci i popevke« imaju i jako demokratsku, novu notu, koja izbija ne samo iz crtanja života u polju (Kosci, Zdrava Marija), već još više iz popjevaka u nepatvorenom stilu seljačkih djevojaka i momaka:

Sunce greje, žarko sunce,
zrele su kupine,
a za tobom srce moje
hoće da pogine.

Steza ide, hitra steza
v luge i mekote,
nemre ju zaštavit nigdo.
Kaj se žuri po te.

Kaj će meni put i steza,
gde su tvoje oči,
tam bi ja pogodil slepi
i po črnoj noči.

Ali drugi bu ti dragal
oči kak kupine,
zato mi za tobom srce
hoće da pogine.

[Kupine].

Drugi dio knjige je zbilja Kancmijer seoske zaljubljene mladosti, jer se možda nijedan naš pjesnik nije toliko približio naivnom mentalitetu težačkih ljubavnika kao pjesnik tih toplih i jednostavnih Popevaka. Možda bi izbor iz tih pjesama mogao poslužiti kao pučko izdanje za svijet onoga kraja čijim su narječjem pisane.

Druga je osobita i takogjer nova nota ove knjige u onim pjesmama koje su nastale povodom ovoga rata. I one se odnose na seljački život. (Ciklame, Prošecija, Lan, Jačmen, Rubača.).

A naši dečaki su dalko vu boju,
i Bog zna gdo doma se vrne,
tak vnogi počiva i spi si tak trdo
na zglavju od zemljice črne.

[Prošecija].

Iz ljubavi prema zavičaju, prema njegovim plemićkim uspomenama i prema njegovom napaćenom seljaštvu, autor je napisao ove pjesme u narječju lijepoga i slavnoga kraja, s kojim ga sve veže:

Morti je i vnogi kraj
lepši, neg je bôgi taj,
ali dom je dragši, je li,
neg i svet taj celi?!

[Škrlec].

Pjesnik osjeća da je dodir sa rodnim krajem dao jaču snagu njegovim kajkavskim pjesmama i drži da će se uzdržati, ali on ih nije napisao toliko u svoju slavu koliko u slavu narječja svojega zavičaja i u znak zahvalnosti prema njemu:

Znam, skoro me ne bu i ja bum pozabljen,
i samo popevke te male,
još dale se budu spominjale z vami,
tak same si zvonele dale.

I štel bi da u vsakoj živi moje srce,
i štel bi da vsaka ti vrača
vsu ljubav, vse lepo kaj si mi dala
ti draga, ti reč mi domača!

I u istinu u tim pjesmama živi pjesnikovo srce, koje se tek u njima potpuno otkrilo. Razlika je izmegju prvih »Pjesama«

(1909.) i »Kipcih i popevkih«, da je u »Pjesmama« umjetnički uspjela tek petina nje, dočim u »Kipcima« nema ništa promašeno. Čedne su i skromne te pjesme, bez velikoga zamaha, bez velikih misli i vrlo jednostavne, ali mile i iskrene. »Kipci i popevke« ne znače separatističko vraćanje u doba opata Krizmanića, jer je narječje, kojim su spjevane, tako meko, bistro i jasno, navlaš umjereno, da ne trebaju tumača i rječnika kao Vojnovićeva Trilogija ili Nazorov Veli Jože. Domjanićeva kajkavština nije hir ili prkos, prem je pjesnik jako osjetljiv gospodin, već umjetnička potreba, jer samo u svojem narječju može da nagje iskreni i laki izraz, koji mu je u štokavštini rijetko polazio od ruke. Za to D. Domjaniću nije ostajalo drugo nego ili da se posve okani štokavštine, a po tom i pjesništva, ili da učini kako je učinio. Taj korak je sa nacijonalnoga gledišta možda za osudu, pogotovo, ako bi se pogodovalo dijalektnim literaturama, ali sa umjetničkoga gledišta je za pohvalu, jer je Domjaniću jedino tim iznimnim putem bilo moguće ne samo da se formalno usavrši, nego, što je još važnije, i da proširi megje svoje lirike.

Marin Bego.

Marin Bego, pisac ratnoga romana »U očekivanju«, nije odmah počeo sa novelama, već sa nepretencijoznim putopisnim feljtonima. U Spljetu, u gradu Neurastenikusa (Vicka Mihaljevića) i Duje Balavca, izašla je druga njegova knjiga »Niz našu obalu« (1912.), koju je pretekla godinu prije prva njegova zbirka novela (izdanje društva hrvatskih književnika), ali s njima nije M. Bego počeo svoj literarni rad nego sa opisima talijanskoga Trsta, talijanaškoga Zadra, hrvatskoga Šibenika, narodnjačkoga Spljeta i slovinskoga Dubrovnika.

Dubrovnik, koji se od drugih naših gradova na primorju odvaja tradicijama, narječjem, ljepotom položaja, simetrijom grada i ponašanjem, nije autor karakterizirao tako tačno i potpuno kao svoj rodni Spljet ili Split, pa Trst i dalmatinske Hrvate u njemu. Pisac je uvjeren da će za sada talijanski Trst, u kojem kao u važnom trgovačkom mjestu, ima sila našega svijeta, s vremenom pasti u slovensko hrvatske ruke. Ne veliča, niti uljepšava tamošnji naš svijet, koji sastoji najviše od malih ljudi, mornara, krčmara, bremenara, radnika, trgovčića, bosanskih vojnika i pomorskih kapetana, već humorom i ironijom akcentuira njihove slabe strane i tradicijonalne navike.

Ironijom i blagim humorom prožeta je sva knjiga. Pisac je navlaš tražio smiješne strane Tršćana, Zadrana, Šibenčana, Splićana i Dubrovčana, Hrvata, talijanaša i Talijana i ona njihova karakteristična svojstva, po kojima se toliko razlikuju izmegju sebe i rugaju se jedni drugima, jer još živu u duhu polukampanilizma, po kojem svaki grad smatra sebe prvim. U tim uzajamnim rugalicama, koje se do dosade često čuju i preko kojih su književnici prezirno prolazili kao preko neozbiljnih pokrajinskih kundurarija, M. Bego je gestom Kristofora Kolumba našao sočno i obilato gradivo, da s njim začini svoje opise i dojmove, u čem mu je može biti dosta pomogao i Duje Balavac (1908.). Satiričko humoristički list »Duje Balavac«, bivši organ E. Vidovića, Uvodića i drugova, pisan hrvatski i talijanski, čakavski i štokavski, ikavski i ijekavski, dubrovačkim hrvatsko-taljanskim narječjem i bezbrojem drugih dijalekata primorske i zagorske Dalmacije i otoka, najprvi je svojim tekstom i karikaturama malih ljudi, osobito činovništva koje ne drži do sebe malo, dao da se potpuno vidi kako je malena Dalmacija šarena.

Makaronska gragja, što ju je iznio »Duje Balavac«, djelovala je možda na M. Bega da nastavi svoje analitičko satiričke opise gradova, kako je bio počeo s opisom Trsta i našega svijeta u njemu (u koledaru Jadran). Sa malo riječi daje čitavu karakteristiku pojedinoga grada: »Znati sve površno, ne ići u potankosti, živiti, živiti naglo, strastveno, živiti u jedanput, dokončat brzo, eto Trsta«. — »Šibenik je bojovan grad, to je njegovo obilježje. Šibenčanin u prvom redu poštuje junačko srce, odvažnost, sve ostalo je sporedno« ... »Gradske ulice odjekuju uvijek ratnim poklikom i bojnom pjesmom; mladost pjeva samo budilice i poskočnice«. — »Idući od Zadra, Split je treći, kao treći čin u komediji. U palači, gdje je živio jedan čovjek, žive ih danas osam tisuća«. — One dvije posljednje riječi u izreci »kao treći čin u komediji«, odaju s kojega je gledišta pisac promatrao svoje nejednake objekte. Nije vigjao, ili nije htio vidjeti ništa tužno na svojim putovanjima, na kojima je tražio narav gradova i njihova pučanstva, a ne njihovu vanjštinu. Melanholija, kojoj se Slaven ne može oteti, zahvatila ga je samo malo u sjetnom, dostojanstvenom Dubrovniku, koji je opisao više po čuvenju nego li po vlastitom opažanju i iskustvu.

»Niz našu obalu« je prvi pokušaj da se u realističko satiričkom obliku refleksivnoga putopisa uhvati ono što karakterizira svu Dalmaciju i njezina pojedina mjesta. Ozbiljnih putopisa o našem primorju ima dosta, navlastito u njemačkoj i talijanskoj književnosti, počamši od glasovite, možda još nenadmašene knjige Ide barunice Düringsfeld »Aus Dalmatien« (1854.), ali onako kako ju je opisao M. Bego, smije i može samo domaći čovjek. Čini se da se ti duhoviti opisi, puni lokalnih šara i začinjeni malo dijalektima opisanih gradova i neizbježi-

vom talijanštinom, nijesu dojmili neinteresirane publike daleko od primorja, kako su je se dojmile dvije knjige Begovih novela i roman »U očekivanju«, prem pisac kao satirik naših primorskih gradova stoji na više kritičkom stanovištu nego li u prvim svojim novelama.

U putopisima je nacijonalan, jer se u njima bavi domaćim svijetom, a kao novelist nema uvijek to nacionalno obilježje. Njegove prve novele (1911.) nemaju jake veze sa domaćim tlom, jer se bez uštrba po sebe mogu slobodno prenijeti u koji god sličan ambijenat. Ipak su se one odmah svidile, jer je i u njima ista duhovitost kao u putopisima i jer umjetničkom vještinom prikazivanja i psihološkoga analiziranja neobično privlače.

U drugoj knjizi novela (1916.) koju je objelodanila Matica Hrvatska, najljepša je i najbolja »Odšteta«, koja se dogagja, u koliko se po opisima dade razabrati, u zagorskoj (nutrnjoj) Dalmaciji. Sadržaj je pikantan i po svojim posljedicama neobičan, ali tu pikantnost zaodijeva duboka, opće ljudska misao: Seoski momci dovedoše u zasjedu lijepu, udatu pastiricu i naniješe joj silu. Sud ih osudio na tamnicu i na odštetu od ukupnih 700 forinti. Muž ne odbaci osramoćenu ženu, uvažujući njezinu očitu nevinost, ali to nasilje poremeti njegov duševni mir. Kada im odvjetnik iz grada poruči da je utjerao odštetu, ona se nada da će taj novac, kojim mogu podići svoje siromašno gospodarstvo, ublažiti i njezina čovjeka. On je pak mislio drukčije. On je po noći zalazio u ono selo, iz kojega poticahu nasilnici, te im uništavao klasje, trovao vodu, ubijao marvu i zavodio žene. Jedne ga noći neki prevareni muž zateče na činu i ubije na mjestu. Udovica se utješi brzo s drugim.

M. Bego je majstorski ispripovijedao ovaj seoski roman, ali ga je obradio odveć u kratko, pozabavivši se samo njegovim završetkom, posljedicama koje potekoše iz muževe osvete. Ta sjajna novela, puna životne istine i tačne psihologije, nema druge pogreške osim kratkoće.

I u drugoj je noveli »Jelici« obragjen sličan tragičko erotički motiv. To je tugaljiva pripovijest seoske djevojke, kojoj se sreća pružala sa dvije strane, a morala ju je izgubiti krivnjom proračunanoga zavodnika i pijanca.

Treća i četvrta novela dogagjaju se u gradskoj sredini, koja nije konkretno odregjena. Izvrsna je pripovijest »Dvije

sestre«. To je mračna slika propale ženske, čija poštena, neiskusna, mlagja sestra propada uslijed glupoga slučaja što se našla u njezinom stanu, jer je mušterija »logično« držao da su obje jednake, pošto inače ne bi stanovale skupa. U ovoj noveli imade mnogo onoga milosrgja, koje je Maupassant iskazivao prema odbačenim ženama, znajući otkrivati i u njima moralno osjećanje, koje ne može da se posve uduši ni u najgorem ljudskom stvorenju.

Erotizam, što ga M. Bego uzimlje kao glavni i najdraži motiv svojih novela, nije onaj blagi erotizam koji diže i usrećuje ljude, nego divlja brutalna strast, koja nahrupi kao starohelenski fatum, da upropašćuje i uništuje. Begove obrade ovoga prastaroga motiva čine se u prvi mah kao puke pikanterije, ali ko dobro shvati njihov smisao, uvigja da one nijesu proračunane pikanterije, nego da u njima imade iskrene čovječnosti i nemoćnoga prosvjedovanja protiv zla udesa, koji mnoge ženske bez njihove krivnje zadesi. U tom pogledu bi on mogao svojoj knjizi dati naslov »Ženski udesi«, kako je to učinio Slavonac Živko Bertić.

Najmlagji naraštaj hrvatskih pripovjedača, u kojem je M. Bego jedan od najpopularnijih, bez sumnje je usavršio tu granu naše književnosti, ali samo u formalno tehničkom pogledu, dočim se sa idejno materijalnoga gledišta može reći da je sadanja hrvatska novelistika u nekom razmjernom nazadovanju. August Šenoa i Josip E. Tomić, pisci velikih historičkih romana, još su uvijek nedostignute iznimke. Poslije Augusta Šenoe novelistika se u Hrvatskoj osamdesetih godina razvila u drugom pravcu. Pod utjecajem ruskoga i francuskoga realizma, Ante Kovačić, Josip Kozarac, Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak, Šandor Gjalski i dugi, kojih se pojavilo nekoliko u isto vrijeme, zanimahu se u svojim spisima za najpreče narodne potrebe. U svojim romanima, koji stvoriše posebnu epohu, uzimahu u pretres razne društvene, književne, političke, ekonomske i druge nacionalne probleme, pazeći više na idejno sadržajnu nego li na formalnu stranu. Oni nijesu htjeli da budu samo zabavljači, nego više učitelji i intelektualni vogje.

Oni nijesu doprli do onoga majstorstva forme, stila i kompozicije, do kojega dopriješe njihovi današnji nastavljači, ali današnji pripovjedači: J. Kosor, J. Ivakić, Z. Kveder, S. Tucić i t. d. nemaju djela da se takme sa Kovačićevom »Registra-

turom«, Gjalskijevim »U noći« i sličnim krupnim romanima Kozarca i Novaka, koji su pisani željom da prinesu nešto narodnom napretku.

I prije ovih naših novelista-mislilaca, prije samoga Augusta Šenoe, već je šezdesetih godina Dubrovčanin Mato Vodopić, prem nije ni imao domaćih uzora, mislio na realističku novelu. M. Vodopić, pisac »Marije Konavoke« i »Tužne Jele«, prvi je primorsko hrvatski pripovjedač koji je sa ta dva malena romana ostavio za sobom vidljiv trag. S vremenom se poslije njega pojaviše kao romancijeri Dalmacije Ivo Vojnović sa »Ksantom«, Juraj Carić sa »Kapetanom Opovićem«, Simo Matavulj sa »Fra Brnom«, Ivo Ćipiko sa »Paucima«, Dinko Šimunović sa »Tugjincem«, Rikard Nikolić sa »Lomnom stazom« i na posljetku Marin Bego sa »U očekivanju«, slikom iz savremene nedovršene ratne epohe.

Rat sam po sebi nije nikada pružao zahvalno i dovoljno gradivo za umjetničko djelo. Homerova Ilijada, stara i još uvijek svježa pjesma o borbi izmegju Helade i Troje zbog ugrabljene Jelene, ne opisuje sav tečaj te desetgodišnje vojne, već se ograničuje na dogogjaje od posljednjih mjeseci, miješajući pripovijedanje o junacima sa pripovijedanjem o dogogjajima u Parisovoj ložnici, u svoj Troji i na Olimpu. Tolstojeva »Vojna i mir«, koju zovu Ilijadom devetnaestoga stoljeća, ne bavi se samo bojevima izmegju Rusa i Francuza, već podaje i najsitnijim društvenim dogogjajima u zalegju skoro jednaku važnost kao sukobima izmegju Kutuzova i Napoleona. Tako je bilo od Homera do Tolstoja i tako mora biti i u umjetnosti našega vremena. Rat je po sebi dosta negativan i razoran, a da bi dostajao umjetnosti koja hoće graditi i stvarati trajne slike ljudskoga življenja i osjećanja. Za to su sva najnovija književna djela u kojima se, bez obzira na ta stara i vječna pravila, kušalo direktno i ekskluzivno slikati ovaj rat antante protiv središnjih vlasti, ostala promašena i neuspjela. Ona prastara pravila, koja su vrijedila za primitivnoga Homera, neumoljivo hoće da ih se poštuje i u dandanašnje zapleteno doba aeroplana i radiotelegrafije. Izravni, više novinarski nego li književni, opisi bitaka na kopnu, na moru i u vazduhu dadoše tačnih i zanimljivih podataka o samom načinu ratovanja, ali ne urodiše organskim živim umjetninama. S druge strane savremeni rat u svojoj nevjerovatnoj golemosti zahtijeva takve gomile ljudi,

prostora, materijala, rada i odricanja, da ga je nemoguće vidjeti i shvatiti, a kamo li i uhvatiti u cjelini. I oni koji aktivno sudjeluju u njemu, nijesu u stanju da ga svega vide i osjete, već se u njemu gube kao sitne oline, koje tek u vezi sa bezbrojem drugih dobijaju svoju važnost. Dandanašnje ratovanje je, osim u aeronautici, skoro onemogućilo herojstva pojedinaca u stilu Ahila ili Kraljevića Marka, te se pretvorilo u hrvanje bezimenih i neizmjernih gomila, u kojima se pojedinac skoro gubi. To je u priličnoj opreci sa umjetnošću koja u svojem traženju tipičnoga i općeljudskoga ne uništava pojedinca.

Pod dojmom te okolnosti i u pomanjkanju nužne distancije, prošlo je dugo vremena dok su se i u našoj novelistici pojavila djela o kojima se može kazati da su pravi i izravni plodovi savremenoga rata. Do sada su se pojavila tri romana razne vrijednosti: »Erna Kristen« od dra Tome Kumičića, koja se samo na početku dotiče rata, a u ostalom je promašena; »Hanka« od Zovke Kveder, koja se dogagja u Poljskoj i »U očekivanju« od dra Marina Bega, koje je najbolje, prem najkraće.

»U očekivanju« se ni najmanje ne dotiče rata izravno. To je roman koji crta život u dalekom zalegju, negdje u selu podalje od dalmatinske obale, slikajući društvene i gospodarske posljedice dogogjaja na bojištima. Glavna je dužnost zalegja da svoje borce i branitelje opskrbljuje svim što im treba, hranom i streljivom. Za streljivo i oružje se brine vojna uprava u svojim bezbrojnim tvornicama, ali se za to hoće materijala, a pošto je inostranstvo blokadom zatvoreno, treba ga od vremena do vremena tražiti i sakupljati rekvizicijama. I rekvirirało se sve što se dalo: zvona, vunu, krpe, kovine i tako dalje, i tako dalje, a u prvom redu se rekvirira blago i žito. Treba uzdržavati ne samo golemu vojsku nego i golemije pučanstvo gradova. Za to je seljanin-ratar morao malo po malo ispražnjivati svoje hambare i štale, a u isto vrijeme davati kola i goniče za komoru. To je pojava zajednička svim zaraćenim državama. Svuda je uslijed pomanjkanja radnih sila i nerodice nastala osjetljiva oskudica, koja, kako je rekao grof Czernin, nije naš specijalitet, već nevolja čitave Evrope.

Slikajući taj gospodarski zastoj u kojem, poput sve Evrope, i mi trpimo, M. Bego je našao onu pravu polaznu tačku, s koje je svojem romanu dao biljeg istine i trajne vrijednosti. Na toj velikoj i tačnoj pozadini, sporedni sadržaj romana se kreće oko

mlade seljanke kojoj je muž u ratu, odnosno u invalidskoj bolnici, što ona i svekar ne znaju. Ona je ostala kod kuće sa svekrom, seoskim glavarom, koji se za njom poamio. Megjutim dogje na dopust njezin djever, takogjer vojnik, oko kojega se svijaju njezine simpatije. Kada djever po izminuću dopusta ode, ona sita svekrovih napastovanja, krene da ga traži, ali kako je neiskusna i lijepa, pogje po zlu. Baš se u nekom gradu našla na invalidskoj zabavi, na kojoj se prije odlaska kući nalazi i njezin muž. On je izgubio govor, ali jasno vidi iz daleka svoju ženu gdje se veseli s drugima i padne u nesvijest. Kod kuće životari sam samcat u opustjelom selu, jer mu i oca odvedoše u mazgare (u komoru).

O tom ratnom romanu naša se kritika povoljno izrazila, osobito o onom vrijednijem dijelu u kojem su vješto opisane pojave i posljedice savremenih iznimnih prilika. Samo se zamjerilo piscu da je sa onim prizorima izmegju matoroga svekra i snahe iznio nešto iznimno i netipično. Taj prigovor nije ni malo opravdan, jer takvih spolnih abnormalnosti poznaju i naša i tugja sela još od prije rata, a rat je uslijed odsutnosti zakonitih muževa samo povećao taj porok.

Već se po Begovim novelama opažalo da u njega imade očitih sposobnosti i za djela većega opsega. Osobito je sa sjajnom i duhovitom »Odštetom« pokazao svoj dar za seoskoga romancijera, koji se napokon ispoljio u vrlo dobrom, ali opet kratkom romanu »U očekivanju«. Tu se pisac nije ograničio na proučavanje samoga sela, već je spretno istaknuo njegove odnose prema gradu, koji su se sada strašno preokrenuli. U mirno doba grad nije vodio brigu za svoju prehranu, niti uvigjao koliko je zavisan od sela. Ratar u želji da unovči svoje proizvode, donosio mu ih je i nudio jeftino. Sada su se prilike preokrenule i uzalud gradovi nude i visoke cijene da dobiju štogod od seljaka, ali seljakove žitnice su se i štale ispraznile. Taj teški gospodarski položaj grada na moru bez dobrih i urednih veza sa zalegjem, M. Bego je majstorski opisao u onom kratkom i sporednom prizoru kako protagonistica skupa sa svekrom prati do na parobrod odlazećeg djevera, za kojega nosi u košarici nešto hrane. Na tu košaricu navaljuje gradski svijet poput gladnih vrana. Sa svih strana se čuje pitanje: »po što?«, na koje uvijek slijedi jedan te isti odgovor da nije za prodaju, košto i nije, dok se ne nagje neki drzovitiji koji viče »moraš!« i misli

da mora biti kako on kaže. Begov roman je pun takvih tačnih i istinitih pojedinosti, u kojima se otkriva položaj našega vremena. Pisac ga je opisao bez velikih pretenzija, dosta kratko i zbijeno, ne želeći valjda prekoračiti granice obične pripovijesti, ali uza sve to »U očekivanju« vrijedi kao izvrstan roman, kao vjerni dokumenat savremenoga ratnoga života i kao najuspjelije djelo hrvatske ratne beletristike.

Rikard Nikolić.

Rikard Nikolić je počeo pjesmama, nastavio pripovijestima i ogledao se napokon u romanu, u kojem ima više marljivosti i dobre volje nego li darovitosti i originalnosti.

U svojoj knjizi pjesama »Kroz svjetlost i sjenu« (1912.) prilično je dosljedno proveo zahtjeve što ih na pjesmu postavlja Bogdan Popović, naime da pjesma bude jasna, u cjelini lijepa i da ima emocije. Svaka mu pjesma nije posve jasna, ni do kraja lijepa i pravilna, ni originalna; ali, izmjere li se pravedno sve njegove slabosti i vrline, prevagnuće dobre strane. Ugodno se doimlje njegovo nastojanje da dopre do što pravilnijega oblika. Za ljubav stiha i rime ne izvodi, kao neki drugi, nasilja na jezik i sintaksu. I u teškim oblicima, u tercini, kanconi i sonetu, znade se izražavati lako, jasno i bez napora:

Sa istoka je silni vjetar dunô,
a more modro ispod neba vedra
uzbunilo se, pjenušeć se puno.
Raširile su lagje b'jela jedra.

Zaman je val za valom ljuto sunô,
kljun oštri para morska hladna njedra;
kako je talas koji snažno grunô,
o lagjina se lomi jača bedra.

Zaman je bura nenavisti sitne
podigla b'jesne valove života
da skrši lagju, kojom smjelo plovim

u zemlje snova, poznate i kitne; —
zaman me bije mržnje teška slota,
ja krećem k cilju snagam uv'jek novim.

[Lagje].

Ništa nije u ovom sonetu ukočeno, tvrdo i neprirodno. Zbirka je obzirom na autorovo nastojanje oko pravilne forme našla priznanja, ali je dala povoda pogrešnoj izjavi, koja se nije u nas prvi put čula i koja odaje kako se krivo shvaća što je umjetnička strana književnoga djela. Jedan recenzenat je htio kazati da je zbirka Rikarda Nikolića bolja po obliku nego li sadržini, pa je rekao da je samo »umjetnički« uspjela. Po tom bi na priliku J. Miličić i M. Korolija bili veći umjetnici od Vladimira Nazora, koji u formi dosta griješi, i od Vladimira Vidrića, koji se o formu ogriješio sasvim.

Rikard Nikolić nije umjetnik. Ni on, ni mnogi drugi. Treba stvoriti nešto veće i trajnije, ili nešto što je barem ravno onom što su stvorili V. Ilić, S. Kranjčević, I. Vojnović, V. Vidrić i drugi otmjenjaci naše savremene lirike, da se steče naslov umjetnika tvorca. Pravi umjetnik je samostalan i slobodan od tugjih utjecaja, a R. Nikolić još ih se nije oslobodio. U njegovim pjesmama se osjeća utjecaj S. Kranjčevića, nešto D. Domjanića, a najviše M. Begovića. Begovićev utjecaj se osjeća jedino u formi, a ne u smjeru i duhu njegove lirike. Rikard Nikolić nije vedar optimist poput Begovića i Vidrića, već kako se i u samom natpisu knjige vidi, voli da prolazi kroz svjetlost i sjenu života. Miješa tugu i radost. Simpatičniji je u pjesmama radosti i vedrine, a kada iznosi svoje male tuge i sitne nevolje, nije baš originalan. To valjda i sam osjeća:

Al' čemu sumnjat? Nije tako crno
ni ovo doba što nas mlade hara,
i u nama je iskra svetog žara
i naše koje proklijaće zrno.

Autor je najbolji u objektivnim, inpersonalnim pjesmama, u opisima mora i primorskoga pejzaža, ali mnogo i bez potrebe riskira kada zalazi u nepoznate mu svijetove (Pjesma sa stepe). »St. Helene« je lijepa i smjelo zamišljena slika.

Kao 39. knjiga izdanjâ društva hrvatskih književnika u Zagrebu, izašlo je (1917.) pet novela Rikarda Nikolića pod naslovom Djeca majke zemlje. (Bolje bi zvučilo »Djeca zemlje«.) Opisuje seljačke tipove iz dalmatinske Zagore i Bukovice, kraja u benkovačkom kotaru, koji se proteže od Obrovca preko Kistanja do Knina. Te pripovijesti o bratskoj neslozi i cijepanju posjeda, o pravdanju i raskućivanju, o mržnji i ubi-

janju, o hotimičnom i nehotičnom preljubu, o seljačkim presudama i praznovjerju, o njihovu radu i neradu, o njihovim tugama i radostima, ne sadrže novih motiva, jer je hrvatska i srpska novela iscrpila skoro sve glavne momente iz odveć konzervativnoga života našega seljaštva, koji je u krupnim crtama više manje svuda jednak, prem se i najbliži komšiluci slabo poznaju.

Kada bi se reklo da je naše seljaštvo rastavljeno pokrajinskim razlikama, bilo bi rečeno premalo, jer ni Dalmacija, ni Bosna, niti ikoja naša pokrajina nema kompaktnoga jednovrsnoga žiteljstva; pače i u užim krajevima je seljaštvo rastavljeno tolikom raznolikošću narječja, vjere, običaja i nošnja, da se u prvi mah čini odijeljeno najvećim jazovima. Ipak nad svim tim političkim, geografskim, etnografskim, vjerskim, nacijonalnim i dijalektalnim razlikama imade nebrojeno zajedničkih crta. Prva i na žalost glavna jest nemalena kulturna zaostalost, koja čini da se naše seljaštvo ne može podići iznad materijalnosti. Rodio se, školu ne polazio, oženio se, radio, odhranio djecu, poudao kćeri, doveo snahe u kuću, ostario sretan ili nesretan, imućan ili siromašan, dobar ili opak, pa pošao Bogu na istinu, to je u glavnom biografija skoro svakoga našega težaka, koja je vrijedila za prošla stoljeća i izgleda da će još dugo vrijediti za sve naše pokrajine, ako ne dogje do bržega kulturnoga i ekonomskoga preporagjanja. Naš seljak još uvijek živi samo materijalnim životom i odatle čudna sličnost motiva izmegju svih hrvatskih i srpskih novela iz seljačkoga svijeta, prem se tiču najraznoličnijih i megjusobno jako udaljenih krajeva.

Za to i motivi R. Nikolića ne mogu biti drugi nego oni, kojima su se bavili njegovi književni predšasnici. S ovim se ne veli da je njegova knjiga bez vrijednosti i bez zanimljivosti, ili da je autor pozajmivao od drugih. Tipovi, prikazani u »Djeci majke zemlje«, nijesu nastali putem štiva i zagledavanja u domaće ili strane uzore, nego je to vidljiv rezultat neposrednoga dodira sa opisanim svijetom; rezultat ličnoga promatranja i vlastitoga iskustva. Autor je nime po zanimanju sudac, te je po svojem zvanju imao prigode zaviriti i u najskrivenije kutiće seljačkih domova i seljačke psihe.

Autor je rodom iz Korčule u Dalmaciji. Odgojio se kao gimnazijalac i pravnik u Dubrovniku, Spljetu, Zadru i malo u

Grazu. Da se nije maknuo iz tih primorskih gradova, ne bi ni bio napisao svoju Diobu Smojvera, Preljubnike, Kljusinu i druge novele. To se, obzirom na položaj naših primorskih gradova, dade posve lako shvatiti i obrazložiti. Što su naši primorski gradovi? Tijesne hrpe kamenih zgrada. U krševitoj im okolini nema, osim bijednih bašća i po koje borove šumice, ni traga onoj prirodi hraniteljici, koja se budi u proljeću, dozrijeva ljeti, ragja u jeseni, a zimi počiva. Ko nije izlazio iz primorskoga grada, što se skutrio izmegju brda i mora, ne zna što je to oranje, sijanje i žetva. Gdjekoji zna za branje voća i berbu grožgja, ali o ragjanju žita, najvažnije ljudske hrane, ne zna, dok rijetkim slučajem ne zabasa u daleka sela, u kojima odmah opazi drugi prostraniji život. Opazi onaj lijepi neposredni dodir sa zemljom, koja se poslušno i vidljivo prilagogjuje godišnjim dobama, dok je on u svojem stisnutom gradu znao za prirodu samo po promjenama neba i mora, ne sluteći koliko finih raznoličnosti ima od zime u proljeće, od ljeta u jesen.

Taj čar neposrednoga dodira sa prirodom i rada na plodnoj prostranoj zemlji osjetio je i Rikard Nikolić, ali tek u svojoj dvadeset i šestoj godini, jer prije, kako sam otkriva u autobiografiji, nije ni imao prigode. Po položenom sudačkom ispitu (1905.), poslaše ga u Vrgorac, gdje je za prvi put došao u izravni dodir sa seljaštvom. Mjesec dana i po kasnije poslaše ga kao suca na kotarski sud u Kistanje. Prem je znao da je život u tim mjestima za onoga, koji im nije navikao, težak, on je rado pošao, znajući da se u tom kraju dalmatinske Zagore govori lijepim, čistim i jedrim jezikom. Znao je da mu je boravak megju ovim narodom mogao mnogo vrijediti. U Kistanjama je počeo pisati svoje novele.

Tako je nastala zbirka »Djeca majke zemlje«, u kojoj iznosi seljaka sa mnogo ljubavi i samilosti. Taj ga osjećaj iskrene simpatije za dobre strane seljakova življenja ne priječi, da ne ističe i njegove mane i poroke, ali on to čini tako, te se osjeća da mu je žao konstatirati teške posljedice seljačke nesloge, praznovjerja, silovitosti i neukosti. Novele su pisane glatkim stilom, koji je u skladu sa zahtjevima korektnoga književnoga jezika i u isto vrijeme prilagogjen duhu opisanoga svijeta. I tehnika mu je dobra: na malo stranica potpune, zaokružene slike. Ne poznam Bukovicu i dalmatinsku Zagoru, koje dadoše života novelama Rikarda Nikolića, ali čini mi se da njihovo seljaštvo

nije jedino pravoslavne vjere, kako je u novelama opisano. Bez obzira na ovu sporednost, knjiga »Djeca majke zemlje«, pisana pravilnim jezikom, naučenim neposredno od rječitoga težaka, jest zbirka dosta dobre proze.

Dobra, zaobljena, privlačljiva novela, pogotovo kad dobrih novelista ne manjka, jest bez sumnje znak umjetničke sposobnosti, ali ni dobre novele iz seljačkoga života nijesu više osobita originalnost za našu narodnu literaturu. Našoj se književnosti hoće većih studija iz života. Hoće joj se nešto kao romani iz seljačkoga svijeta, nešto dublje, nešto kao nastavak Vodopićeve »Marije Konavoke« (otmica), Kozarčevih poluromana o Slavoniji (raskalašenost), Ćipikovih »Pauka« (lihvarstvo), Šenoina »Exodusa« (izseljivanje). Našoj je književnosti dosta pasivnoga konstatiranja u filantropskim crticama. Njoj se hoće organskih cjelina, u kojima pored pričanja i osjećanja imade kritičkih pogleda. Sa ovoga gledišta je vrijedna pažnje patriotska knjiga Edhema Mulabdića »Nova vremena«, kojom upućuje bosanske muslimane na moderno obragjivanje posjeda; samo je šteta što je za volju pouke zanemario umjetničku stranu.

Selo je naučilo gragjanina Rikarda Nikolića, kako se proučava život i on je to svoje iskustvo pokušao primijeniti na roman o gragjaninu u selu, ali bez ikakve sreće. Njegov pokušaj romana »Lomnom stazom« (1917.) zaostaje mu za novelama. S obzirom na veliku i dugotrajnu oskudicu romana u nas, koji ne bijahu nikakva rijetkost u našoj književnosti, velikim su se interesom dočekali pokušaji gg. Tome Kumičića (Erna Kristen), Rikarda Nikolića (Lomnom stazom) i Marina Bega (U očekivanju). Od tih triju pokušaja samo je Begov zadovoljio očekivanju. Izmegju Kumičićeve »Erne Kristen« i Nikolićeve »Lomnom stazom« teško je kazati koji je slabiji i neuspjeliji. Tomo Kumičić se upustio u opisivanje nekakvoga kozmopolitskoga, anacijonalnoga i razvratnoga svijeta, čim nije narodnoj književnosti donio ništa novo ni korisno, a Rikard Nikolić je zapao u blijedo i nesigurno opisivanje nekakvoga neodregjenoga kraja dalmatinske Zagore.

Zapravo to nije ni opis varoši dalmatinske zagore, već jednolična i neinteresantna povijest nedovršenoga gimnaziste, koji je zbog očeve smrti i materinoga siromaštva morao poći u učitelje osnovnih škola, pa ipak položio ispite, pošao na univerzu i postao profesor. Knjiga se vrlo malo bavi proučavanjem

one poluseoske-poluvaroške sredine, u kojoj se protagonist dosagjuje i nesretno zaljubljuje. Mjesto zaobljene i potpune slike tamošnjega života, koji je od godine u godinu jednak, izlazi jednolično pričanje protagonistovih naivnih uzdisaja za hirovitom nevjernicom, njegovih priprava za maturu i njegovih literarnih nastojanja. Ovo je onaj pravi balast, koji otimlje knjizi svaku svježinu i vid prosječne istine. Tu se ponavlja ona stara pogreška nekih naših pisaca, koji misle da će protagonist njihove pripovijesti izaći važniji i zanimljiviji, ako ga prikažu kao darovita pjesnika i književnika.

To je učinio vrlo nespretno i bez potrebe i R. Nikolić. Pače da dokaže kako je protagonist njegova romana dobar pjesnik, navodi i jednu njegovu pjesmu, ali po njoj se ne vidi da je to darovit i samonikli lirik, već nesposoban stihotvorac koji samo iznakazuje jezik. Taj je stihotvorac još i pripovjedač. Njegove prve novele odmah primaju i objelodanjuju najbolji naši književni listovi (!), pače se i kritika odmah na njih osvrće (!!), tako da taj silom učitelj i nesretni ljubavnik, koji očajava u nemilom mjestu, postaje odmah glasovit barem megju znancima svojega rodnoga grada na primorju.

Sve je to malo vjerovatno i nimalo ne odgovara istinitim našim prilikama. Prva je i glavna pogreška romana da nije odraz istinskoga života i da glavno lice nije tipični predstavnik školovanih ličnosti kakve su u nas redovite i kako ih naše prilike omogućuju.

Ni druga svrha romana, naime da se prikaže kako se taj siromašni mladić morao potucati lomnom stazom, da dopre do boljega položaja, nije uvjerljivo provedena. Njemu u godini dana uspije da se pripravi za ispit zrelosti; prije ispita nagje nepozvanoga zaštitnika u nekom profesoru; položi ispit odličnim uspjehom, dobije štipendij i bez velike muke postane profesor. Prije toga njegova mati dobije putem milosti mirovinu, a njegove sestre dobra namještenja tako da ih ne mora pomagati. Je li to baš lomna staza? Istina taj je mladić vrlo marljivo učio, ali ga je i sreća u svakom pogledu pratila. U stvari on nije nikakav talenat, već marljivo gjače, koje postane profesorom, da bude dobar, ali običan službenik.

Mjesto da je pisac promatrao varoš kroz oči toga mrzovoljca, koji je bez ljubavi odabrao učiteljsko zvanje, imao je uzeti pod pero sav život njegove sredine, te istaknuti na priliku

sve one nemale razlike izmegju života na moru i podalje od mora. Na moru je krš sa životom ribara i vinogradara, a podalje od mora pravi ratarski život sa žitorodnim poljima i imućnijim svijetom. Da je pisac uočio te razlike, bio bi unio novu notu u svoje jednolično pripovijedanje. Piscu se nadalje davala prigoda da progovori o životu zagorskih seljaka, kako je fragmentarno učinio u svojim novelama, o njihovom odnosu prema varošu i primorju, a nemanje o njihovom držanju prema javnoj prosvjeti, pogotovo kada je glavno lice učitelj.

Jedino, donekle uspjelo i originalnije lice u svem romanu jest nuzgredno lice gospogje Zorke, zvane Zolke, jer ne može izgovoriti »r«. Načelnik je spomenut samo na jednom mjestu kao gost na krsnoj slavi, a ta slava nije ni u kratko opisana, prem protagonist dolazi na nju baš iz želje da vidi narodne običaje. Ne razabire se koje je vjere i narodnosti protagonist, kao što se uopće ne razabire koje je vjere i narodnosti čitavo mjesto. Po tom se vidi kako je sredina nemarno i nepomno opisana. O župniku ili parohu, jednom od glavnih ličnosti u takvim mjestancima, nema ni govora, kao da tamo ni nema crkve. O liječniku se samo znade da imade gramofon i da mu varoške gospogje i gospogjice dolaze na »koncerte«. Jedini detalj, koji otkriva način tamošnjega života jest korporativni odlazak te varoške gospode na pokladnu zabavu u primorski grad (valjda Spljet). Pisac se najviše zabavio nesretnom ljubavi izmegju protagoniste i djevojke iz kuće u kojoj stanuje. To nije bila laka tema za nj. To je tema za Bourgeta ili od naših pisaca za Leskovara, koji su kadri da finim psihološkim analizama duševnih promijenjivih stanja ispune gradivo romana.

Što se tiče formalno tehničke i jezične strane, i tu Nikolićev roman jako hramlje. Kada su izašle njegove pripovijesti, kritičari nijesu našli u njima ništa važno, ali su mu pohvalili jezik. U romanu nema više ni toga. Tu se govori »ženitba« mjesto »udaja«, »gaće« mjesto »hlače« i sličnih nezgrapnosti, koje se ne mogu oprostiti školovanu čovjeku. Sa svojim romanom »Lomnom stazom« pisac je daleko zaostao za svojim predšasnicima, koji su prije njega sa više uspjeha opisivali dalmatinsko zagorje. U tom pogledu ostaju još uvijek nenadmašeni Ćipikovi »Pauci«.

Hrvatska književnost i hrvatsko pomorstvo.

Naš je narod i poljodjelski i pomorski narod, ali se ne zna pravo okoristiti tom dvojakom prednošću svojega zemljopisnoga položaja, jer u svim njegovim, osobito nižim razredima nije još dovoljno razvijen osjećaj ekonomske zajednice i ekspanzivnosti, kao ni osjećaj narodno-političkoga jedinstva. Hrvatska, Slavonija i Bosna su svojina ratara i stočara; a raspruženo i zavijeno, mnogim otocima obogaćeno, istarsko, hrvatsko i dalmatinsko primorje od polutalijanskoga, poluslavenskoga Trsta do na ispod Lovćena napučeno je žilavim pomorcima i ribarima, koje dinarsko gorje dijeli od sjeverne ratarsko-stočarske braće. Ta zemljopisna i politička odijeljenost čini da ratarski, a po tom i brojem pretežniji dio našega naroda još ne shvaća svu ekonomsko političku važnost svojega primorja, košto opet mnogom otočaninu i primorcu, ako nije sa Neretve ili Krke, nijesu poznate plodne njive i pašnjaci, gdje rodi njegov kruh i gdje se i za nj goji marva.

Koji je život ljepši i važniji? O tom je teško odlučiti, jer u tom pogledu dolaze u obzir ukusi pojedinaca i njihove navike, kojima se u nas, kao i presudama, dosta robuje. Jedno je nedvojbeno i neprijeporno, naime da bi naša domovina gubitkom primorja i izravne veze sa morem izgubila svu svoju važnost. Onda bi Hrvatska i Bosna ostale odsječene od ostaloga svijeta. Po tom se vidi koliko je zalegje dužno da cijeni svoj primorski posjed i da se zanima za razvoj našega pomorstva.

Primorski je život višestruk i skučen na ostrva i usku obalu izmegju mora i brda. Nije svaki primorac rogjen pomorac, ni ribar. Nije način života u onih koji su tamo vinogradari, trgovci i pripadnici drugih zvanja bez izravne veze sa morem jednak životu ribara. I ribari su, košto su ratari vezani o svoju malu

ili veliku grudu zemlje, uvijek u najbližem doticaju sa kopnom. Pomorčev život nije tako uzak ni siguran. Naši mornari, ložači, strojari, kapetani i drugi pomorski namještenici, koji služe na domaćim i tugjim trgovačkim i ratnim parobrodima, znaju dugo izbivati. Odatle možda ono prejako rodoljublje, koje obilježuje te mrke i ozbiljne ljude.

Oni sačinjavaju vojsku, u kojoj na žalost zbog pomanjkanja tehničke naobrazbe imade više služitelja nego li zapovjedatelja, a kapitalistički vogje našega pomorstva se nalaze u Trstu, Senjskoj Rijeci, Lošinju, Spljetu i Dubrovniku. Sva pomorska preduzeća, koja se nalaze u tim gradovima, nijesu osnovana sa čistim domaćim novcem poput dubrovačkih, ali na skoro svim njihovim malim i velikim brodovima, bilo tako zvane duge ili obalne plovidbe, služe naši ljudi i u višim u nižim službama. Priličan broj pomorskih kapetana daje Boka Kotorska, nekada važno sijelo plovidbe na jedra, koja je pojavom parobroda prestala, ali tim nijesu u Boci zamrle stare pomorske tradicije. Bokeljska mladež, polazeći nautičku školu u Kotoru i Dubrovniku, još se uvijek posvećuje nelakom zvanju svojih pregja. Dubrovnik, glasovit u povijesti sa svoje nekadašnje pomorske i kopnene trgovine, ne zadovoljuje se pasivnom ulogom radnika i službenika, već je svojom poznatom žilavošću i bogatstvom podigao bez ičije potpore više parobrodarskih društava duge i kratke plovitbe, uskrsnuvši tako opet svoje staro brodarstvo, koje je u Napoleonovo vrijeme gubitkom republikanske nezavisnosti bilo zapelo i kasnije propalo.

Dubrovnik i Boka Kotorska sačinjavaju južnu, narodniju maticu našega pomorstva; a sjevernu, bližu srednjo-evropskom zalegju, sačinjavaju Hrvatsko Primorje sa Senjom i Bakrom, Senjska Rijeka sa Istrom, Trst i istarski otok Lošinj, gdje se kao i u Bakru, Dubrovniku i Kotoru, nalaži naša četvrta nautička škola. Lošinj je još jedno od najvažnijih sijela naše brodogradnje, koja uz ribarsku i brodarsku industriju, spada u prve grane života na našem primorju.

Ipak se sav taj raznolični, zanimljivi, šareni i žilavi život nikako ne vidi iz naše lijepe knjige, iz djela hrvatskih pripovjedača, dramatičara, romansijera i putopisaca. Oni se dosta bave životom radnika, činovnika, gjaka, učitelja, seljaka, svećenika, obrtnika, posjednika, trgovca i drugih društvenih razreda na kopnu; ali smeću s oka pomorce, brodovlasnike, brodograditelje i pripadnike ratne mornarice. Opisivanjem znatnih i neznatnih pojava života u primorskim i neprimorskim gradovima, varošima i selima, hrvatska novelistika je pala u nezdravu jednoličnost. Ona ne vidi da nije još zahvatila ni sva neobragjena područja našega narodnoga života, od kojih je najmanje obragjen život naših pomoraca. Rodoljubna dužnost je naših književnika i strukovnjaka da toj važnoj grani našega narodnoga života posvećuju veću pažnju i brigu, da se tako raširi dosta usko područje naše književnosti i da upoznaju naš jug sa drugim, drugačijim dijelovima naše domovine.

Kada se čita koja god knjiga skandinavskih pripovjedača, odmah se osjeća jaki zadah pomorske sredine iz koje potiču. Možda su skandinavski spisatelji u tom pogledu podosta i jednostrani, jer se skoro svaki treći njihov roman bavi morem i borbom ribara, da iz njegove nevjerne vode izbije sebi hljeb. U tom se možda prejako povagjaju za sjajnim i glasovitim »Islandskim ribarima« od francuskoga romansijera i pomorskoga oficira Pierra Lotija, koji je imao prigode proputovati istok od Carigrada do Tokija, te obogatio francuski roman novom gragjom iz prekomorskih zemalja.

Gdje je romansijer hrvatskih ribara, pomoraca, brodovlasnika i putnika? Gdje su hrvatski Smilesi za biografije Mihe Pracata, Antuna Mihanovića, Ive Račića, braće Rismondo, braće Topića, Martinolića i svih sličnih naših radiša, koji su iz mora izbijali zlato? Gdje su opisivači života naše mladosti u ratnoj mornarici, koja joj daje prigode da se nagleda svijeta i da raširi svoje vidike?

Jedini je Juraj Carić, i sam nekada pomorac, u »Crticama iz pomorskoga života« (izdanje Matice Hrvatske) iznio svoja strukovnjačko-putopisna opažanja iz života našega čovjeka na oceanskim brodovima, a u romanu »Obitelj kapetana Opovića« (izdanje Hartmanove Hrvatske Biblioteke) opisao primorski život svojega rodnoga otoka Hvara. Juraj Carić je jedini hrvatski pravi pomorski beletrist. U »Po moru« i »Preko Atlantika« dao je lirik i dramatik dr. Tresić Pavičić takogjer dva pomorska putopisa. Dr. Marin Bego je u »Životu u Trstu« satirički opisao i dalmatinski tamošnji svijet, koji je kao trhonoša, konobar, ložač, strojar i mornar zabavljen na parobrodima i pristaništima. Ostali se naši pripovjedači drže prema moru pasivno, služeći se s njim kao uresom za opise njegovih lijepih

i ružnih dana, ali izravnih opisivača i pravih poznavača pomorskoga života nema u hrvatskoj beletristici, jer se za to hoće ljudi koji su kao Juraj Carić i Mato Lisičar sami osjetili i proučili taj tvrdi život.

Mato Vodopić i Ivo Vojnović neizravno su u »Tužnoj Jeli« i »Ksanti« opisali život dubrovačkih pomoraca, posvetivši više brige životu njihovih porodica na kopnu, životu brodovlasnika i pomoraca otetih svojem zvanju, te malih lagjara i radnika na škveru, ali sve su to slike života koji je davno prošao. Za to »Tužna Jele« i »Ksanta« vrijede kao dragocjene povijesne slike prije uvedenja parobrodarstva, koje su izvan našega vremena, ali im, što se tiče crtanja pomorčeve duše i njegove borbe sa podivljalim morem, vrijeme nije naškodilo. Od naših pomorskih dramata prvenstvo imade Vojnovićev »Ekvinocij«. Od savremenih naših beletrista, koji se bave pomorcima, treba da se spomene istarski pripovjedač Viktor Car Emin, koji je u tom pravcu skoro jedini specijalist u našoj književnosti, ali ni on nije od Carićeva kova. Od naših neprimorskih spisatelja, koji se bave primorjem, stoje osamljeni kao dvije pohvalne iznimke dr. Milan Šenoa, crtač tipova sa hrvatskoga Primorja, i popularizator Dragutin Hirc, koji je sam nekada služio u Bakru.

Pjesnik našega mora i najstarijih hrvatskih pomorskih tradicija je Vladimir Nazor. U svojim pjesmama o hrvatskim kraljevima evocira dolazak Hrvata na more, gradnju prve hrvatske lagje, prekomorska osvajanja, prevlast Hrvata na Jadranu i smionosti neretvanskih gusara, a u »Velem Joži« i u turobnim galijotovim pjesmama mora da riše sramotnu sudbinu nekadašnjih jadranskih gospodara, koji su poslije tolike slave i ljutoga gusarenja čamili kao okovani veslari u utrobama mletačkih galija.

Poznato je kakve su uspjehe postigli u pomorstvu Nijemci i Magjari, prem nijesu pomorski narodi kao Hrvati i južni Slovenci. Nemala krivnja da i u nas nema tako općenarodnoga zanimanja za razvoj hrvatskoga pomorstva pada dobrim dijelom i na naša književna društva i zavode, osobito na Maticu Hrvatsku i hrvatsku znanstvenu akademiju što ne traže i ne podupiru one beletriste i strukovnjake, koji bi umjetničkim djelima i studijama otkrili cijelom narodu sve ljepote njegova primorja i važnost pomorstva. Istina je, akademija objelodanjuje

i znanstvene priloge koji se tiču života na moru i oko mora; a Matica Hrvatska je davno objelodanila Carićeve »Crtice« i Poparićevu studiju o Pomorskoj sili Hrvata, ali to je tako kukavno malo, te se ne može reći, da su ta dva važna zavoda tim izvršili sve svoje dužnosti koje ih u tom pogledu vežu. Obzirom na naš zemljopisni položaj i sudjelovanje u pomorstvu, morala bi u mirno doba njihovom potporom izlaziti Hrvatska nautička revija, pored koje ne bi bili suvišni ni popularni periodici. Čemu se akademija nije pobrinula za riječnik hrvatskoga pomorskoga nazivlja, na koje je još Mato Vodopić mislio i slao joj materijala i oko kojega se kasnije trudio bakarski profesor i pomorski oficir Babić?

Nemar naše javnosti, naše književnosti i štampe, naših prosvjetnih društava i gospodarsko trgovačkih zavoda prema pomorstvu znači u dandanašnje vrijeme nemar prema sebi i očito nerazumijevanje časa, u kojem se svi veliki i mali narodi grozničavo spremaju na obnovljenje i povećanje svojih trgovačkih i ratnih mornarica, da se nagju pripravni, odnosno manje nespremni za veliku trgovačku utakmicu poslije rata. Od pomorstva zavisi velik dio naše narodne privrede i za to je nužno da se za nj interesuje sav naš narod od Zagreba do Zemuna, od Sarajeva do Karlovca i od Osijeka do Kotora. Treba da i naš neprimorski kapital aktivno sudjeluje u pomorskim preduzećima, košto sudjeluje u bankama, tvornicama, rudnicima i t .d. Radi se ovdje o unapregjenju naših vrlo važnih, moralnih i materijalnih, narodnih interesa, za koje se hoće brze i sustavne propagande, da se napokon stvori naša pomorska terminologija, da se umjetnički obradi život naših ljudi na moru, da se statistički ustanovi naš udio u svjetskom pomorstvu i da napredak našega pomorstva postane željom i potrebom čitavoga naroda. Sve se to u prvom redu tiče naših pomorskih preduzeća samih. Za to su ona prva i najviše zvana da podupru svako nastojanje pojedinih strukovnjaka, književnika, novinara i bilo koga još, čiji je rad podesan da u svem našem narodu izazove dostojno zanimanje za sve ono što nas idealno i praktički veže o domaće pomorstvo.

O hrvatskoj prozi.

Povijesna studija o razvoju hrvatske umjetne proze trebala bi da segne do Vrhovčevih »Molitava« (1804.), Starčevićeve »Nove ričoslovice« (1812.), Mihanovićeve »Reči o hasnovitosti« (1815.), Gajeve »Osnove« (1830.), Kundekove »Reči jezika« (1832.), Babukićeve »Slovnice« (1836.) i »Pogleda u Bosnu« od Matije Mažuranića (1842.), što ga je kritik Vraz radosno dočekao kao prvi uspjeh pravilna pisanja; pa da preko prvih pripovjedača, putopisaca i povjesničara, preko Vukotinovića, Kukuljevića, Kurelca, Bogovića, Jurkovića, Nemčića, Webera, Vodopića, Račkoga, Okrugića i t. d., stigne do Šenoe, Tomića, Gjalskoga i drugih romansijera osamdesetih godina, kada se hrvatska knjiga barem kvantitetom vanredno razvila.

Od mnogih djela starijih nam novelista, dramatičara i putopisaca uzdržaše se više manje razmjerno savršenije knjige Kurelca, Vodopića, Jurkovića, Webera i Okrugića, jer su oni sa povijesnoga gledišta najraniji majstori u gragjenju prve naše pravilne proze i njezinoga oslobagjanja od utjecaja što njemačkoga što talijanskoga, ali do sigurna izraza nije hrvatska proza došla ni s njima, ni kasnije sa Šenoom, Tomićem i Gjalskim.

Od nemaloga broja hrvatskih, društvenih i povijesnih romana nema ni jedan koji bi savršenstvom oblika, te skladom izmegju forme i sadržaja, nama važio za ono što francuskoj prozi važi Flaubertova »Gospogja Bovary«, jer je naša novelistika od Šenoe i poslije Šenoe imala u prvom redu na pameti političko odgojnu zadaću i nije bilo vremena, skoro ni koristi, za sporo umjetničko stvaranje na Manzonijev ili Flaubertov način.

S vremenom, kada se naša književnost donekle oslobodila ekskluzivno nacijonalističkih dužnosti; kada je putem škola, novinstva i javne uprave poraslo znanje jezika; kada su se hrvatski pisci napokon oslobodili redovite nepismenosti, izbilo je — krajem i početkom stoljeća — u novelama i romanima J. Leskovara, V. Cara Emina, J. Ćipika, Ž. Bertića, M. Lisičara, P. Petrovića, J. Kosora, N. Andrijaševića, I. Kozarca i D. Šimunovića redovito nastojanje oko što veće stilističko formalne pravilnosti, ali megju njima još nema velikih prozaika novotara, jer se oni nijesu imali boriti sa onim poteškoćama i pomanjkanjem domaćih uzora i predšasnika, kao na priliku samouki Mato Vodopić. Oni su dobri, ali ne veliki stiliste, koji su postali takvima bez individualnih napora, zaslugom novih povoljnijih prilika oko sebe. Prem sa svojim djelima formalno nadmašuju svoje predšasnike, ne nadmašuju ih i sa svoje idejne strane, jer se naši mlagji pripovjedači nijesu odvažili na krupnija djela u stilu Kumičićeve »Urote«, Kozarčevih »Mrvih kapitala«, Gjalskijeve »Gjurgjice Agićeve« i ostalih nam starijih romansijera, koji su uzimali u pretres sva savremena i važna pitanja našega narodnoga života. Noviji romani koji se ne odmiču od tih kritičko-socijalnih tradicija, jesu romani V. Cara Emina o borbi istarskoga hrvatstva protiv tugjinstva, Ćipikovi »Pauci« o kajišarstvu u dalmatinskoj Zagori, »Exodus« mlagjega Šenoe o iseljivanju, Kosorov »Rasap« i još kakvo slično poluutilitarno djelo, kojih imade sve manje. Dubrovački novelist, M. Lisičar je sa svojim romanom iz Hrvatskoga Zagorja obećavao stvoriti djelo u kojem umjetnička obrada nije podregjena tendenciji, ali ga nije dovršio. Od najnovijih nastojanja oko dobre i nove proze zanimljive su i dostojne priznanja priče Vladimira Nazora, ali ima nešto što priječi da se pisca »Velega Jože« ubroji u prve hrvatske prozaike. V. Nazor ne pozna iz vlastite prakse čistu štokavštinu kao Bertić, Lisičar, Petrović, Kosor i Andrijašević, zbog čega se njegova proza ne doimlje onako kao proza gospogje Brlić Mažuranić. Sa spisateljicom »Priča iz davnine« hrvatska beletristika je dobila onoga individualnoga prozaika-novotara, što ga je toliko očekivala.

Prvi hrvatski roman, koji nije pisan sa utilitarnoga već sa umjetničkoga gledišta, jest sjajna Vojnovićeva »Ksanta«, koja je nastala u vremenu, kada pisac nije još vladao i jezikom onako kao u »Majci Jugovića» i »Gospogji sa suncokretom«.

Uza sve to, »Ksanta« je sačuvala svoju vrijednost, ako joj možda nije i porasla. Kao da se tim otmenim djelom Ivo Vojnović spremao postati hrvatski Flaubert, ali odmah je poslije njega zaokrenuo uskim putem dramata, koji za prozu nikada ne može imati ono značenje što ga ima roman. Pomanjkanje drugoga Vojnovićeva romana mogla je nadoknaditi »Dubrovačka Trilogija«, u kojoj imade i novelističkih i dramatskih elemenata, da to djelo nije oskvrnjeno mnogim talijanizmima, koji čine da nije cijelom narodu pristupačno. Za to, uza svu svoju veličinu, ne može vrijediti kao uzor hrvatske narodne proze. Tu tešku pogrešku nije pisac okajao ni d' annuncijevskim raskošjem »Gospoje sa suncokretom«, jer nam je ta londonsko venecijanska senzacija tugja i dalja od bečko-poljske »Psyche«. Koliko bi popularnije bilo, da je pisac »Gospoje sa suncokretom« sa romanom iz hrvatskoga života dao našoj zanemarenoj prozi ono što je sa »Majkom Jugovića« dao hrvatskoj poeziji. Sa njegovih šest dramata naša dramska umjetnost je manje dobila no što je naša novelistika i slobodna proza izgubila, jer proza nema u omegjašenom dramatu onu slobodu, punoću i raznoličnost što joj ih daje roman, esej, publicističko i znanstveno djelo, memoari i putopisi.

Hrvatska putopisna književnost nije kvantitativno siromašna, ali još nema svoje stiliste Heineove i De Amicisove kakvoće. Djela Webera, Račkoga, Carića, Tresića, mlagjega Šenoe i drugih naših putopisaca pretežito su informativno poučna. Pored njih se kao osobita iznimka ističe sitni opis Lourdesa od M. Sabića, pisan pravim pjesničkim osjećajem. Matoševi pejzaži pak su nešto veće i individualnije od običnoga putopisa.

A. G. Matoš je skupa sa M. Lisičarom podigao na veliku visinu i jadnu prozu naše književne kritike, u čem se sa njegovim elegantnim esejima mogu takmiti jedino studije pisca »Književnih časova« o Boškoviću, Nodilu, Kállayu i nekoji komadi Vojnovićevih »Akorada«. Jedini je od starijih književnih kritičara, koji mari za stil i formu, dr. Nikola Andrić.

Pisci »Književnih časova« i »Ogledâ« nijesu samo i književni kritičari, već i originalni publiciste, kao Pavlinović, Nodilo, Derenčin i Politeo, čije Uspomene spadaju u najbiraniju našu publicističko-memoarsku prozu. Najveći prozaik je megju našim publicistima i pučkim spisateljima Mihovio Pavlinović.

Da se u Matici Hrvatskoj vodi nužna briga i o unaprijegjivanju literarne proze, ona bi odavno bila izdala barem izbor i iz Pavlinovićeve biokovske proze.

Ono što još ne stvoriše naši romansijeri i publiciste, naime veliko i trajno djelo uzor proze, bogato sadržajem i savršeno formom, stvoriše dva učenjaka, dva historičara, naime Natko Nodilo, pisac blistave povijesti »O uzrocima propasti bizanckoga carstva« i Lujo Vojnović, pisac »Pada Dubrovnika«. Megju ostalim našim strukovnjacima, megju kulturnim historičarima, prirodoslovcima i filolozima nema tako besprijekornih prozaika.

Filolog Kurelac je sam svojim nastranim hirovima skrivio što ga se ne može brojiti u najuzornije i najsavršenije, ili barem popularne prozaike. Njega je, kao Stanka Vraza, pokvarilo poznavanje slavenskih jezika. Prem je imao pred sobom jasan i uspješan primjer Vuka Karadžića, laćao se uzaludna i jalova posla, da stopi živu štokavštinu, mrtvu slavenštinu i po nešto iz slavenskih jezika. Mislio je tako primaknuti hrvaštinu slavenstvu, a zapravo je odbio prvoga sebe od širokoga hrvatstva, jer mu je ispod pera izašlo nešto što nije ni hrvatsko ni inako. Nije Kurelac griješio upotrebljavanjem arhaističnih imenica, s kojima je pače dao mnogo boje i više živosti svojem stilu, u čem ga se može donekle i slijediti, već je najviše pogriješio nepoštivanjem gramatičkih oblika. Uza sve to, Kurelac ostaje velik stilist i prozaik. S njim, može se reći, počinje naša nova književna proza.

Po prozi se dade najbolje razabrati stepen narodne prosvjete, ali ta proza treba da obuhvaća, pored beletristike, i druge grane narodne književnosti. Prosvjeta stare Helade i latinskoga Rima ne živi samo preko svojih lirskih, epskih i dramskih pjesnika, već i preko proze svojih filozofa, povjesničara i besjednika. To se još bolje vidi na talijanskoj književnosti, koja je prije nego ikoja druga evropska literatura, odmah u svojem početku stekla čist, definitivan jezik. Talijanska proza imade još uvijek onaj glavni temelj što joj ga je udario njezin prautemeljitelj Boccaccio, ali najbolje talijanske prozaike, koji su se javili od Dekamerona do u dvadeseto stoljeće, treba tražiti izvan beletristike. Najbolji primjeri talijanske umjetne proze poslije Boccaccijevih novela jesu — ako se navedu samo najpoznatiji, najtipičniji i najraširenij — političke rasprave

Nikole Macchiavellija, autobiografija Benvenuta Cellinija, putopisi Edmonda de Amicisa, estetske rasprave Benedetta Croce, socijološke studije Guglielma Ferrera, publicistička djela Luigi Barzinija i romani Gabriele d Annunzija, Antonija Fogazzara i Aleksandra Manzonija. Francuska proza se nije razvila tako rano kao talijanska, jer je skoro sve do Voltaira bila u borbi sa jezikom i pravopisom, od čega je talijanska knjiga ostala poštegjena; ali poslije Voltairovih reforama razvila se i ona tako silno, da su hrgjavi prozaici u njoj tek iznimke, a ne pravila kao u nas. Kako je galski duh jasan i racijonalističan, kadar da bistro raspravlja i o najtežoj znanosti, u francuskoj književnosti su veliki stiliste ne samo beletriste i novinari, već i kritičari, povijesničari i učenjaci. Rénan, Brunnetière, Faguet, Hanotaux i njima slični imaju za francusku prozu jednako važno značenje kao Balzak, Hugo, Flaubert i Maupassant.

Koliko smo mi daleko od svega toga! Mi, osim N. Nodila i L. Vojnovića, nemamo učenjaka koji bi važili kao književni prozaici. Mi imamo samo kompilatora tugjih djela o prirodnim naukama bez stilističkih individualizama, ali se i tu srećom pojavila lijepa iznimka. Ono što je megju našim putopiscima M. Sabić sa svojim »Lourdesom«, u još je većoj mjeri megju našim popularizatorima nauke Ilija Bošnjak, pisac »Sunčanoga mlijeka«. I. Bošnjak je htio biti samo jednostavan učitelj težaku, radniku i ribaru, da ih jasnim popularnim razlaganjem uputi u tajne prirodne mekanike, a zapravo je stvorio djelo koje je užitak i za najveće intelektualce. »Sunčano mlijeko« je sretna sinteza umjetne i narodne proze bez i malo one artificijelnosti, koje imade, osim u gospoje Brlić Mažuranić, i u najboljih naših prozaika.

I tim je iscrpljen broj najindividualnijih majstora naše književne proze. Više manje korektnih pisaca naša knjiga imade bez sumnje više, ali njihova korektnost je prosječna, — senza infamia e senza lode! — slična mnogim drugim korektnostima, koje se lako daju i zamijeniti; dočim se F. Kurelac, M. Pavlinović, N. Nodilo, braća Vojnovići, A. G. Matoš, gospoja Brlić Mažuranić i Ilija Bošnjak visoko dižu nad prosječnošću naše književne, znanstvene i novinarske proze; ali ni svi oni nijesu stvorili većih i trajnih djela, košto su Propast bizanckoga carstva, Dubrovačka Trilogija, Pad Dubrovnika, Ksanta i Sunčano mlijeko. Kurelcu, Pavlinoviću i Matošu nije uspjelo stvoriti

takvih organskih cjelina. Značajno je da su od naših najboljih prozaika samo dvojica beletriste (Ivo Vojnović, gospoja Brlić), dočim je u srpskoj književnosti obratno. Pored prote Matije Nenadovića i Stojana Novakovića, najbolji su srpski stiliste i prozaici Jovan Dučić, Borisav Stanković i Izidora Sekulić. Ova su trinaestorica, može se reći, klasici hrvatske i srpske proze.

Ako se početak savremene hrvatske proze i ne postavi daleko, ako se kao njezini počeci uzmu spisi Matije Mažuranića i idealnoga Frane Kurelca, onda izlazi da je u osamdesetak godina hrvatska proza kvalitativno vrlo slabo napredovala, kada ne može da broji više od osam originalnih stilista. Pomanjkanje dobre umjetničke proze po uzoru ruskoga i skandinavskoga romana čini da hrvatska književnost nema čim da prodre u Evropu.

Mi se glede svoje stare i nove književnosti često obmanjujemo, mjereći literarnu vrijednost po ormarima arhivâ i biblioteka i po debljini kulturne povijesti. Obmanjujemo se svojom tobož velikom prosvjetom, koja počiva na književnosti staroj preko 400 godina. Znademo naći i poštogod što nas bajagi diže nad njemačku književnost i približuje talijanskoj. U svojem panegiriku o I. Vojnoviću i Dubrovniku, dr. D. Prohaska kaže da se stara dubrovačka književnost »najodličnijim djelima Gundulićevim i Držićevim takmila s dramom savremene renesanse« (!). Na temelju datumâ dokazuje se da je naša drama starija od njemačke, a ne pita se gdje su naši svjetski dramatičari i gdje su naši prozaici, košto su Šopenhauer, Heine, Grabbe i Nietzsche? U Heineovo doba nije ni bilo hrvatske proze, a slabo je ima i sada, davno poslije Heinea, davno poslije Kurelca, koji veli — kao da govori danas — da je naš književni i novinarski jezik »svakom travurinom i trnjem zarastao« (»Govor o nauku.«), te da »brez jezika skladna, umiljata, umu laskava i sluhu pogodna prave knjige miljenice ne ima«.

SADRŽAJ:

	Strana
1. Dubrovački pripovjedači (1913.)	3
2. Dr. Julije Rorauer (1913.)	27
3. A. G. Matoš (1918.)	38
4. Vladimir Nazor	53
5. Dragutin Domjanić	79
6. Marin Bego	88
7. Rikard Nikolić	96
8. Hrvatska književnost i pomorstvo	103
9. O hrvatskoj prozi	108

SADRŽAJ:

Strana

1. Dubrovačke pripovijedači (1913.) 3
2. Dr. Julije Beranek (1913.) 27
3. A. G. Matoš (1913.) 38
4. Vladimir Nazor 51
5. Dragutin Domjanić 70
6. Marin Držić 88
7. Rikard Nikolić 96
8. Hrvatska književnost i pomorstvo . . . 103
9. O hrvatskoj prozi 108